

7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu

7th International Rumeli [Language, Literature and Translation Studies] Symposium

Bildiriler Kitabı Proceedings Book

ISBN: 978-625-94407-6-7

July 20-21, 2024
Istanbul Medeniyet University
Istanbul, Türkiye

7. Rumeli

[DİL, EDEBİYAT VE ÇEVİRİ] SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

7TH RUMELİ

[LANGUAGE, LITERATURE AND TRANSLATION STUDIES] SYMPOSIUM

PROCEEDINGS BOOK

www.rumelise.com

ISBN: 978-625-98097-2-4

21 Eylül 2024 / September 21, 2024

RumeliYA

Yayıncılık ψ Publishing

Editör / Editor

Prof. Dr. Yakup YILMAZ

Kitap adı / Book title

7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu
Bildiriler Kitabı

7th International Rumeli [Language, Literature and Translation Studies]
Symposium
Proceedings Book

Yayın no / Publication number: 53

ISBN

978-625-98097-2-4

Yayın tarihi / Date published: 2024, September 21

APA

Yılmaz, Y. (Ed.) (2024). 7. *Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu* **Bildiriler Kitabı**.
İstanbul: RumeliYA Yayıncılık & Publishing.

Adres / Address

RumeliYA Yayıncılık & Publishing
Karacaibrahim Mah. Nüzhet Somay Caddesi, No. 49 B Merkez, Kırklareli, Türkiye
Sertifika / Certificate No 48218

RumeliSE Congress & Symposium
Cevizli Mah. Akdeniz Sok. No: 13/42
Maltepe - İSTANBUL / TÜRKİYE 34846
e-posta: editor@rumelise.com
tel: +90 505 7958124

© Bu kitabın 1. baskısı için yayın hakkı

RumeliYA Yayıncılık & Publishing'e aittir

© The copyright for the 5th edition of this book
belongs to **RumeliYA Yayıncılık & Publishing**.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EDİTÖRDEN	V
EDITOR'S NOTE	VI
1. Geç Dönem’de bir divan şairi: Seyyid Hasan Rızâ Efendi ve Münâcâtı	1
Ayşegül EKİCİ.....	1
A divan poet in The Late Period: Seyyid Hasan Rıza Efendi and his Münâcât	1
2. Hindî dilinin fonolojik özellikleri	12
Canan YOĞURT.....	12
Phonological features of Hindî language	12
3. Tarihî Türk dillerinde ‘sabretmek’ anlamlı ser- eylemi ve türevleri üzerine	25
Abdullah YILDIRIM	25
On the verb <i>ser-</i> with the meaning 'to be patient' and its derivatives in historical Turkic languages	25
4. Refi Cevat Ulunay’ın “Türk Daması”nı konu aldığı yazılarda, oyuna ve oyunculara ilişkin olarak öne çıkardığı özellikler	34
Bülent AYBERK.....	34
The Features Refi Cevat Ulunay highlights about the Turkish checker game and players in his articles.....	34
5. Integrating pragmatic competence into foreign language teaching: An investigation of maxim violations in a movie	48
Kübra Efdal KILCI & Lamia NİYAZ & Vasfiye GEÇKİN.....	48
Edimbilimsel yetkinliğin yabancı dil öğretimine entegrasyonu: Bir filmdeki maksim ihlalleri üzerine bir inceleme	49
6. On different imperative forms in Turkish	61
Emrah GÖRGÜLÜ	61
Türkçede farklı emir biçimleri üzerine.....	61
7. Türkçe ilişki sözlerinin Almanca çevirisindeki eşdeğerlilikleri	70
Faik ÖMÜR.....	70
Equivalences of Turkish relationship words in German translation.....	70
8. Halk eğitimi merkezlerinde ikinci kademe okuma yazma öğretiminde kullanılan eğitim ve çalışma araçlarında Türkçe öğretimi	77
Fidan GEÇİCİ & Özge YALVAÇ.....	77
Turkish teaching in educational and study tools used in second level literacy teaching in public education centres.....	77
9. Text Linguistic Analysis on <i>Brighten Up</i> by Kurt Vonnegut	90
Kazım SONTÜR & Gülşen TORUSDAĞ.....	90
Kurt Vonnegut'un <i>Brighten Up</i> Öyküsü Üzerine Metindilbilimsel Çözümleme.....	90
10. Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Musennâ’nın “Kitâbü'l-Ḥayl” adlı çalışması	97

Mustafa İBİŞ	97
Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna's work called "Kitâbü'l-Ḥayl"	97
11. Şeyh Galip Divanı'nda tecellî kavramı	111
Sadık BEKLEN.....	111
The concept of manifestation in Şeyh Galip's Divan.....	111
12. Ahmet Ümit'in hikâyelerinde suç biçimleri.....	120
Ürün ŞEN SÖNMEZ & Sema Nur ELMAS	120
Forms of Crime in Ahmet Ümit's Stories	120
13. Eski Türkçeden Günümüze “İç-, Sök-, Yayıl-, Bilge, Berk, İsig” Sözcüklerinde Anlam Genişlemesi ve Anlam Daralması.....	129
Sunay DENİZ.....	129
Expansion and Contraction of Meaning in the Words “İç-, Sök-, Yayıl-, Bilge, Berk, İsig” from Old Turkic to Present.....	129

EDİTÖRDEN

Kıymetli okuyucu,

7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı yazarlarımızın, hakemlerimizin, yayın kurulumuzun ve süreçte yer alan değerli araştırmacıların üstün gayretleriyle siz okurlarımızın istifadesine sunulmuştur.

Sempozyumda sınır tanımaksızın dünya dilleri ve edebiyatları, folkloru, dil eğitimi, çeviri bilimi üzerine yazılmış her akademik bildiri hakem sürecinde kabul gördükten sonra sunulur ve yayımlanır.

7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı'nın yayımlanmasını mümkün kılan herkese, özellikle de yazarlarımıza ve makalelerin değerlendirilmesi esnasında değerli katkıları asla inkar edilemez olan hakemlerimize teşekkür eder, kitapta yer alan yazıların faydalı olmasını dileriz.

Başarı ve mutluluk dileklerimizle...

RumeliSE Yayın Editörleri

EDITOR'S NOTE

Dear readers,

The Proceedings of the **7th International Rumeli [Language, Literature and Translation] Symposium** is presented to you, our readers, with the outstanding efforts of our authors, referees, editorial board and valuable researchers involved in the process.

In the symposium, every academic paper on world languages and literatures, folklore, language education, translation science is presented and published after being accepted in the referee process.

We would like to thank everyone who made it possible to publish the Proceedings of the **7th International Rumeli [Language, Literature and Translation] Symposium**, especially our authors, and our referees, whose valuable contributions can never be denied during the evaluation of the articles, and we hope that the articles in the book will be useful.

We wish you success and happiness.

RumeliSE General Editors

1. Geç Dönem’de bir divan şairi: Seyyid Hasan Rızâ Efendi ve Münâcâtı

Ayşegül EKİCİ¹

APA: Ekici, A. (2024). Geç Dönem’de bir divan şairi: Seyyid Hasan Rızâ Efendi ve Münâcâtı. 7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1-11.

Öz

Hasan Rızâ Efendi, 1290/1873-1351/1933 yılları arasında yaşamıştır ve Klasik Türk Edebiyatı’nın Geç Dönem şairlerindedir. Somuncu Baba olarak bilinen Şeyh Hâmid-i Velî soyundan olup Darendeli Şeyh Muhammed Sâlih Nihânî’nin torunu ve Mustafa Müslim Penâhî’nin oğludur. Biyografik kaynaklarda hakkında bilgiye rastlanılmamıştır. Hayatı hakkında bilgi dedesi Sâlih Nihânî hazretlerinin torununun doğumu üzerine yazdığı tarih manzumesine ve Hasan Rızâ’nın kendi yazdığı şiirlerine dayanır. Dîvânçe sahibi olan Hasan Rızâ’nın şairlik kabiliyetini babasından ve dedesinden aldığı düşünülmektedir. Şiirlerini aruz ölçüsüyle kaleme almış olup Dîvânçe’inde “latîfe-i dil” başlığını taşıyan gazelleri çoğunluktadır. Ayrıca münâcât, na’t ve mersiye türünde şiirleri mevcuttur ve kendi memleketinden olan bazı şairlere nazireler yazmıştır. Gazelleri mecazî aşk temasıyla yazılmış olup münâcât ve na’t gibi dinî içerikli şiirlerinde ilahî aşkı, duygu lirizmiyle birleştirmiştir. Bu çalışmaya konu olan şiiri ise Dîvânçe’inde yer alan bir münâcâttır. Münâcât türünün ilk örnekleri İslamiyetten sonra Arap edebiyatında ortaya çıkmış, Hz. Peygamber’in bazı duaları özellikle tasavvuf çevrelerinde yazılan münâcâtlara ilham kaynağı olmuştur. Türklerin İslamlaşma sürecinde Türk edebiyatına da aksetmiş ve Klasik Türk Edebiyatı geleneği içinde birçok şair münâcât yazmıştır. Sanat endişesinin bir tarafa bırakılarak samimi şekilde doğrudan Allah’a yönelmenin bir gereği olarak münâcâtlarda duygulu bir üslûp oluşmaktadır. Temalarının müşterek olmasına rağmen şairlerin mizaç, meşrep ve tahsil durumlarına göre münâcâtlar bir çeşitlilik gösterir. Başlangıcından günümüze kadar İslamî edebiyat tarihinde söylenen ve kaleme alınan münâcâtlar, pek çok bilim insanı tarafından ilgi görmüş ve farklı yöntemlerle sınıflandırılıp ele alınmıştır. Bu çalışmada Klasik Sonrası Dönem şairlerinden Hasan Rıza Efendi tanıtılıp Dîvânçe’inde yer alan münâcâtının tahlili amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Hasan Rıza Efendi, münâcât.

A divan poet in The Late Period: Seyyid Hasan Rıza Efendi and his Münâcât

Abstract

Hasan Rıza Efendi lived between 1290/1873-1351/1933 and is one of the Late Period poets of Classical Turkish Literature. He is a descendant of Sheikh Hâmid-i Velî, known as Somuncu Baba, and is the grandson of Darendeli Sheikh Muhammed Sâlih Nihânî and the son of Mustafa Müslim Penâhî. There is no information about him in biographical sources, but information about his life is based on the historical poem written by his grandfather Sâlih Nihânî on the birth of his grandson and Hasan Rızâ’s own poems. It is thought that Hasan Rızâ, who had a Dîvânçe, inherited his talent as a poet from his father and grandfather. He wrote his poems in aruz meter and the majority of his ghazals bearing the title “latîfe-i dil” are in his Dîvânçe. He also has poems in the genres of münâcât, na’t and elegy, and he wrote nazîra to some poets from his own country. His ghazals were written with the theme metaphorical love, and he combined divine love with emotional lyricism in his religious poems such

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, aysegulaytekinckici@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7661-0994

as münâcât and na't. The poem that is the subject of this study is a poem in his Dîvânçe. The first examples of the münâcât genre appeared in Arabic literature after İslam, some of the Hz. Prophet's prayers have been a source of inspiration for suplications written especially in sufi circles. In the process of Islamization of the Turks, it was reflected in Turkish literature and many poets wrote münâcât within the tradition of Classical Turkish Literature. An emotional style emerges in the suplications as a requirement of leaving aside the concern for art and sincerely turning directly to Allah. Although their themes are common, the poems show diversity according to the temperament, disposition and education of the poets. The suplications spoken and written in the history of Islamic literature from its beginning to the present day have been given importance by many scientists and have been classified and discussed with different methods. In this study, it is aimed to introduce Hasan Rızâ Efendi, one of the poets of the Post Classical Period, and to analyze his suplications in his Dîvânçe.

Keywords: Classical Turkish Literature, Hasan Rızâ Efendi, münâcât.

Giriş

Münâcât, “necâ” fiili veya “necv” (fısıldamak) kökünden gelir (Topaloğlu ve Karaman, 1976, s. 428). Mufâ'ale babında türetilmiş olup “fısıldaşmak ve bir sırrı paylaşmak” (Macit, 2020, s. 563); “bir kimseye fısıldamak” (Salahî, 1906, s. 534); “fısıldamak, kulağa söylemek” (Tahirü'l-Mevlevî, 1973, s. 107); “Bârgâh-ı ulûhiyyetde yalvarmak, niyâz etmek. Bârgâh-ı ulûhiyyetde edilen niyâz” (Naci, 1322, s. 840); “Allah'a dua ve niyaz etme, Cenâb-ı Hakk'a hitâben duâ ve niyâzı mutazammın şiir” (Sami, 1902, s. 864) gibi anlamları ihtiva etmektedir. Manzûm eserlerde de “münâcât” kelimesinin “Allah'a dua etme, yalvarma; niyaz ve yakarış” anlamlarına gelecek şekillerde kullanıldığı görülmüştür (Devellioğlu, 1982, s. 864).

İslamî geleneğe göre bir eserin başında Allah'a hamd (hamdele) ve Resûlullah'a salâtüselâm (salvele) bulunur. Mürettep divanlar, mesneviler ve diğer manzum eserlerde hamdele ve salvelenin yerini tevhid, münâcât, na't ve mi'râciyye gibi dinî muhtevalı şiirler almıştır. Bu sıralanış temelde sanatkarın sahip olduğu dinî kültürün edebiyata yansıtması ve toplum değerlerinin edebî anlamdaki ifadesidir (Macit, 2020, s. 562).

Münâcâtların genellikle kaside nazım şekliyle yazıldığı düşüncesi yanlış bir algıdır. Koçin (1998) doktora tezinde tespit ettiği 410 münâcâtın ancak 23'ünün kaside nazım şekliyle yazıldığı göstermiştir. İlk sırada gazel, daha sonra murabba ve mesnevi gelmektedir. Kaside ancak beşinci sırada yer alır (s. 93). Bu yanlış algının nedeni dini muhtevalı bir gazelin gelenekten dolayı divanların baş kısmında yer alması ve kafiye düzenlerinin aynı olmasından dolayı kasaid kısmındaki şiirlerle karışmış olmasındandır (Koçin, 1998, s. 93). Aruzun daha çok hezec ve remel bahirlerindeki kalıplarla yazılan münâcâtların kısa vezin kalıpları yanında musammat gibi gazel ve kasidelerin yazılmasına uygun, ortadan bölünebilen simetrik vezinler kullanılması, tekke şairlerinin yazdıkları ilâhilerde ise sekizli hece ölçüsünün tercih edilmesi bunların bestelenmek için yazıldığını akla getirmektedir (Macit, 2020, s. 562).

Münâcâtlar samîmî duygularla ve büyük bir ruh titizliğiyle yazılan şiirlerdir. Allah'a sığınma duygularını ve ondan af dilemeyi beraberinde getirir. Bu nedenle birçok şair tarafından hatta şiir mecmûası oluşturacak kadar münâcât yazılmıştır. Münâcâtlarda yer alan hissiyat müşterek olmasına rağmen şairlerin mizaç, meşrep ve tahsil durumlarından dolayı bir çeşitlilik de göze çarpmaktadır. Ayrıca Macit'e göre (2020) münâcâtları dinî ve tasavvufî esaslara göre yazılanlar diye iki kısma ayırmak mümkündür. Dinî örneklere dönemin medrese kültürünün yansıdığı ve bazan bunların didaktik bir hal aldığı

görülmüştür. Tekke-tasavvuf erbabının münâcâtlarında ise “daha coşkulu bir ruh halinin sonsuzluğa kanat açışını sezme mümkündür.” Ayrıca Bektaşilik, Hurûfluk gibi tarikatların özel terminolojisini içeren münâcâtlar da mevcuttur (s. 562)

Şairler genellikle münâcâtlarına günahlarının büyüklüğünü ve hadsizliğini dile getirerek, nefse ve şeytana uyduklarını itiraf ederek başlarlar. Ancak Allah’ın sonsuz lutfu yanında bunların çok şey ifade etmediğini belirterek yakarıta bulunurlar. Fakat bu yöntem her zaman geçerli değildir. Bazı münâcâtlarda şairler önce Allah’ın ad ve sıfatlarını anarlar daha sonra münasebet kurup günahlarının affını isterler. Bu tür münâcâtlar ön kısımları tevhidlere benzemektedir (Koçin, 1998, s. 107). Allah’ın bağışlayıcılığını ifade eden rahîm, rahmân, gaffâr, muîn, settâr, kerîm gibi isim ve sıfatlarından sıkça söz edilir. O’nun mağîret sahibi oluşuna dair âyet ve hadisler telmih veya iktibas yoluyla zikredilerek af için bir dayanak aranır. Hz. Peygamber’in ümmetine şefaate edeceğinden hareketle Allah’ın günahkâr kullarını habibinin hürmetine bağışlaması istenir (Macit, 2020, s. 563)

İlk münâcât örneği Hz. Âdem’in yeryüzüne indirildiğinde büyük bir pişmanlıkla yaptığı; “Ey Rabbimiz, kendimize haksızlık ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve merhamet etmezsen her hâlde zarara uğrayanlardan oluruz.” (A’raf, 7/23) duası kabul edilmiştir. Ayrıca hadis kaynaklarında da peygamberlerin münâcâtlarıyla ilgili birçok rivayete yer verilmiştir. Hz. Âdem’den son peygambere kadar birçok enbiyâ münâcâtları rivayet olunmuştur. Hz. Peygamber’in bazı duaları münâcâtlara kaynaklık etmiş ve böylece münâcâtın ilk örnekleri İslâmiyet’ten sonra Arap edebiyatında görülmüştür. Hz. Ali’nin münâcâtı Arap edebiyatında türün ilk örneği olarak kabul edilmiştir (Karakuş ve Ünverdi, 2022, s. 193). Ali Zeynelâbidîn’e nisbet edilen on beş münâcât da Şîî çevrelerinde meşhurdur. Arap edebiyatındaki münâcâtların en belirgin vasfı, sanat endişesinin ikinci planda kalmasıdır (Macit, 2020, s. 563).

Fars edebiyatında münâcât “niyâyiş” adıyla da bilinmektedir. Mensur ve manzum münâcâtlar arasında Hâce Abdullah-ı Herevî’nin münâcâtı tasavvufî anlamda kaleme alınan ilk önemli manzumedir. Nizâmî-i Gencevî, Sa’dî-i Şîrâzî, Hâfız-ı Şîrâzî, Abdurrahman-ı Câmî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî bu münâcât yazan şairler arasında sayılmaktadır. Müstakil eserler içinde Şeyh Bahâeddin Zekeriyâ Mültânî’nin *Münâcât-ı Pîr-i Destgîr*’i ve Celâleddin Hüseyin Buhârî’nin *Münâcât-ı Cihâniyân-i Cihângeş*’i bu tür arasındadır (Macit, 2020, s. 563). Feridü’l-dîn Attar’ın *Pendname*’indeki münâcâtı pek çok şair tarafından manzum olarak Türkçeye çevrilmiş bundan ilham alınarak benzerleri yazılmaya çalışılmıştır (Koçin, 1998, s. 12).

Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle münâcât Türk edebiyatına da görülmüştür. İslâmî Türk edebiyatının ilk eserleri olan *Kutadgu Bilig*’de ve özellikle Ahmed Yesevî’nin *Divân-ı Hikmet*’inde münâcâtın izleri belirgindir. Macit’n (2020) belirttiği üzere Anadolu sahasında Ahmed Fakih ve Sultan Veled gibi şairler tarafından yazılan ilk münâcâtlar “tasannu ve tekellüften uzak bir üslûpla kaleme alınmış samimi örneklerdir” (s. 563). Divan edebiyatı geleneği içerisinde birçok şair münâcât yazmıştır fakat en güzel münâcâtları Ahmed-i Dâî, Şeyhî, Ali Şîr Nevâî, Adlî, Fuzûlî, Muhibbî, Bahtî, Azmîzâde Hâletî, Nefî, İsmetî, Nâilî, Esrar Dede, Nevres gibi şairler ortaya koymuştur (Macit 2020, s. 563). Mutasavvıf şairleri arasında münâcât yazma eğilimi divan şairlerine göre daha fazladır. Yûnus Emre, Dede Ömer Rûşenî, Eşrefoğlu Rûmî, Kemal Ümmî, Niyâzî-i Mısrî, Gülşenî ve Kuddûsî gibi mutasavvıflar lirik münâcâtları ile ilk akla gelenlerdir (Macit, 2020, s. 563).

Tanzimat Devri şairlerinden İbrahim Şinasi Efendi, Namık Kemal ve Ziya Paşa, Rezaizade Mahmud Ekrem, Muallim Naci ve Abdülhak Hamid Tarhan diğer dini türler yanında münâcât türünde de şiirler yazmışlardır. Çalışkan (2016) Tanzimat Devri şairlerinin dini şiirlerinde işledikleri fikirlerin oldukça zengin olduğunu belirtmiştir (s. 104). Bazan Tanrı’nın kudreti, bu kudret karşısında duyulan hayranlık

ve aşk, Tanrı birliğine iman, Kur'an-ı Kerim'in her sahada çok zengin ve derin fikirleri içine alması ve ifadesindeki selislik, bu devir şairleri için heyecan yaratan birer ilham kaynağı olmuştur. Şairler dini şiirlerinde, yerine göre tevekkül, doğrulara Tanrı'nın yardımını esirgemeyeceği, ye'se düşmemek, maddi ihtiraslara kapılmamak, sabır, sebat, tevazu Tanrı'ya umut bağlamanın oluşturduğu manevi kuvvet gibi, İslam dininin telkin ettiği ahlak prensiplerini yaymaya çalışmışlardır (Çalışkan, 2016, s. 104). Macit'in (2020) belirttiği üzere modern Türk edebiyatında münâcât yazma geleneği çağdaş şiir anlayışı ile yenilenerek devam etmiştir (Macit, 2020, s. 562).

Başlangıcından günümüze kadar İslamî edebiyat tarihinde söylenen ve kaleme alınan münâcâtlar, pek çok bilim insanı tarafından ilgi görmüş ve farklı yöntemlerle sınıflandırılıp ele alınmıştır. Bu bildiriye kaynaklarda yer almayan Klasik Sonrası Dönem şairlerinden Hasan Rıza Efendi tanıtılıp Dîvânçe'sinde yer alan münâcâtının tahlili yapılacaktır.

1.Seyyid Hasan Rıza Efendi

1.1.Hayati

Hasan Rızâ Efendi, 1290/1873-1351/1933 yılları arasında yaşamıştır ve Klasik Türk Edebiyatı'nın Geç Dönem şairlerindedir. Somuncu Baba olarak bilinen Şeyh Hâmid-i Velî soyundan olup Darendeli Şeyh Muhammed Sâlih Nihânî'nin (ö. 1888) torunu ve Mustafa Müslim Penâhî'nin (ö. 1942) oğludur. Biyografik kaynaklarda hakkında bilgiye rastlanılmamıştır. Hayatı hakkında bilgi dedesi Sâlih Nihânî hazretlerinin torununun doğumu üzerine yazdığı tarih manzumesine² ve Hasan Rızâ'nın kendi yazdığı şiirlerine dayanır.

Şeyh Nihânî hazretleri torunu Hasan Rıza'nın doğumu üzerine yazdığı tarih manzumesinde oğlu Mustafa Müslim Penâhî için "gözünün nuru" deyimini kullanmış gelininden de "pâk inci" olarak

² 'Azîz-i Müşârün İleyh Hazretlerinin Hafid-i Güher-i 'Âlileri Bulunan Hasan Rızâ Efendinin Tevellüdâtına Dâ'ir Târîh-i Mergübeleridir
Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün
1.Bi-hamdi'llâh hafâyâdan 'atâyâ eyledi Deyyân
Yine bir nev-püser ihsân edipdir ol ğani Sübhân
2.Gözüm nûru ki Müslim Muştafâ dürr-e-i pâkinden
Şerefince hidâyetle zühûra geldi bir vildân
3.Sipâs [u] şükr-i bî-minnet cenâb-ı zâtına anî
Dürüst a'zâ ile cümle vücûdun halk edip Mennân
4.İlâhî tapuña tuğdum yüzümü dilerem senden
Ola tevsî-i rızkile dağı şâd [u] ferâh her ân
5.Vücûdunda 'ilel emrâz nuhûset olmaya aşlâ
Hücûm-ı cinn ü ins[î]den selâmet bula ân-be-ân
6.Aña hem vâlidetine ebed yol bulmaya şeytân
Ki vâlid vâlide ile mu'ammer ola câvidân
7.Ebed düşürmeye fakra rezil etmeye nâs içre
Ola hem fâ'îku'l-akrân İlâhî etme ser-gerdân
8.Bu fâniye kadem başdı mübârek-bâd ola yâ Rab
Ola 'âlim dağı fâzil Hudâyâ olmaya nâ-dân
9.Muhibb-i ehl-i beyt ola dağı hem 'âşık-ı şâdık
Muhibb-i hânedân olup ola hem hâdim-i mihmân
10.Niyâzım bu cehil inkâr şifâtından ola hâliş
Denî esfel sefih aħbes şifâtle olmaya hüsran
11.Ne denlü var ise hulk-ı zemâyimden anı Allâh
Maşûn edip sa'âdetle ola hem ni'mete şükrân
12.Ma'ârifle 'ulûm-ı vehbîyi ihsân kıla Mevlâ
Dağı hulk-ı hamîde hem şehâvetle ola şirân
13.Dağı ismi gibi hulk-ı hasen Rızâ denip nâmı
Ede esmâsına mazhar mükerrerem ola der-ekvân
14.Gönülde cem' olup gaybdan erenler söyledi târih
Reğaş harfindedir târih Nihânî remz eder i'lân (Ekici, 2022, s. 825).
(1290)

bahsetmiştir. Onun bu ifadelerinden oğlunu ve gelinini çok sevdiği anlaşılmaktadır. Dünyaya yeni gelen torunu Hasan Rızâ'ya ve annesine şeytanın yaklaşmamasını, oğlunun ve gelininin ömür boyu mutlu yaşamalarını dilemiştir (Ekici, 2022, s. 24):

Gözüm nûru ki Müslim Muştafâ dürr-e-i pâkinden
Şerefince hidâyetle zühûra geldi bir vildân (Ekici, 2022, s. 24)

Aña hem vâlidetine ebed yol bulmaya şeytân
Ki vâlid vâlide ile mu'ammer ola câvidân (Ekici, 2022, s. 24)

Ekici'nin (2022, s. 24) belirttiği üzere Hasan Rızâ'nın ismi dedesi tarafından verilmiştir. Dedesi onun, ismi gibi güzel ahlakta olmasını ve ismine mazhar olarak yaratılanlar içinde saygıdeğer olmasını dilemiştir. Doğum tarihini de gaybdan erenler söylemiştir:

Dağı ismi gibi hulk-ı hasen Rızâ dinip nâmı
İde esmâsına mazhar mükerrrem ola der-ekvân (Ekici, 2022, s. 24)

Gönülde cem' olup gaybdan erenler söyledi târih
Reğas harfindedir târih Nihânî remz ider i'lân (Ekici, 2022, s. 24)
(1290)

Bu manzumenin altında “*Tûlul'llâhi 'ömrehu ve vaş 'u'llâhi rızkahu fî 18 Şevvâl sene 1290 târihinde zühûr itmîşdir.*” ifadesiyle Hasan Rıza'nın 18 Şevval 1290/9 Aralık 1873'te dünyaya geldiği ifade edilmiştir.

Hasan Rızâ, ulemâ ve şuarâ ailesinden gelmektedir. Büyük dedesi İzzet Hasan Efendi tarih bilgini olup Darende'de İzzet Mehmet Paşa Kütüphanesine iki yüz cildi aşkın kitap bağışlamıştır. Ayrıca Yeniçeri Ocağının kaldırılmasında gayretleri olan Darendeli Sadrazam Topal İzzet Mehmet Paşa'nın akıl hocasıdır (Yekbaş, 2020). Yine Rızâ'nın kendi dedesi Nihânî hazretleri âlim şairlerden olup *Mevlid* ve *Dîvan*³ sahibidir (Ekici, 2022). Rızâ'nın babası da yine ilim irfan sahibi bir şair olup aruz ve hece vezniyle şiirleri bulunmaktadır. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde Metin İpek (2020) Penâhî'nin şairlik konusunda ilk olarak babası Nihânî'yi örnek örnek aldığını belirtmiştir. Üçüncü kuşağı temsil eden Penâhî'nin oğlu Hasan Rıza da yine şair olup *Dîvânçe* sahibidir. Rızâ'nın ölüm tarihi Ahmet Akgündüz (2002) tarafından Somuncu Baba'nın soy silsilesini açıkladığı *Darende Tarihi*'nde 1933 olarak bildirilmiştir. Bu da Rızâ'nın altmış yaşlarında öldüğünü göstermektedir.

1.2. Eserleri

Rızâ Efendi'nin bilinen tek eseri *Dîvânçe*'sidir. Babası Mustafa Müslim Penâhî (Ocak) tarafından istinsah edilmiştir. *Hasan Rızâ Dîvânçesi* dışı pembe renkli bir mektep defterinden ibarettir. İç sayfaları beyaz renkte olup zamanla sararmıştır. Şiirler lacivert ve siyah mürekkepli dividî bir kalemle yazılmış olup bazı yerlerinde mürekkebin dağıldığı görülmektedir. 60 sayfa civarında olan bu defterin ilk 25 sayfasını Rızâ'nın 55 civarında şiirleri oluşturur ve geri kalan kısmında Penâhî'ye ait şiirler bulunmaktadır. Defterin kapaktan sonraki baş sayfasında “Hasan Rızâ Dîvânı bin Müslim Penâhî, bin

³ 19. yüzyılda Klasik Türk Edebiyatı ile Tekke Edebiyatı'nın birbirine yakınlaşmasını göstermesi bakımından önemlidir. Bk. Ayşegül Ekici (2022). Nihânî Dîvânı (İnceleme-Metin), (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Şeyh Sâlih Nihânî bin Şeyh Dervîş bin Mustafâ Feryâdî” yazılıdır. İlk sayfanın başında da “Mahdûm kölenizin kaleme almış olduğu ebyât u eş’ârıdır, yazıldığı târîh 3 Agustos sene 1332” şeklinde müstensih tarafından kayıt düşülmüştür. Buradan bu şiirlerin 1914’te yazıldığı anlaşılmaktadır.

Dîvânçe’ye “ye” kafiyasında “latîfe-i dil” başlığını taşıyan bir şiirle başlanmış olup eser, genel olarak mürettep bir dîvânın özelliğini taşımaz. Şiirler nazım şekillerine ve kafiyeye göre düzenlenmemiştir. Geleneğe göre kudsiyetinden dolayı dinî içerikli şiirlerin başta bulunması gerekirken aralarda yer verilmiştir. Ancak eserin sonundaki iki müfred şeklinde dua manzumesi bulunmaktadır. Şiirler çoğunlukla aruz ölçüsüyle kaleme alınmış olup “latîfe-i dil” başlığını taşıyan gazelleri çoğunluktadır. Gazel haricinde kıt’a, müstezâd, murabba, muhammes, müseddes gibi nazım şekillerinin kullanıldığı görülür.

Ayrıca münâcât, na’t, mersiye ve tarih manzumesi türlerinde şiirleri mevcuttur. Rızâ başta kendi memleketinden olan Remzi Efendi olmak üzere Kâzım Paşa ve Müştak Baba gibi bazı şairlere de nazire yazmıştır. Gazeller genelde mecazî aşk temasıyla yazılmış olup gül-bülbül, âşık-mâşuk, mey-sâkî mazmunlarına yer vermiş, bâd-ı sabâdan yardım isteyen şiirler yazmıştır. Münâcât ve na’t gibi dinî içerikli şiirlerinde sanat çabası olmayıp ilahî aşkı, duygu lirizmiyle birleşmiştir. Bu çalışmaya konu olan şiiri ise Dîvânçe’sinde yer alan bir münâcâttır.

Dîvânçenin başındaki lâtife-i dil başlığını taşıyan gazelden bazı beyitler şu şekildedir:

Neden mestûr idesin bendeki şol veche envârı
Sezâ mı gûşe-i mihnetde koyma bu günahkârı (1/1)

Bu dem gül devridir zevk itmege seyrâna gel cânım
Kerem kıl ehl-i diller teşrîfin kılmada enzârı (1/3)

Cevâhir kıymetin zergîr bilir satma dîvâneye
İdemez kimse zülfün teline kendini berdârı (1/6)

Gelip meclîse büt birkaç kadeh def-i hicâb eyle
Ayân olur sana dem-i Rızâ’nın cümle esrârı (1/7)

Dîvânçe’nin sonundaki dua bölümünden bazı beyitler:

Mef’ûlü mefâ’îlü mefâ’îlü fe’ûlün

Bir ‘acz-i şermende günahkârım efendim
Bâbînda ‘ayân cürm ile noksânım efendim

Lutfuñla bağışla meded isyânım efendim
Her hâl ide ma’lûm sana ahvâlîm efendim

1.2.1. Münâcât

19. asırda divan edebiyatı her ne kadar ömrünü tamamlamış gibi görülse de birçok şair tarafından canlılığı korunmaktadır. Ancak katı kuralların ve kalıpların sarsılmış olduğu ve bütün şekil ve türlerde

klasik sonrası arayışlara gidildiği görülür. Bu dönemde klasik dîvân tertiplerindeki kemikleşmiş yapı kırılmış, dîvânlarda kasideye yer vermeme, hece ölçüsüyle yazılmış şiirleri aruz ölçüsüyle yazılmış şiirlerin arasına yerleştirme, tertipte temaya öncelik verme gibi yeni anlayışlar hâkim olmuştur. Dolayısıyla bu yüzyılda Dîvân edebiyatı ile Halk edebiyatının bazı ortak noktalarda birleştiği görülür (Ekici, 2022, s. 49).

Geç Dönem dîvânlarında kasîde pek bulunmamakla beraber münâcâtların genellikle kasîde nazım şekliyle yazıldığı düşüncesi de yanlış bir algıdır. Abdülhakim Koçin (1998) tarafından tespit edilen 410 münâcâtın ancak 23'ü kasîde nazım şekliyle yazılmıştır. İlk sırada gazel, daha sonra murabba ve mesnevi gelmektedir. Kasîde ancak beşinci sırada yer alır. Bu yanlış algının nedeni dini muhtevalı bir gazelin kutsiyetinden dolayı divanların baş kısmında yer alması ve kafiye düzenlerinin kasîdeyle aynı olmasından dolayı kasaid kısmındaki şiirlerle karışmış olmasıdır (s. 93).

Şiirin başlığından *Dîvânçe*'nin müstensihinin Rızâ'nın babası Penahî olduğu anlaşılmaktadır. Ancak münâcâtın altında şiirin kime ait olduğunu ve hangi tarihte yazıldığını gösteren nottaki tarihin (Eylül 1322/1905 Şeyh Müslim aḳzâ-zâde Hasan Rızâ Bendeleri) müellife mi müstensihe mi ait olduğu konusunda belirsizlik vardır. Eğer şairin yazış tarihiyse Rızâ Efendi bu münâcâtı 32 yaşlarında yazmıştır. Münâcâtın transkripsiyonlu metni şu şekildedir:

İşbu Zırdeki Münâcât Maḥdümum Seyyid Hasan Rızâ Efendiniñdir Der-Münâcât-ı Ḥudâ 'İzz ü Celle

Mefâ'ılün mefâ'ılün mefâ'ılün mefâ'ılün

Ne müşkil derde düşdüm çâre senden elamân yâ Rab

Taḥammül kalmadı şâhım kerem kıl hâl yamân yâ Rab

Ben ol bir rû-siyâhım 'abd-ı 'âciz ehl-i 'işyânım

Bu hâl ile maḳâmım ola rindân bî-gümân yâ Rab

Ḳamu düşmüşleriñ sen dest-gîri hem penâhısıñ

Sürüp dergâha yüz geldim günâhımla hemân yâ Rab

Mürüvvet merḫamet iḥsân-ı luḫfûñ bî-nihâyetdir

Ne ḫâcet 'arz-ı ḫâle saña her ḫâlim 'ayân yâ Rab

Efendim bâb-ı elḫâfîñ şu ben zâra erişmezse

Fenâ-ender-fenâ oldum işim oldu dumân yâ Rab

Ümîdim rahmetiñden kesmezem zîrâ buyurmuşsuñ

Hemân lâ taḳneḫü'tya eylerem her ân imân yâ Rab

Ne dünyâdan alup lezzet ne 'uḳbâca 'amel kıldım

Ḳalup ḫüsrânda kârım rüz [u] şeb âh-ı fiḡân yâ Rab

4 "Kesmeyin." (Zümer 39/53).

Kesildi t̄ab u t̄akat k̄almadı h̄iç dizde derm̄ānım
Murādım üzre dönmez çarḥ-ı devrān bir zemān yā Rab

Şaşırdım n'eyleyim bilmem n'olur encāmım aḥvālīm
Olup başıma zindān 'ākābet dār-ı cihān yā Rab

Ḥalāşa yüz sürüp dergāhıña dermāna geldim
Rızā-i 'abd-ı nāçiz pür-günāhıñ bīm-i cān yā Rab

(Eylül 1322/1905 Şeyḥ Müslim akzā-zāde Ḥasan Rızā Bendeleri)

1.2.1.1. Münâcâtın Şekil Özellikleri

Hasan Rızâ'nın münâcâtı gazel nazım şekliyle ve aruzun hecez bahrinin mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün kalıbıyla yazılmıştır. Geç Dönem metni olmasına rağmen ciddi bir vezin kusuru olmayıp aruz başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Kullanılan zengin kafiye (-mân) ahengi artırırken “yâ Rab” redif kelimesinin her beyitte tekrarı hem ahengi hem de temayı güçlendirmiş, kulun affedilme konusundaki isteğini ve ısrarını göstermiştir. Vezin ve kafiye-redif dışında aliterasyon ve asonans gibi ünsüz ve ünlü harflerin tekrarı da ahenge katkıda bulunmuştur.

Şiirin dili halkın konuşma diline yakın dönemin Osmanlıcasıdır. Ancak ayet ve hadislerle beslendiği için iktibaslar Arapçadır. “Dünya kapısının başa zindan olması”, “can korkusu” gibi bazı deyimler dikkat çekmektedir.

Oldukça akıcı bir üslupla yazılmıştır. Ayrıca “yâ Rab” şeklindeki seslenmeler bir hitap üslubunu ortaya çıkarmıştır. Şiirin tamamına bir konuşma üslubu hâkim olmakla beraber bazı beyitlerinde bu durum daha belirgindir:

Efendim bāb-ı elṭāfiñ şu ben zāra irişmezse
Fenā-ender-fenā oldum işim oldı dumān yā Rab (m/5)

Ümîdim rahmetiñden kesmezem zirā buyurmuşsuñ
Hemān lā taḳneṭi'sya eylerem her ān imān yā Rab (m/6)

1.2.1.2. Muhteva Özellikleri

Metnin Düzgün Nesir Cümlesine Çevirisi

1. Ey Allah'ım öyle zor bir derde düştüm (ki) yetiş çare kıl; dayanma gücüm kalmadı şahım, ey Allahım hâlîm yaman bağışla!
2. Ben, bir o siyah yüzlüyüm, aciz bir kulum (ve) isyan ehliyim; ey Allah'ım bir hâl eyle (ki) makamım şüphesiz kalenderlik olsun!
3. Sen bütün düşmüşlerin elinden tutanı hem (de) sığınağısın; ey Allah'ım dergâha yüz sürüp şimdi (sana) geldim!
4. Mertliğin, merhametin (ve) iyiliğinin bağışı sonsuzdur; ey Allah'ım sana hâlîmi söylemeye ne gerek var, benim her hâlîm açıktır!

⁵ “Kesmeyin.” (Zümer 39/53).

5. Efendim, lutuf kapın şu ben ağlayıp inleyene erişmezse; ey Allah'ım (kapında) yok oldum ve işim zor!
6. Ümidimi senin rahmetinden kesmem çünkü sen buyurmuşsun; ey Allah'ım, âyetine (kesmeyin) derhal, her an iman ederim!
7. Ne dünyadan lezzet aldım, ne de ahirete niyet ettim; ey Allah'ım benim işim zararda olup gece ve gündüz ağlayıp inlemektir!
8. Gücüm ve takatim kesildi, dizde dermanım hiç kalmadı; ey Allah'ım devrin çarhı hiçbir zaman isteğim üzere dönmez!
9. Şaşırdım, ne yapayım; hâlim, sonum ne olur bilmem; ey Allah'ım dünya kapısı sonunda başıma zindan olur!
10. Ey Allah'ım, günahla dolu değersiz kul Rızâ, ölüm korkusuyla dergâhına yüz sürüp derman bulmaya, kurtuluşa geldim!

Rızâ Efendi münâcâtına çok zor durumda olduğunu, dayanma gücünün kalmadığını ifade ederek Allah'tan yardım isteyerek başlamıştır. Daha sonra bu müşkil durumda olmasının nedenlerini açıklamıştır. Bu nedenler de onun isyanı, günahları ve acziyetidir.

Şair günahlarının ve adalete göre yerinin farkındadır ancak Allah'ın büyüklüğünü ve lutfunu bildiği için ondan yardım ister ve onu iyileştirmesini diler. Bir hal eyleyip onun yerini kalenderlik makamına çevirmesini ister ki bu makamda kibri ve kini terk etme, dünya malına ehemmiyet vermeme ve nefis mertebelerini geçme söz konusudur. Rızâ ilk beyitte derdini söylemiş ve ikinci beyitte Allah'tan şifa istemiştir.

Şairde bir ısrarcılık göze çarpmaktadır, günahlarını bildiği halde Allah'ın dergâhındadır. Çünkü Allah'ın bütün düşkünlere yardım ettiğini bildiği için onun adaletiyle değil lutfuyla yargılanmak istemektedir. Onun mertliği, merhameti ve iyiliğinin bağıışı sonsuzdur. Ayrıca o her şeyi bildiği için Rızâ halini anlatmaya gerek olmadığını ifade eder.

Rızâ'nın istekleri sıradan istekler değildir, eğer Allah ona lutf etmezse, onu bağışlamazsa işinin çok zor olduğunu ve onun kapısında yok olacağını söyler. Şair burada cismanî bir yok oluştan değil de nefsinin yok oluşundan bahsetmektedir. Tasavvufî bir terim olan “fenâ-ender-fenâ” kavramını kullanmıştır. Bu kavram nefiste fenâfi'llâh makamı anlamına gelmektedir. Beşerî özelliklerden kurtulup fenâyâ ulaşma olarak bilinir. Tevhîdi, *tevhîd-i zâtıdır*, yani her varlığı Allah'ın zâtı yanında yok saymaktır. Makamları güzelliştir. Tasavvufta cemâl “âşığın ısrarlı istek ve arzusu üzerine maşukun kemalleri izhar etmesidir” (Uludağ, 2005, s. 86).

Rızâ'nın her şekilde Allah'tan ümidini kesmediği aşıkardır, çünkü onun gerekçesine göre Allah âyetinde öyle buyurmuştur. Zümer suresinde “lâ taknetû”, “ümidinizi kesmeyin” şeklinde buyrulmuştur. Ayrıca şair bu iktibasla, ayetin hürmetine de bağışlanmak istemiştir.

Hasan Rızâ Efendi, pişmanlığını 7. beyitte açık bir şekilde ifade eder. O ne bu dünyadan lezzet almış ne de öbür dünya için çalışmıştır. Her şekilde zarar ve ziyandadır. Burada “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya çalış, yarın ölecekmiş gibi de ahirete çalış” hadisine telmih vardır.⁶

Şair aynı zamanda felekten de şikâyet eder. Hiçbir zaman devir onun lehine çalışmamış hep güçlüklerle karşılaşmıştır. Burada şairin bağışlanmak için bazı gerekçeler bulmaya çalıştığı ve kendine acındırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Yine her şekilde umudunu kaybetmemekte ölüm korkusuyla dergaha geldiğini

⁶ Câmîu's-Sagîr, II/12, 1201)

belirtmektedir. O, dünya kapısının başına zindan olacağı ve sonunda öleceğinin farkındadır. Dünyayı zindan olarak görmek ise onun inancı hakkında ip ucu vermektedir.

En sonunda şair açık bir şekilde günahla dolu değersiz bir kul olduğunu ve ölüm korkusuyla Allah'ın dergahına yüz sürüp derman bulmaya geldiğini ifade eder.

Şiirdeki ruh halleri ümit-çaresizlik şeklinde bazı gel-gitler oluşturmaktadır. Ümidin olduğu yerlerde Allah'ın "mürüvvet, merhamet, ihsan, lutuf, şâh" gibi sıfatları verilmiş; çaresizliğin olduğu kısımlarda ise kulun "hüsran, acizlik, günahkâr, bîmar" gibi nitelikleri verilerek ruh dalgalanmaları devam etmiştir. Bu duygu halinin gel-gitleri şu şekildedir:

1. Gazeldeki Hâl ve Ruh Değişimleri

Beyit	Hâl-Durum	Ruh Halleri
1	Kulun hâlleri	Çaresizlik-ümit
2	Kulun hâlleri	Acizlik-ümit
3	Allah'ın sıfatları, kulun dergâha ulaşması	Ümit
4	Allah'ın sıfatları	Ümit
5	Allah'ın sıfatları	Çaresizlik
6	Allah'ın sıfatları	Ümit
7	Kulun hâlleri	Çaresizlik-pişmanlık
8	Kulun hâlleri	Çaresizlik-şikâyet
9	Kulun hâlleri	Çaresizlik
10	Kulun hâlleri, kulun dergâha ulaşması	Çaresizlik-ümit

Hasan Rızâ Efendi, münâcatlarda ele alınan Allah'ın sıfatları, ölüm, cehennem korkusu, cennet ümidi, pişmanlık gibi hemen hemen bütün konulara yer vermiştir.

Sonuç

19. yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı'nın devrini tamamlamaya yüz tuttuğu, katı kuralların ve kalıpların sarsılmış olduğu bir dönemdir. Dîvân tertibindeki değişimler yanısıra birtakım vezin arayışlarına kadar gidilir. Bu dönemde klasik dîvân tertiplerindeki kemikleşmiş yapı kırılmış, dîvânlarda kasideye yer vermeme, hece ölçüsüyle yazılmış şiirleri aruz ölçüsüyle yazılmış şiirlerin arasına yerleştirme, tertipte temaya öncelik verme gibi yeni anlayışlar hâkim olmuştur. Bu dönem Klasik Türk Edebiyatı'nın Geç Dönemi'ni veya başka bir tabirle Klasik Sonrası Dönemi'ni oluşturur. Hasan Rızâ Efendi şiirlerini bu dönemde kaleme almıştır ve *Dîvânçe*'si hem tertibi hem de dili açısından dönemine ayna tutmaktadır. Aynı zamanda bildiriye konu olan Rızâ'nın münâcâtı, dîvânlarda kudsîyet taşıyan tevhid, münâcât, na't türündeki şiirlerin her zaman eserin başında olmayıp aralarda da bulunabileceğini ve münâcatların genelde kasîde nazım şekliyle yazıldığı algısının yanlış olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Kaynakça

- Akgündüz A., Öztürk S. ve Baş Y (2002). Darendeli Tarihi. İstanbul: Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Mekezi.
- Çalışkan, A. (2016). Bir Tür Olarak Münâcât ve İbrahim Şinâsî Efendi'nin 'Münâcât'ının Tahlili, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(43), 88-139.
- Devellioğlu, F. (1982). "Münâcât", Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ekici, A. (2022). Nihânî Dîvânı (İnceleme-Metin), (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İpek, M. (2020). Müslim Penâhî, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <https://teis.yesevi.edu.tr/%20madde-detay/penahi-mustafa-muslim-ocak> Erişim tarihi: [16.08.2024].
- Karakuş, Y. ve Ünverdi, Ş. (2022). Klasik Edebiyatımızda Münâcât ve Abdullah Bosnevî'nin Mensur Arapça Münâcâtı. Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22(2), 191-205.
- Koçın, A. (1998). Divan Şiirinde Münâcât (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Macit, M. (2006). Münâcât. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 31, s. 562- 564), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Mehmed Salahi (1313-1322/1897-1906). "Münâcât", Kamus-ı Osmanî, (Haz. Ahmed Muzafferuddin). İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Muallim Naci (1322/1906). "Münâcât", Lugat-ı Nâcî, İstanbul: Asır Matbaası.
- Seyyid Hasan Rıza Efendi (1914). Dîvânçe-i Rızâ, Naki Ateş Özel Arşivi.
- Şemseddin Sami (1318/1902). "Münâcât", Kamus-ı Türki, Cilt 2, Dersadet: İkdâm Matbaası.
- Tahirü'l- Mevlevî (1973). "Münâcât", Edebiyat Lügatı (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Yekbaş, H (2014). Muhammed Sâlih Nihânî. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nihani-muhammed-salih> . Erişim tarihi: [16.08.2024].
- Topaloğlu, B. ve Karaman, H. (1976). Arapça-Türkçe Yeni Kamus, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Uludağ, S. (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı.

2. Hindî dilinin fonolojik özellikleri

APA: Yoğurt, C. (2024). Hindî dilinin fonolojik özellikleri. 7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 12-24.

Canan YOĞURT¹

Öz

Bu bildiri, Hint-Avrupa dil ailesinin bir üyesi olan Hindî dilinin ses bilimsel (fonolojik) özelliklerini incelemektedir. Hindistan'da kullanımda olan tek bir dil yoktur, yüzlerce dil vardır ve bu dillerden yirmi ikisi bu ülkenin resmî dilidir. Biçimsel olarak birbirinden tamamen farklı ya da birbirine az çok benzeyen dillerin ve alfabelerin varlığı bize Hindistan'ın kültürel zenginliğini yansıtmaktadır. Hindî dili, Hindistan'ın resmî dillerinden biri olup Hindistan dışında da geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Bunun yanı sıra yurt dışındaki kürsülerde de bu dilin öğretilmesi Hindistan hükümeti tarafından desteklenmektedir. Bu dilin yazıldığı alfabe Devanāgarī alfabesi adı verilmektedir. Hindî dilinde kısa ve uzun ünlüler olarak sınıflandırılan toplamda on bir ünlü, otuz üç ünsüz fonem bulunmaktadır. Bu dilde bulunan, dilin geriye doğru kıvrılmasıyla çıkarılan, Türkçede bulunmayan retrofleks sesler de Hindî dilinin dikkat çeken fonolojik özelliklerinden biridir. Hindî dilinde vurgu genellikle kelimenin son hecesinde olur ve tonlama açısından ise bu dil, nötr bir dil olarak kabul edilir. Anlam değişimleri, tonlamadan ziyade kelime düzeni ve ekler aracılığıyla sağlanır. Hindî dilinde ünlülerin nazalleşmesi yaygın olarak görülür. Nazalizasyon, genellikle ünlüden sonra gelen anusvār (◌ं) veya çandrabindu (◌ँ) işaretleri ile gösterilir ve bu durum, dilin melodik yapısına da katkıda bulunur. Bu fonolojik unsurlar Hindî dilinin fonetik zenginliğini de göstermektedir. Hindî dilinin fonolojik yapısını detaylı bir şekilde ele alan bu çalışma, dilin kendine özgü özelliklerini ve Türkçeden farklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, dil bilimi alanında Hindî diline yönelik derinlemesine bir anlayış sunmakta ve dilin ses bilimsel zenginliğini gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hindî, Devanāgarī, Fonoloji, Hindistan

Phonological features of Hindî language

Abstract

This paper examines the phonological features of the Hindî language, which is a member of the Indo-European language family. There is no single language in use in India; there are hundreds of languages, and twenty-two of these are the official languages of this country. The presence of languages and alphabets that are completely different from each other or somewhat similar to each other reflects India's cultural richness. The Hindi language, one of the official languages of India, is spoken in a wide geographical area outside India as well. In addition, teaching this language in universities abroad is supported by the Indian government. The alphabet in which this language is written is called the Devanagari script. The Hindi language has eleven vowels, classified as short and long vowels, and thirty-three consonants. One of the noteworthy phonological features of Hindi is the retroflex sounds, which are produced by curling the tongue backward, a feature not found in Turkish. In the Hindi language, stress is usually on the last syllable of the word, and in terms of intonation,

¹ Öğr. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, yogurtcanan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6841-108X.

this language is considered a neutral language. Changes in meaning are achieved through word order and suffixes rather than intonation. The nasalization of vowels is common in Hindi. Nasalization is generally indicated by the anusvara (◌ं) or chandrabindu (◌ँ) marks that follow a vowel, contributing to the melodic structure of the language. These phonological elements also demonstrate the phonetic richness of the Hindi language. This study, which examines the phonological structure of the Hindi language in detail, aims to reveal the unique features of the language and its differences from Turkish. At the same time, it provides an in-depth understanding of the Hindi language in the field of linguistics and highlights the phonological richness of the language.

Keywords: Hindī, Devanāgarī, Phonology, India (Bhārat)

1. Giriş

Hindistan, dilsel çeşitliliği ve çokkültürlülüğü ile dünyadaki en zengin ülkelerden biridir. 2023 yılı itibarıyla da yaklaşık 1.425 milyardan fazla olan nüfusu ile Hindistan, Çin'i geride bırakarak dünyanın en kalabalık ülkesi ünvanını almaya hak kazanmıştır. Bu geniş coğrafyada, farklı etnik gruplar, dinler ve kültürler bir arada yaşar ve bu durum, dil yelpazesine de yansır. Hindistan'da kullanımda olan tek bir dil yoktur, yüzlerce dil vardır ve bu dillerden yirmi ikisi bu ülkenin resmî dilidir. Bu diller, ana dili olarak konuşan kişi sayısına göre değerlendirilecek olursa, başta Hindī olmak üzere Bengalī, Telugu, Marathī, Tamil, Urdu, Guceratī, Kannada, Malayalam, Oriya, Pencabī, Assamī, Maithilī, Santalī, Keşmirī, Nepalī, Sindhī, Konkanī, Dogrī, Manipurī, Bodo ve Sanskrit dilleri olarak sırasıyla sayılabilir (Yoğurt, 2023, s. 11).

Hindistan'daki dillerin alfabelerinde bir birlik yoktur. Sanskrit dili Devanagari alfabesiyle yazılmaktadır. Hindī, Marathī ve Nepalī dilleri de aynı alfabeyle yazılır. Ancak Pencabī Gurumukhi denilen alfabe ile, Sindhī Perso-Arabik ve Landa olmak üzere iki farklı alfabe ile, Oriya kendi özel alfabesiyle, Bengalī ve Assamī dilleri Bengal alfabesiyle, Guceratī Gucarat alfabesiyle, Urdu dili, Pashtu ve Ormuri de Perso-Arabik alfabe ile yazılırlar. Keşmirī'nin üç ayrı alfabesi vardır: Nagari, Şarada ve Perse-Arabik. Dravid dillerinin her biri kendi özel alfabeleriyle yazılırlar. Yani, Tamil dili Granth denilen alfabe ile, Telugu Onamalu adı verilen alfabe ile, Kannada Telugu'dan farklılaşmış bir alfabe ile, Malayalam ise Aryaeruttu alfabesiyle yazılırlar (Kaya, 2004, s. 200-206).

Resmi dillerin yanı sıra, binlerce yerel dil ve lehçe, günlük yaşamın bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir.² Hindistan'ın dilsel çeşitliliği, sadece iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda kültürel kimliğin bir taşıyıcısı ve korunması gereken bir miras olarak da büyük bir öneme sahiptir. Dil, Hindistan'da kimlik ve aidiyetin temel taşlarından biridir ve bu nedenle dilsel çeşitlilik, ülkenin sosyal dokusunun ayrılmaz bir parçası olarak korunmaya çalışılmaktadır. Bu olağanüstü çeşitlilik, Hindistan'ı küresel dil haritasında benzersiz bir konuma yerleştiren önemli bir özelliktir.

Bu bildiri, Hint-Avrupa dil ailesinin bir üyesi olan Hindī dilinin ses bilimsel (fonolojik) özelliklerini incelemektedir. Hindī dili, Hindistan'ın resmî dillerinden biri olup Hindistan dışında da geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır (Nepal, Fiji, Mauritius, Guyana, Trinidad vb.). Bunun yanı sıra yurt

² Hindistan'ın İç İşleri Bakanlığı resmi internet sitesinde Hindistan'daki dil çeşitliliği ve dilsel demografi hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılabilir. 2011 Nüfus Sayımı Raporu'na göre Hindistan'da 19.500'den fazla dil ve lehçe tespit edilmiştir, bunların çoğu, farklı topluluklar tarafından nesiller boyunca aktarılmaktadır (Office of the Registrar General & Census Commissioner, India. *Census of India 2011: Language*. Ministry of Home Affairs, Government of India, 2011. (<http://www.censusindia.gov.in>). E.T. 18.08.2024.

dışındaki kürsülerde de bu dilin öğretilmesi Hindistan hükümeti tarafından desteklenmektedir. Hindî dilinin yazıldığı alfabeyle Devanāgarī alfabesi³ adı verilmektedir.

Hindî dili Hindistan'ın "rāshtrabhāshā"sı yani "ulusal dili"dir. Devlet işlerinde hem İngilizce hem de Hindî dili kullanılmaktadır. Bugün bir Hintli ana dilinin yanı sıra Hindî dilini ve İngilizceyi de bilmek durumundadır. Hindî; Hindistan'ın Bihar, Uttar Pradeş, Haryana, Himaçal Pradeş, Racasthan ve Madhya Pradeş eyaletlerinde konuşulmaktadır. Çoğunlukla kuzey Hindistan'da konuşulan bu dilin, diğer modern Hint dilleriyle karşılaştırıldığında daha fazla konuşanın olduğu söylenebilir (Yoğurt, 2023, s. 11).

Hindistan'da diller şu dört grupta incelenir: Hint-Ari (Sanskrit, Dardik, İran), Dravid Dilleri, Austro-Asyatik Diller, Tibet-Çin Dilleri (Kaya, 2005, s. 15). Hindî dili ise Hint-Ari grubun Yeni Hint-Ari kolu altında "Orta Grup"ta yerini almaktadır (Chatterji'den aktaran Kaya, 2005, s. 97-98). Köken itibarıyla Sanskrit dilinden türeyen Hindî dili, bugünkü haline ulaşana kadar çeşitli yollarından geçmiştir. Sözcük hazinesini, Sanskrit sözcüklerle Dravid kökenli sözcükler, Türkçe, Farsça, Arapça, Portekizce ve İngilizce sözcüklerinden oluşturur.

2. Fonoloji üzerine

Fonoloji, dillerdeki ses dizgelerini inceleyen bir dil bilimi dalıdır. Sesler, belirli bir düzen içindedirler ve 'ses birimi' olarak adlandırılırlar. Ses biliminin temel amacı, bir dilde bulunan seslerin ayırt edici özelliklerini belirlemek, dünya dillerindeki ses dizgelerinin doğasını anlamak ve dillerdeki seslerin işlevlerini analiz etmektir (İmer, Kocaman & Özsoy, 2011, s. 221).

20. yüzyılın başlarında, bilhassa Ferdinand de Saussure'ün katkılarıyla dil biliminde yeni bakış açıları geliştirilmiştir. Saussure'ün dili bir dizge (sistem) olarak ele alan kuramından esinlenen ve 1926 yılında ortaya çıkan Prag Okulu, dilin öğelerini incelerken fonemlerin her birinin belirli işlevleri olduğunu öne sürmüştü ve bu doğrultuda dilin seslerini işlevleri açısından analiz etmiş, *phonologie* terimini de bu bağlamda kullanmıştır. Saussure, modern dil bilimin kurucularından biri olarak kabul edilir ve dil bilimi alanında önemli katkılarda bulunmuştur. Yapısal dil bilimi deyince akla gelen en önemli isimdir. Onun çalışmaları, dilin yapısal incelenmesi konusunda temel taşları oluşturur. Fonoloji (ses bilimi) konusunda Saussure, dilin bir toplum tarafından ortaklaşa kullanılan işaretler sistemi olduğunu, fonolojinin ise dilin sistemini inceleyen bir bilim dalı olduğunu belirtmektedir. Saussure, dildeki seslerin (fonemlerin) birbirlerine göre anlam kazandığını da söylemektedir. Yani, bir sesin değeri, diğer seslerle olan ilişkisine bağlıdır. Bu düşünce, fonolojinin temel ilkelerinden biridir ve seslerin dil içinde nasıl işlediğini anlamak için önemlidir. Bu ilkeler, Saussure'ün dilin yapısal analizine yaptığı katkıların temel taşlarıdır ve fonolojinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır (Saussure, 1983).

Fonoloji, dilin unsurlarına odaklanarak, bu unsurlar içindeki fonemlerle, bunların işlevleri ve dizilimleri üzerinde çalışır. İngilizcede ise bu amaçla *phonemics* terimi kullanılmaktadır. Fonoloji, seslerin bildirişmede nasıl etkili olduğunu, nasıl anlam farklılıkları doğurduğunu, kısacası, ses özelliklerinin anlaşmaya katkısını anlatmaya çalışır (Aksan, 2007, s. 28). Aksan'ın da (2007) belirttiği gibi fonoloji seslerin dil içindeki işlevleri ve düzenlerini incelerken, seslerin anlam ayırt edici işlevleri üzerinde de durur.

³ Alfabe çeşitli karakterlerden oluşur. Sözcük anlamı olarak "tanrıların şehrinin yazısı" anlamına gelir. Antik diller olan Sanskrit ve Prakrit, modern diller olan Marathî ve Nepali de bu alfabe ile yazılır.

3. Hindî dilinin ayırt edici fonolojik özellikleri

Hindî dilinde 44 ses birimi vardır. Bu fonemlerden 11'i sesli स्वर, 33'ü sessiz व्यंजन dır. Yine, bu dilde aspirasyon (nefesli sesler) da önemli bir yer tutar. Aynı ünsüzün aspirasyonlu ve aspirasyonsuz halleri farklı fonemler olarak kabul edilir. Retrofleks sesler açısından da zengin olan Hindî dili, dilin geriye doğru kıvrılmasıyla çıkarılır ve bu sesi Türkçe'de birebir karşılayan bir fonem bulunmaz.

Alfabe soldan sağa doğru yazılır. Her bir ses birimi bir heceyi gösterir. Harfler üstlerinde yatay bir düz çizgiyle bağlantılı olarak yazılır. Bu dilde büyük harf ve küçük harf gibi yazım kuralları mevcut değildir. Cümle sonuna konan nokta işareti ise “dañda” adı verilen dikey bir çizgi (|) ile gösterilir.

Hindî dili sahip olduğu sesler bakımından yedi temel gruba ayrılır: (1) Ünlüler, (2) Ağzısl, burunsal ve patlamalı ünsüzler, (3) Yarı ünsüzler, (4) Sürtünmeli ünsüzler, (5) Soluklu ünsüz, (6) Özel birleşik ünsüzler ve (7) Yabancı dillerden Hindî diline girmiş ses birimlerini karşılayan modifiye edilmiş yeni ses birimleri (Yoğurt, 2021, s. xix, xv).

Tablo 1. Devanāgarī Alfabeti ve Transliterasyon Tablosu⁴

(1) Ünlüler					
Dilüstü	Damaksıl	Dudaksıl	Akıcı	Damaksıl	Dudaksıl
अ (a)	इ (i)	उ (u)	ऋ (r)	ए (e)	ओ (o)
आ (ā)	ई (ī)	ऊ (ū)		ऐ (ai)	औ (au)
(2) Ağzısl, Burunsal ve Patlamalı Ünsüzler					
Dilüstü	क (ka)	ख (kha)	ग (ga)	घ (gha)	ङ (ṅa)
Damaksıl	च (ça)	छ (çha)	ज (ca)	झ (cha)	ञ (ña)
Üstdamaksıl	ट (ṭa)	ठ (ṭha)	ड (ḍa)	ढ (ḍha)	ण (ṇa)
Dişsil	त (ta)	थ (tha)	द (da)	ध (dha)	न (na)
Dudaksıl	प (pa)	फ (pha)	ब (ba)	भ (bha)	म (ma)
(3) Yarı Ünsüzler					
Damaksıl	य (ya)				

⁴ Bu tabloyu oluşturmak için Yoğurt (2021), “M. Ohala'nın “Aspects of Hindi Phonology” ve S. Shukla'nın “Hindi Phonology” adlı çalışmalarından yararlandığımı ifade etmektedir.

Üstdamaksıl	र (ra)			
Dişsil	ल (la)			
Dudaksıl	व (va)			
(4) Sürtünmeli ünsüzler				
Damaksıl	श (şa)			
Üstdamaksıl	ष (sha)			
Dişsil	स (sa)			
(5) Soluklu Ünsüz				
Gırtlaksıl	ह (ha)			
(6) Özel Birleşik Ünsüzler				
क्ष (kṣa)	त्र (tra)	ज्ञ (gya)		
(7) Yabancı ses birimlerini karşılayan ünsüzler				
क (ka)	ख (kha)	ग (ga)	ज़ (za)	फ़ (fa)

IPA⁵'ya göre hazırlanmış bu fonemlerin dil bilimsel gösterimleri ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. Devanāgarī alfabesindeki ünlü ses birimleri

अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ	ए	ऐ	ओ	औ
a	ā	i	ī	u	ū	ṛ	ē	ē	ō	ō

⁵ International Phonetic Alphabet (Uluslararası Fonetik Alfabe) <http://ipa.typeit.org/full/> E.T. 18.08.2024.

Tablo 3. Devanāgarī alfabesindeki ünsüz ses birimleri

क	ka	खा	k ^h a	ग	ga	घ	g ^h a	ङ	ṅa
च	ça	छ	ç ^h a	ज	ca	झ	c ^h a	ञ	ña
ट	ṭa	ठ	ṭ ^h a	ड	ḍa	ढ	ḍ ^h a	ण	ṇa
त	ta	थ	t ^h a	द	da	ध	d ^h a	न	na
प	pa	फ	p ^h a	ब	ba	भ	b ^h a	म	ma
य	ya	र	ra	ल	la	व	va		
श	ṣa	ष	ṣa	स	sa	ह	ha		
क्ष	kṣa	त्र	tra	ज्ञ	gya				

Tablo 4. Yabancı dillerden Hindî diline girmiş ses birimlerini karşılayan ses birimleri

क	qa	ख	ça	ग	ya	ज	za	फ	fa
---	----	---	----	---	----	---	----	---	----

Bunlara ek olarak, standart Hindî dilinde ङ [a ve ḍ [ṭ^ha ses birimleri de kullanılır; ancak bu iki ses birim hiçbir zaman bir sözcüğün ilk harfini oluşturmaz. Hindî’de ज्ञ gyā ses birimi Sanskrit’te ज्ञ cṇa olarak sesletilmektedir. Hindî’de qa, ça, ya, za ve fa, Arapça, İngilizce ve Farsça kökenli sözcükleri karşılamak için kullanılır. Bunlar sırasıyla ka, k^ha, ga, za ve p^ha ses birimlerinin alt köşelerine bir nokta yardımıyla oluşturulmuş yeni ses birimlerdir. Yine, standart dilde özellikle “o” ses birimi için geçerli olan bir özellikten de bahsetmekte yarar vardır. *John*, *top* ve *doctor* gibi sözcükler जौन, टौप ve डौक्टर şeklinde yazılmamaktadır. Doğru olan yazım şekli जौन, टौप ve डौक्टर şeklinde olacaktır. Görüldüğü gibi bunu gerçekleştirirken kullanılan simge ौ değil ौ’dur. Buradan hareketle, İngilizce’den Hindî’ye geçmiş olan sözcüklerin yazımında ौ sembolünün tercih edildiği söylenebilir.

Hindî dilinde seslilerin bağımlı ve bağımsız biçimleri, ardından ünsüzlerin bir başka sessiz ses birimiyle birleşimleri de aşağıdaki gibi olmaktadır.

(क k ile)

Bağımsız	Birleşmiş hali	Örnekler
ा ā	का kā	काला kālā ‘black’ “siyah”
ि i	कि ki	किला kilā ‘fort’ “kale”
ी ī	की kī	कील kīl ‘nail’ “tırnak”
ु u	कु ku	कुल kul ‘the whole’ “toplam”
ू ū	कू kū	कूल kūl ‘shore’ “sahil, kıyı”
ृ ri	कृ kri	कृष्ण kriṣṇa ‘Krishna’ “bir tanrı”
े ē	के kē	केला kēlā ‘banana’ “muz”
ै ē	कै kē	कैसे kēsē ‘how?’ “nasıl?”
ो o	को kō	कोप kōp ‘anger’ “öfke”
ौ o	कौ kō	कौन kōn ‘who?’ “kim?”

(य ya ile)

Bağımsız	Birleşmiş hali	Örnekler
ख k ^h a	ख्य k ^h ya	ख्याति k ^h yāti ‘fame’ “ün”
ग ga	ग्य gya	ग्यारह gyārah ‘eleven’ “on bir”
घ g ^h a	घ्य g ^h ya	श्लाघ्य ślāg ^h ya ‘praiseworthy’ “övlümeye değer”
च ça	च्य çya	वाच्य vāçya ‘expressible’ “ifade edilebilir”
ज ca	ज्य cya	ज्या cyā ‘bow-string’ “kiriş”
ण ṇa	ण्य ṇya	गण्य ga ṇya ‘worthy of account’ “sayılmaya değer”
त ta	त्य tya	त्याग tyāg ‘renunciation’ “vazgeçme”
थ t ^h a	थ्य t ^h ya	तथ्य tat ^h ya ‘fact’ “gerçek”
ध d ^h a	ध्य d ^h ya	ध्यान d ^h yān ‘attention’ “dikkat”
न na	न्य nya	न्याय nyāy ‘justice’ “adalet”
प pa	प्य pya	प्यार pyār ‘love’ “aşk”

ब	ba	ब्य	bya	ब्याह	byāh	‘marriage’	“evlilik”
भ	b ^h a	भ्य	b ^h ya	सभ्य	sab ^h ya	‘civilized’	“uygar”
म	ma	म्य	mya	म्यान	myān	‘sheath’	“kılıf”
य	ya	य्य	yya	शय्या	šayyā	‘bed’	“yatak”
ल	la	ल्य	lya	मूल्य	mūlya	‘value’	“değer”
व	va	व्य	vya	व्यय	vyay	‘expense’	“harcama”
श	ša	श्य	šya	श्याम	šyām	‘black, dark’	“kara, koyu”
ष	ṣa	ष्य	ṣya	भाष्य	b ^h āṣya	‘exposition’	“açıklama”
स	sa	स्य	sya	लास्य	lāsyā	‘a love dance’	“aşkı anlatan dans türü”
क्ष	kṣa	क्ष्य	kṣya	लक्ष्य	lakṣya	‘aim’	“hedef”

Yukarıdaki örneklerde de görülebileceği üzere, bir sesin değeri, diğer seslerle olan ilişkisine bağlıdır. Saussure (1983) de, dildeki seslerin (fonemlerin) birbirlerine göre anlam kazandığını, tek başlarına bir anlamın olmadığını ifade eder. Buradan hareketle, Hindî dilinde seslerin nasıl işlendiği görülebilmektedir.

Hindî’de bir ses birimin uzun veya kısa oluşu küçük bir ayrıntıymış gibi görünse de o sözcüğün anlamını tamamen değiştirebilmektedir. Bu da seslerin anlam ayırt edici işlevleri üzerine bir örnektir. Bu noktada, दिन din ile दीन dīn, कम kam ile काम kām, कल kal ile काल kāl sözcükleri daha yakından incelenebilir.

दिन (din): Bu sözcük, "gün" anlamına gelir. Zaman dilimini ifade eder ve genellikle bir günün 24 saatlik sürecini belirtir.

Örnek: आज का दिन बहुत अच्छा है। (Bugün çok güzel bir gün.)

दीन (dīn): Bu sözcük, "fakir" veya "muhtaç" anlamına gelir. Sosyal olarak zor durumda olan, maddi ya da manevi yardıma ihtiyaç duyan kişileri tanımlamak için kullanılır.

Örnek: वह एक दीन व्यक्ति है। (O, fakir bir kişidir.)

“दिन” zamanla ilgili bir kavramken, “दीन” sosyal ve ekonomik durumla ilgili bir anlam taşır.

कम (kam): Bu sözcük, "az" veya "eksik" anlamına gelir. Miktarın, sayının ya da yoğunluğun düşük olduğunu belirtmek için kullanılır.

Örnek: मेरे पास कम पैसे हैं। (Bende az para var.)

काम (kām): Bu sözcük, "iş" veya "görev" anlamına gelir. Yapılması gereken bir eylemi ya da mesleği ifade eder.

Örnek: मुझे आज बहुत काम करना है। (Bugün çok iş yapmam gerekiyor.)

“कम” miktarla ilgili bir kavramken, “काम” iş ile ilgili bir kavramdır. Sözcük türleri bakımından incelendiğinde, bu sözcüklerden ilki sıfat ikincisi isimdir.

कल (kal): Bu sözcük, hem "dün" hem de "yarın" anlamına gelebilir. Anlamı, cümlenin bağlamına bağlı olarak değişir.

Örnek: मैं कल बाजार गया था। (Dün pazara gittim.)

मैं कल बाजार जाऊंगा। (Yarın pazara gideceğim.)

काल (kāḷ): Bu sözcük, "zaman" anlamına gelir.

Örnek: हिंदी में मुख्य रूप से तीन प्रकार के काल होते हैं - वर्तमान काल, भविष्य काल, भूतकाल। (Hindî dilinde başlıca üç tür zaman vardır: Şimdiki/Geniş Zaman, Gelecek Zaman, Geçmiş zaman.)

"कल" daha kısa süreli zaman dilimlerini ifade ederken (dün, yarın), "काल" daha geniş bir zaman kavramını temsil eder.

Hindî dilinde, ङ णा, ञ णा, ण णा, न ना ve म मा ses birimlerini ifade etmenin başka bir yolu daha vardır. Bu, bir ses birimin üzerine konulan nokta ile sağlanır. Bu üst simgeye अनुस्वार anusvāra denilmektedir. Bu üstsimge क ka, च चा, ट ढा, त ता ve प पा gibi herhangi bir artdamaksıl, damaksıl, üstdamaksıl ya da bir dudak ünsüzün üzerine konulabilmektedir. Bunlara sırasıyla, नीलकंठ (mavi boyunlu), जांच (test etmek), पेंट (boya), पैतालीस (kırk beş), सांप (yılan) sözcükleri örnek olarak verilebilir. Anusvāra, Hindî dilinde kullanılan fonolojik bir işarettir, burun yoluyla çıkarılan sesleri (nazalizasyon) belirtir ve genellikle "ँ" şeklinde gösterilir. Anusvāra, sözcüğün anlamı üzerinde doğrudan bir etkisi olmayan ama telaffuzu belirginleştiren bir unsur olarak işlev görür. Öte yandan, Hindî’de bu yaygın durum ünlülerin nazalleşmesi olarak da nitelendirilebilir. Zira, हँसी, संस्कार, अंगरेज़, संस्कृत, पंखा, संख्या örneklerinde olduğu gibi, "ँ" (anusvāra) veya aynı işlevi gören "ँ" (çandrabindu) işaretleri de genellikle bir ünlüden sonra gelir (Bknz. Tablo 5).

Tablo 5. Bileşenler, Bağımlı Burunsallar ve Anusvāra

Bileşenler	Bağımlı burunsallar	Anusvāra biçiminde yazılışları	
रङ्क r a ŋ k	रङ्क raŋk	रंक raŋk	'poor' "yoksul"
पञ्च p a ŋ c	पञ्च paŋc	पंच paŋç	'a jury' "jüri"
कण्टक k a ŋ ṭ a k	कण्टक kaŋṭak	कंटक kaŋṭak	'a thorn' "diken"
कन्त k a n t	कन्त kant	कंत kant	'lover' "sevgili"
लम्पट l a m p a ṭ	लम्पट lampaṭ	लंपट lampaṭ	'licentious' "ahlaksız"

Hindî dili vurgu ve tonlama açısından değerlendirilecek olursa; Hindî dilinde vurgu तुम्हारा, पहाड़ी, समाचार, विचार, काल, आदमी, सपना, भाई, किताब, सीखना örneklerinde olduğu gibi genellikle kelimenin son hecesine düşer. Tonlama açısından ise nötr bir dildir. Fakat olumlu veya olumsuz cümlelerin farklı biçimde bir tonlamayla soru cümlesine dönüştüğü durumlar da olmaktadır.

Örnek: (+) आज हम आएंगे। (Bugün geleceğiz.)

Bu cümlede, tonlama nötrdür ve düz bir şekilde telaffuz edilir. Bu, geleceği ifade eden olumlu bir cümledir ve burada belirgin bir ton değişimi yapılmaz. Cümle sonuna doğru ton düşüşe geçebilir.

(-) आज हम नहीं आएंगे। (Bugün gelmeyeceğiz.)

Burada, cümlelerin olumsuz olması nedeniyle tonlama genellikle hafif bir düşüşle sona erer. Bu, cümlelerin negatif bir anlam taşıdığını belirtir.

(+) (?) क्या आज हम आएंगे ?/ आज हम आएंगे ? (Bugün gelecek miyiz?)

Bu örnekte, cümle sonuna doğru tonlama yükselir. "क्या" (kyā) soru kelimesi, cümleyi soru haline getirdiği gibi, cümle sonundaki yükselen ton da bu soruyu vurgular. Eğer "क्या" kullanılmadan sadece tonlama ile soru yapılıyorsa, son hecede ses yükseltilir.

(-) (?) क्या आज हम नहीं आएंगे ?/आज हम नहीं आएंगे ? (Bugün gelmeyecek miyiz?)

Burada da cümle sonundaki tonlama yükselir. "क्या" soru kelimesiyle beraber tonlama, cümlelerin olumsuz bir soru olduğunu vurgular. Eğer "क्या" kullanılmadan tonlama ile soru oluşturuluyorsa, son hecede ton yükseltilir ve bu, cümleyi soru haline getirir.

Görüldüğü gibi, anlam değişimi zaman zaman tonlamayla ama çoğu zaman da kelime düzeni ile sağlanabilmektedir.

Bunun yanı sıra, anlam değişiminin bazı ekler ile sağlandığı da görülür. Buna örnek olarak da पाठ (ders, okuma) ve पाठक (okuyucu); गाना (şarkı) ve गायक (şarkıcı); लेख (yazı) ve लेखक (yazar); नृत्य (dans) ve नृत्यक (dansçı); सुन्दर (güzel) ve सुन्दरता (güzellik); लड़का (erkek çocuk) ve लड़की (kız çocuk); दूध (süt) ve दूधवाला (sütçü) verilebilir.

Hindî dilinde ünsüz fonemlerin her bir grubunda aspirasyonlu ve aspirasyonsuz ünsüzler bulunması da dikkat çeken bir diğer fonolojik özelliktir. कल (k...), खाना (kh...); चाय (ç...), छुट्टी (çh...); टमाटर (t...) ठीक (th...), पूरा (p...), फल (ph...) buna örnek olarak verilebilir.

Hindî dilinde aspirasyon (nefesli sesler) önemli bir yer tutar. Aynı ünsüzün aspirasyonlu ve aspirasyonsuz halleri farklı fonemler olarak kabul edilir. Örneğin: क (ka) ve ख (kha) iki farklı fonemdir. Hindî dilinde aspirasyon, ünsüzlerin anlam farklılıklarını belirlemede kritik bir rol oynar. Bu da dilin fonetik yapısına özgün bir özellik katmaktadır.

Saussure, fonemlerin dilin en küçük anlam ayırt edici birimleri olduğunu söyler. Fonemler, anlam farklılıkları yaratabilen ses birimleridir. Örneğin, Hindî'de "bas" ve "pās" sözcükleri arasındaki fark, baştaki /b/ ve /p/ seslerinin farklı fonemler olmasından kaynaklanır.

Öte yandan, Hindî dilinde, ses uyumu Türkçe kadar belirgin değildir. Ancak, bazı durumlarda ses uyumuna benzer düzenlemeler olabilmektedir.

Örnek:

बड़ा कमरा (büyük oda)

मोटा आदमी (şişman adam)

बड़े कमरे में (büyük odada)

मोटे आदमी से (şişman adamdan)

Bütün insanlar, ana dillerinin sesleri hakkında tam olarak tanımlayamadıkları, ancak bu seslerin işlevleri konusunda kesin bir yargıya varabilecekleri içsel bir görüye ve bilgiye sahiptir. Bu bilginin bir yönü, bir sesin ana dilde var olup olmadığının belirlenebilmesidir. Ana dili konuşucularının özümsemiş oldukları diğer bir bilgi ise seslerin sözcük içindeki dizilişleridir. Ana dili Türkçe olan bir kimseye "plastik" kelimesi Türkçe midir?" sorusu yöneltildiğinde, "Hayır" cevabı vermesi kuvvetle muhtemeldir; çünkü bu sözcüğü oluşturan sesler olan [p, l, a, s, t, i, k] sesleri Türkçenin ses dizgesi içinde olmalarına karşın *plastik* sözcüğü Türkçenin ses birimlerinin dizilişine uygun değildir. Zira, Türkçede bir sözcüğün başında iki ünsüz ard arda gelmez. Ana dili Türkçe olan kişiler, dillerinin ses yapısı hakkında, ses birimlerinin özellikleri ve kelime içindeki dizilimleri konusunda bilinçaltında bir bilgiye sahiptirler. Bu bilgi, hangi kelimelerin Türkçeye ait olduğunu veya olmadığını ayırt etmelerini sağlar (Özsoy, Balcı & Turan, 2012).

Hindî dili, retrofleks sesler bakımından oldukça zengin bir dildir ve bu sesler, Hintlilerin dilsel kimliğini yansıtır. Dilin geriye doğru kıvrılmasıyla üretilen bu sesler, genellikle Türkçe'de karşılığı olmayan benzersiz fonemlerdir. \bar{c} (ta), \bar{s} (da), $\bar{ḥ}$ (dha) fonemleri bu gruba dahildir. Bu sesler, Hintlilerin başka bir dili konuşurken de aksan olarak yansıttıkları, hem fonolojik hem de fonetik açıdan en belirgin karakteristik özelliklerinden biridir.

4. Sonuç

İnsanlar ana dili olarak konuştıkları dildeki seslerin niteliklerini tam anlamıyla ifade edemeseler de bu seslerin ana dillerinde olup olmadığı kavrayabilecekleri sezgisel bir bilgiye sahiptirler. Nasıl ki ana dili Türkçe olan birine “Plastik sözcüğü Türkçe midir?” diye soru yöneltildiğinde, “Hayır” yanıtını alıyorsa; aynı şekilde ana dili Hindî olan bir kişiye de “Ütü, öğretmen, ışık sözcükleri Hindî midir?” diye sordüğümüzde, hiç kuşkusuz vereceği cevap “Hayır” olacaktır. Çünkü Hindî'de [ü, ö, ı] sesleri yoktur ve Hindî'nin ana dili konuşuru bu seslerin Hindî dilinin ses bilimsel yapısı içinde olmadığını ayırdına varabilir.

Netice itibarıyla, Hindî dilinde kısa ve uzun ünlüler olarak sınıflandırılan toplamda 11 ünlü, 33 ünsüz fonem bulunmaktadır. Bu dilde bulunan, dilin geriye doğru kıvrılmasıyla çıkarılan, Türkçede bulunmayan retrofleks sesler de Hindî dilinin dikkat çeken fonolojik özelliklerinden biridir. Hindî dilinde vurgu genellikle kelimenin son hecesinde olur ve tonlama açısından ise bu dil, birkaç istisnai durum dışında nötr bir dil olarak kabul edilir.

Anlam değişimleri, tonlamadan ziyade kelime düzeni ve ekler aracılığıyla sağlanır. Hindî dilinde ünlülerin nazalleşmesi yaygın olarak görülür. Nazalizasyon, genellikle ünlüden sonra gelen anusvâr (◌ं) veya çandrabindu (◌ँ) işaretleri ile gösterilir ve bu durum, dilin melodik yapısına da katkıda bulunur. Bu fonolojik unsurlar Hindî dilinin fonetik zenginliğini de göstermektedir. Hindî dilinin fonolojik yapısını detaylı bir şekilde ele alan bu çalışma, dilin kendine özgü özelliklerini ve Türkçeden farklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, dil bilimi alanında Hindî diline yönelik derinlemesine bir anlayış sunmakta ve dilin ses bilimsel zenginliğini gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

- Aksan, Doğan. (2007). *Her Yönüyle Dil* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Chatterji, S., K. (1962). *Languages And Literatures of Modern India*. Calcutta: Prakash Bhavan.
- İmer, Kâmile, Kocaman, Ahmet & Özsoy, A. Sumru. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kaya, Korhan. (2004). *Hindistan'da Diller*. Doğu-Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümleri Dergisi. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ohala, Manjari. (1983). *Aspects of Hindi Phonology*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Özsoy, S., Balcı, A. & Turan, Ü., D. (2012). *Genel Dilbilim I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri.
- Shukla, Shaligram. (2000). *Hindi Phonology*. Muenchen: Lincom Europa.
- Yoğurt, C. (2021). “Premçand'ın Öykülerinde Kadın Motifleri”. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi.
- Yoğurt, C. (2023). *Premçand'ın Seçilmiş Öyküleri Modern Hindi Edebiyatı Seçkisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Office of the Registrar General & Census Commissioner, India. *Census of India 2011: Language*. Ministry of Home Affairs, Government of India, 2011. <http://www.censusindia.gov.in> E.T. 18.08.2024.

<http://ipa.typeit.org/full/> E.T. 18.08.2024.

3. Tarihî Türk dillerinde ‘sabretmek’ anlamı ser- eylemi ve türevleri üzerine

APA: Yıldırım, A. (2024). Tarihî Türk dillerinde ‘sabretmek’ anlamı ser- eylemi ve türevleri üzerine. 7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 25-33.

Abdullah YILDIRIM¹

Öz

Türkler, tarih boyunca Şamanizm, Manihaizm, Budizm, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi birçok dini benimsemiştir. Türkçe dil yadigarlarında bu inançların etkisi söz varlığı noktasında açıkça görülmektedir. Özellikle Uygurlar döneminde Türkçe bilinciyle oluşturulan çeviri esaslı metinlerde tespit edilen söz varlığındaki zenginlik, erken dönem İslamî Türkçe metinlerde de kendisini göstermiştir. İslam dini, 10. yüzyıldan bugüne Türk dünyasının dinî kültürü olarak hem inanç formlarındaki uygulamalar hem de İslamî düşünceye dayalı edebiyatla kapsamlı ürünlere sahiptir. Türkler İslam dinini anlamak ve bu dinin gereklerini yerine getirebilmek için *kelime kelime çeviri* medotuyla Kur’an-ı Kerim’i tercüme etmişlerdir. Bu çevirilerde, Uygurlar döneminde Türk diline kazandırılan Manihaizm ve Budizmle ilgili dinî terimlerden faydalandığı görülmektedir. Karahanlılar döneminde ilk Kur’an çevirisi olarak kabul edilen *Rylands Nüshah Tercüme* ile *Türk ve İslâm Eserleri Müzesi* 73 numarada kayıtlı (TIEM 73) Kur’an çevirisi Türk dinî söz varlığı açısından önemli bir yer tutar. Bu çalışma, Karahanlı dönemine ait olduğu düşünülen Rylands nüshasına dayalı ilk *Kur’an Tercümesi* ile TIEM 73 özelinde görülen Türk dinî söz varlığında hem İslam öncesinde hem İslam sonrasında önemli kavramlardan olan ser- “(bir şeye) katlanmak, sabretmek” sözcüğüne dayanmaktadır. Çalışmada öncelikle ser- sözcüğünün kökenine yer verilip devamında bu sözcükle ilişkili terimler hakkında değerlendirmeler yapılarak kelimenin tarihî Türk lehçelerindeki semantik özellikleri de ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Dinî Söz Varlığı, İslamiyet, İslamî-Türkçe metinler, ser-.

On the verb ser- with the meaning 'to be patient' and its derivatives in historical Turkic languages

Abstract

Throughout history, Turks have adopted many religions such as Shamanism, Manichaeism, Buddhism, Christianity and Islam. The influence of these beliefs is clearly seen in the vocabulary of Turkish language relics. The richness in vocabulary, especially in the translation-based texts created with Turkish consciousness during the Uighur period, has also manifested itself in early Islamic Turkish texts. Islam, as the religious culture of the Turkic world since the 10th century, has extensive products both in belief forms and in literature based on Islamic thought. Turks translated the Qur'an word by word in order to understand and fulfill the requirements of Islam. In these translations, it is seen that religious terms related to Manichaeism and Buddhism, which were introduced into the Turkish language during the Uighur period, were utilized. The Rylands Translation, which is considered to be the first Qur'an translation in the Karakhanids period, and the translation of the Qur'an registered in the Turkish and Islamic Arts Museum number 73 (TIEM 73) have an important place in terms of Turkish religious vocabulary. This study is based on the first Qur'an translation

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abdullahyildirim350@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2111-9874

Adres	Address
RumeliSE Congress & Symposium	RumeliSE Congress & Symposium
www.rumelise.com	www.rumelise.com
e-posta: editor@rumelise.com	e-mail: editor@rumelise.com,
tel: +90 505 7958124	phone: +90 505 7958124

based on the Rylands copy, which is thought to belong to the Karakhanid period, and the word ser- “(to) endure (something), to be patient”, which is one of the important concepts in Turkish religious vocabulary both before and after Islam, as seen in TIEM 73. In the study, firstly, the origin of the word ser- is given and then the semantic features of the word in historical Turkish dialects are revealed by making evaluations about the terms related to this word.

Keywords: Turkish Religious Vocabulary, Islam, Islamic-Turkish texts, ser-.

Giriş

İnsanoğlu yaşamının bazı dönemlerinde çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalabilir. Bütün din ve inançlarda bu sıkıntılarla ilgili çözüm yolları yer almaktadır. Bu çözüm yollarından biri de sıkıntılara karşı sabır göstermektir. Sabır terimi için Özel, “hapsetmek, engellemek, kendini tutmak, güçlü ve dirençli olmak, dayanmak; telaşlanmamak, yakınmamak” anlamlarını; mastar biçimi için ise “dayanma, tahammül gösterme, telaşa kapılmama, hoş karşılama” anlamlarını verir (2023: 345). Cürcani ise terimin Arapça “s-b-r” kökünden geldiğini “darda tutmak, engellemek, hapsetmek, sızlanmamak, kendini acındırmamak, birisinden öç almak, birine kefil olmak, toplamak, eklemek, şiddetli olmak, dili şikâyetten korumak” gibi geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğunu ifade eder (1997: 48).

Sabır kavramı, Kur’an-ı Kerim’de türevleri ile birlikte toplam yüz üç ayette geçmektedir. Bunlardan altmış beş tanesi mekkî (Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden önceki dönemde veya Mekke’de nâzil olan sûre ve âyetler için kullanılan terim), geriye kalan kırk üç tanesi medenîdir (Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden sonraki dönemde veya Medine’de nâzil olan sûre ve âyetler için kullanılan terim). Sabır ve diğer formların geçtiği surelerinin sayısı ise kırk beştir (Önal, 2008: 444-445).

Önal, çalışmasının devamında sabır kavramının Kur’an-ı Kerim’in anlam dünyasındaki yerini “inancın mücadelesini vermede başa gelen sıkıntılara karşı direnme, savaşta düşmana karşı direnme, nefsin arzularına karşı direnme ve Allah’a itaatte sebat etme, Allah’tan gelen musibetleri gönül hoşluğu ile karşılama ve O’nun takdirine teslim olma, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoymada başa gelen musibetlere karşı direnme ve gelecek veya gerçekleşek bir şeyi telaş göstermeden bekleme/acele etmeme” başlıklarıyla verir (2008: 445-454). Demirci sabrın insanın iç dünyasında gerçekleşen ve insanın dayanma gücü ile yakından ilgili olan bir eylem olduğunu insanın psikolojik durumu açısından önemli bir yere sahip olduğunu belirtir. (2002: 264).

Eski Uygurcanın, Manihaist ve Budist kültürlerin inanç sistemleriyle ilgili terimleri Türkçe sözcüklerle karşılayarak zengin bir çeviri geleneği, geniş bir dinî terminolojik birikim kazandığı bilinmektedir. Bu gelenek, Uygurlarla yakın etno-linguistik ilişkisi bulunan Karahanlılarda, bu kez kaynak diller Arapça ve Farsça olmak üzere, X.-XI. yüzyıllarda da devam eder. Toplumunu derinden etkileyen din değişiklikleri sonrası, yeni kavramların Türkçe ögelerle karşılanması geleneği, süreç içinde, farklı sosyo-linguistik düzeylerde ödünç sözcüklerin Türkçenin söz varlığı içinde yerini alması ile sonuçlanır. Yeni kültür dairesinin maddi ve manevi hayatla ilgili kavramlarının önce anlam ödünçlemesiyle, ardından sözcük ödünçlemesiyle karşılanması, Uygurca, Karahanlıca, Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinin ortak özelliğidir (Eker, 2006: 104).

Bu yönüyle, eldeki çalışma Karahanlı dönemine ait olduğu düşünülen Rylands nüshasına dayalı ilk *Kur’an Tercümesi* ile TIEM 73 özelinde görülen Türk dinî söz varlığında hem İslam öncesinde hem İslam sonrasında önemli kavramlardan olan ser- “(bir şeye) katlanmak, sabretmek” sözcüğüne dair değerlendirmelere dayanmaktadır. Çalışmada öncelikle ser- sözcüğünün kökenine yer verilir

devamında bu sözcükle ilişkili terimleri Tarihî dönemlerde *ser-* eylemi ve türevlerini fiil ve isim kategorisinde sınıflandırarak ilgili sözcüklerin tarihî Türk lehçelerdeki semantik özellikleri de ortaya konmuştur.

1. Köken Bilgisi Sözlüklerinde *ser-* Eylemi

Clauson, *ser-* fiilini “(bir şeye) katlanmak, sabretmek” biçiminde anlamlandırarak Güneybatı Türk dillerinde (Azerice, Osmanlıca, Türkmençe) görülen *ser-* “yayılmak, ihmal etmek” fiili ile ilişkilendirmenin zor olduğuna dikkat çekmektedir (1972: 843). Wilkens, ilgili sözcüğü “çekmek, dayanmak, katlanmak, sebat etmek, oyalanmak ve kalmak” biçiminde anlamlandırarak *ser- katıgılan-* “çekmek ve gayret etmek”, *ser- serin-* “çekmek, dayanmak, katlanmak”, *ser- tıdın-* “çekmek ve dayanmak”, *sergü teg* “tolere edilebilir, katlanılabilir, çekilir” kullanımlarını kaydeder (2021: 598). Caferoğlu ifadenin birinci anlamını “tahammül etmek, dayanmak, katlanmak” biçiminde verirken ikinci anlamını ise “durmak, sebat etmek, duraklamak” biçiminde verir (2015: 201).

2. Tarihî Dönemlerde *ser-* Eylemi ve Türevleri

Çalışmada bu kategoride 5 terim tespit edilmiştir.

2.1. Fiil Kategorisinde

2.1.1. ser- “sabretmek, sabırlı olmak, tahammül etmek” (Ata, 2019a: 612).

Tanıklar

Bo üç törlüg serinmeklerin (7) ürüg uzatı sererler serinürler AY 208/7

ayıg ögli yağılarnıñ örletmekin (14) emgetmekin kop ugurın sererler serinürler AY 226/14

Ol serdi DLT, CII, 182-25

Kayu neñ köni bolsa tüşmez serer KB 807

Serip sênde razıñ sıñıp turmasa AH 175

Ol kim saķınsa hem serse ol Tañrı žāyī̇ kılmaz edgü işliglerniñ yanutın RKT 30/9b1

Ol kim ol iki ara turur tapğıl añar, sergil añar sunmaqlıķķa RKT 31/25b3

Anlar yanut berlürler êdiz dêrecêler ya‘ nî küngürelêr anıñ birle kim serdiler tuşğaylar anıñ içindê TIEM 73 266r/4

siziñ birle ıddım erse neteg (13) sereyin KE 68v/13

Terim Arapçada *şabr*, *istibār* ve Farsçada *şikibāyi kerden* (Ata, 2019a: 612) karşılıklarına sahiptir. Sözcüğün tanıklandığı İslamî dönem metinlerinde ‘sabır’ kavramını karşılayarak Allah’a ve İslamî öğretilere sığınması gerektiği anlatılmaktadır.

2.1.2. serin- “katlanmak, sabretmek” (Ata, 2019a: 612).

Tanıklar

*Kılınçları sakınıp <sergeli> **seringeli** umakka tayanıp* AY 225/14

*yırımı yığılayı açığına ... **seringeli** umadı* AY 633/4

*kelse kalı katıgılık erter teyü **seringil** / ödlüg ışın bilip tur ança anjar tirengil* DLT, CIII, 233-15

sözüg kesti ilig **serindi** turu KB 3067

*Tükel boldı seniñ İdiñniñ körklüg sözi Ya‘küb oğlanları üze anıñ birle kim **serindiler*** RKT 28/18a1

*Sergil nêteg kim **serindi** uğrag idileri yalavaçlardın* TİEM 73 371r/9

Wilkens, *serin-* ifadesi için “sabırlı olmak, sabretmek, çekmek, dayanmak, katlanmak” anlamlandırmaları uygun görür (2021: 599). Caferoğlu *serin-* fiilini “beklemek, tutunmak, tahammül etmek, katlanmak, dayanmak” biçimlerinde anlamlandırır (2015: 201). Gözel, ifadenin genellikle *ser-serin-* “sabretmek, dayanmak, katlanmak” ikileme biçiminde kullanıldığına dikkat çekmiştir (2023: 369). Terim Arapçada *şabr* ve Farsçada *şikibāyi kerdan* (Ata, 2019a: 613) karşılıklarına sahiptir. Terimin morfolojik yapısı **ser** fiil kökü-**(i)n-** dönüşlülük eki biçimindedir. İlk kez Uygur döneminde tanıklanan *serin-* fiili Karahanlı dönemi metinlerinde de varlığını sürdürmüştür.

2.1.3. seriş- “sabırda yarışmak” (Ünlü, 2012a: 817).

Tanık(lar)

*Ay anlar kim kertgündiler serişler **serişinler** at kişende tutunlar qorquñlar tañrıça bolgay kim siler qurtulğaylar siler* TİEM 73 57v/5

ser fiil kökü-**(i)ş** işteşlik eki - morfolojik yapısına sahip terimin varlığı sadece TİEM 73 nolu Kur’an Tercümesinde tespit edilmiştir.

2.1.4. sergür- “dayanmak, sabretmek” (Wilkens, 2021: 598).

Tanık(lar)

*Munçulayu yigin adrukın tükel bilip ukup inçip köñülin adın sakınçka öñi atkakka idamdın ürüg uzatı tıdmak **sergürmek** erür* AY 285/24

*Bu nomug munçulayu bilip bilip ukup köñülüg anta **sergürmek** erür* AY 287/20

Wilkens, *sergür-* fiili için “bir şeye tahammül etmek, dayanmak, katlanmak; durdurmak; sınırlamak, set çekmek; (yağmuru veya rüzgârı) engellemek; (metin) korumak, iletmek” gibi çeşitli biçimlerde anlamlandırılarak *sergür-* *tıd- “durdurmak ve engellemek”, *sergür- tut-* “bir şeye tahammül etmek ve kendine hâkim olmak” kullanımlarını verir (2021: 598). Caferoğlu ise ifadenin ilk anlamını “karşı gelmek, mani olmak” biçiminde anlamlandırırken ikinci anlamını “tahammül etmek, dayanmak, katlanmak” biçiminde kaydeder (2015: 201). Altun yaruk’ta *ıtd- ser-* “engellemek” olarak ikilime biçiminde

kullanılmaktadır (Gözel, 2023: 469). İfadenin morfolojik yapısı **ser** fiil kökü- **gür** ettirgenlik eki biçiminde olup terimin varlığı sadece Uygur Türkçesinde tanıklanmaktadır.

2.1.5. seril- “dayanmak, sabretmek, sakinleşmek, kendine gelmek” (Wilkens, 2021: 598).

Tanık(lar)

Katunum s(e)n serilgey“ kraliçem AY 636/16.

Anta ötrü ilig beg katuni ançak(a)ya ögsirmeki serilip saçı başı yadılıp iki iligi üze kögüzün tokıyu k(a)ltı balık suvıntın adırılıp isig kumda agınamış teg yirte agınayu inça tip yıgladı AY 626/10

Wilkens, ifadenin “dinlemek; bir şeyin üzerinde durmak, kalmak; sakinleşmek, yatışmak, uzanmak, yatmak, son bulmak, (serap) gözden kaybolmak; nefesine hâkim olmak” anlam yönünden zenginliğini belirterek *seril- orna-* “durmak, kalmak”, *seril- tıdıl-* “nefsine hâkim olamak”, *seril- tur-* “durmak, kalmak” kullanımlarını örnek olarak gösterir (2021: 598). Caferoğlu, *seril-* ifadesini “serilmek, artmak, heyecanlanmak, metinleşmek, sona ermek, durmak” biçimlerinde anlam verir (2015: 200). Morfolojik yapısı **ser** fiil kökü- **(i)l** edilgenlik eki- biçiminde olan terimin varlığı sadece Eski Uygur Türkçesinde tanıklanmıştır.

2.2. İsim Kategorisinde

Çalışmada bu kategoride 10 terim tespit edilmiştir.

2.2.1. sergen “sabreden, sabırlı” (Ata, 2019a: 612).

Tanıklar

Serıñler, Ol Tañrı sergenler birle turur RKT 29/6a1

Ol Tañrı sewer sergenlerni RKT 25/14a3

Anıñ içinde belgüler, kamuğ sergen şükr kılganğa RKT 33/40a1

Tegme sergenke şükr ötégénké TIEM 73 313v/5

Köken bilgisi sözlüklerinde ifade ile ilgili herhangi bir madde başı tespit edilmemiş olup morfolojik yapısı **ser** fiil kökü- **gen** sıfat fiil eki biçimindedir. İfade Arapçada *şabir/in*, *şabbar* ve Farsçada *şikibā/yan kerdn*, *şikibāyi konende/gan* (Ata, 2019a: 613) karşılıklarına sahiptir. Terim Karahanlı dönemi Kur’an Tercümelerinde tanıklanmış olup *sergen eren* “mümin” ve *sergen tişi* “mümine” tamlamalarıyla yeni ifadeleri karşılamıştır.

2.2.1.2. Sergen eren “sabreden erkek” (Ata, 2019a: 612).

Tanık(lar)

Sergen erenler, sergen tişiler RKT 33/4a2

Terim Arapçada *şabir/in* ve Farsçada *merd/an-ı şikibā* (Ata, 2019a: 612) karşılıklarına sahiptir.

2.2.1.2. Sergen tişi “sabreden kadın” (Ata, 2019a: 612).

Tanık(lar)

Sergen erenler, sergen tişiler RKT 33/4a2

Terim Arapçada *şābiret / şābirat* ve Farsçada *zen/an-ı şikibā* (Ata, 2019a: 612) karşılıklarına sahiptir.

2.2.2. serigli “cüretkar” (Ünlü, 2012a: 816).

Tanık(lar)

Anlar anlar ol satgın aldılar yolsuzluğunu köni yol birlé (9) kınnı yarlıkamak birlé . ymè serigilér ol anlar ot üzé
TİEM 73 20r/9

İfade köken bilgisi sözlüklerinde yer almamış olup **ser**^{fiil kökü-}**(i)gli**^{sıfat fiil eki} biçiminde morfolojik bir yapıya sahiptir. İlgili terim sadece TİEM 73 nolu Kur'an Tercümesinde tanıklanmıştır.

2.2.3. sermek “sabretme, sabır” (Ata, 2019a: 612).

Tanık(lar)

Sermek körklüg, bolğay kim Tağrı kim keldürgey maña olarnı kamuğ RKT 30/5b2

Terim Arapçada *şabr* ve Farsçada *şikibāyi* (Ata, 2019a: 612) ifadeleriyle kullanılmaktadır. Köken bilgisi sözlüklerinde ifade ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmazken terim **ser** fiil kökü- **mek** isim fiil eki morfolojik yapısına sahiptir.

2.2.4. Serimlig “sabırlı” (Ünlü, 2012a: 817).

Tanıklar

Tutgalı seviglig taplaglıg (20) serimlig kılıgık y(i)ti katıgılanmaklıg AY 34c/20

Yavalmakın (18) asılmak ... yavaş serimlig köñül lüg siz AY 489/18

Serimlig kiler tegir arzuğa KB 1310

Wilkens, *serimlig* ifadesini “sabırlı, hoşgörülü” biçiminde anlamlandırarak *serimlig kılıgık* “sabırlı karakterli”, *serimlig küdümlüg* “sabırlı”, *serimlig p(a)ramatlar* “sabretme Pāramitāları” örnek kullanımları verir (2021: 599). **ser**-fiil kökü-**(i)m** Fiilden isim yapım eki+**lig** isimden isim yapım eki morfolojik yapısındaki terim ilk kez Uygur Türkçesinde tanıklanmış olup Karahanlı dönemine kadar varlığını devam ettirmiştir.

2.2.5. serimsiz “sabırsız, aceleci” (Ünlü, 2012a: 817).

Tanık(lar)

Közi suq serimsiz usayuk özün KB 3568

Köken bilgisi sözlüklerinde terim ile ilgili herhangi bir kayıt tespit edilmemiştir. **ser-**fiil kökü-**(i)m**fiilden isim yapım eki-**siz** isimden isim yapım eki morfolojik açılımına sahip ifadenin varlığı sadece Kutadgu Bilig’de tanıklanmıştır.

2.2.6. Sérinmék “sabretmek” (Ünlü, 2012a: 817).

Tanıklar

Yana bolğay silêrdin kertgündilêr tutuşdılar serinmek birlê TİEM 73 443v/8

Köken bilgisi sözlüklerinde herhangi bir kaydı bulunmayan terim **ser** fiil kökü-**(i)n** dönüşlülük eki-**mek** isim fiil eki morfolojik açılımına sahiptir. İfadenin varlığı sadece Karahanlı dönemi metinlerinden TİEM 73 nolu Kur’an Tercümesinde tanıklanmış olup Kırşehir ağzında “sabırla beklemek” anlamıyla varlığını sürdürmektedir (DS V: 3591).

2.2.7. Seringen “sabreden” (Ünlü, 2012a: 817).

Tanıklar

negü tir eşitgil seringên kişi KB 1318

Tegmê séringên kulğa şükr ötêgênkê TİEM 73 301v/3

Köken bilgisi sözlüklerinde herhangi bir kayıt bulunmayan **ser** fiil kökü-**(i)n** dönüşlülük eki-**gen** sıfat fiil eki morfolojik açılımına sahip ifadeninin varlığı sadece Karahanlı Türkçesinde tanıklanmıştır.

2.2.8. Serinigli “sabreden” (Ata, 2019a: 613).

Tanıklar

Eger serinse sizler bütünlükün ol edğürek seriniglikerke RKT 30/100a3

Tegmê serniglike şükr ötêglike TİEM 73 356v/3

Terim Arapçada *şābir* ve Farsçada *şikibā* (Ata, 2019a: 613) karşılıklarına sahiptir. Köken bilgisi sözlüklerinde herhangi bir kaydı bulunmayan **ser** fiil kökü-**(i)n** dönüşlülük eki-**(i)gli** sıfat fiil eki morfolojik açılımına sahip ifadeninin varlığı sadece TİEM 73 nolu ve Raylands Nüshalı Kur’an Tercümlerinde tanıklanmıştır. İfade *serinigli eren* “sabreden erkek” ve *serinigli tişi* “sabreden kadın” tamlamalarıyla yeni terimleri karşılamıştır.

2.2.8.1. **Serinagli eren** “sabreden erkek” (Ünlü, 2012a: 817).

Tanık(lar)

Serinagli erenler serinagli tişiler kırkuğlı tişike TİEM 73 307v/5

2.2.8.2. **Serinagli tişi** “sabreden kadın” (Ünlü, 2012a: 817).

Tanık(lar)

Serinagli erenler serinagli tişiler kırkuğlı tişike TİEM 73 307v/5

2.2.9. **serinmeklik** “sabır” (Ünlü, 2012a: 817).

Tanıklar

Seringil, ermez serinmeklik meger Tañrı birle RKT 30/100a3

Biziñ üze serinmeklikni cânımız algıl müsülmānlar birlē TİEM 73 123r/6

Terim Arapçada *şabr* ve Farsçada *şikibāyi* (Ata, 2019a: 613) karşılıklarıyla kullanılmaktadır. Köken bilgisi sözlüklerinde madde başı olarak geçmeyen **ser** fiil kökü-(i)n dönüşlülük eki-**mek** isim fiil eki **lik** isimden isim yapım eki morfolojik açılımına sahip ifadeninin varlığı sadece TİEM 73 nolu ve Raylands Nüshalı Kur’an Tercümlerinde tanıklanmıştır.

2.2.10. **Serilgi** “azim, ciddi karar, kesinlik” (Ünlü, 2012a: 816).

Tanıklar

İşler serilgidin ançada kim aldı Tañrı anlarınñ bütünlüklerini kim berdiler bitigni TİEM 73 56r/9

Wilkens, *serilgi* ifadesini “kalma” biçiminde anlamlandırır (2021: 598). **ser** fiil kökü-(i)l edilgenlik eki-**gi** fiilden isim yapım eki morfolojik açılımına sahip ifadenini varlığı sadece TİEM 73 nolu Kur’an Tercümesinde tanıklanmıştır.

Sonuç

Çalışmada, erken dönem İslamî Türkçe metinleri özelinde görülen Tarihî Türk dillerinde *ser-* eylemi türevleri fiil ve isim kategorisinde incelenmiştir. *ser-* eylemi ve türevleri ile ilgili fiil kategorisinde 5, isim kategorisinde 10 tane dinî terim tespit edilmiştir. Günümüzde, bu terimlerden sadece *serinmek* “sabırla beklemek” ifadesi Kırşehir Ağzında varlığını sürdürmektedir.

Kısaltmalar

AH: Atebet’ül Hakayik

AY: Altun Yaruk

DLT: Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi

DS V: Derleme Sözlüğü V

KB: Kutadgu Bilig

KE: Kısasu'l-Enbiyā

RKT: Karahanlı Türkçesi Satır-Altı Kur'an Tercümesi Rylands Nüshası

TİEM 73: Karahanlı Türkçesi Satır-Altı Kur'an Tercümesi Türk ve İslam Eserleri Müzesi No 73

KE: Kısasu'l-Enbiyā

Kaynakça

- Ata, A. (2019a). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş,-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2019b). *Çiřařu'l-Enbiyā (Giriş,-Metin-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: The Clarendon Press.
- Cürcānī, S. Ő. (1997). *Tarīfāt: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, Çev. Arif Erkan, İstanbul: Bahar Yayınları.
- Demirci, M. (2002). Kur'anı Kerim Işığında Sabır Kavramı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 263-285.
- Derleme Sözlüğü V O-T* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, S. (2006). Kutadgu Bilig'de (teñri 'azze ve celle ögdisin ayur) Türkçe İslamî Terimlerin Kaynakları Üzerine. *Bilig*, 38, 103-122.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrosowitz Verlag.
- Gözel, A. (2023). *Altun Yaruk'ta Söz Yapımı*. Doktora Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kök, A. (2004). Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 1v/ 235v/2). Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Önal, R. (2008). Kur'an'da İmanî ve Ahlakî Bir Tavr Olarak Sabır. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, 439-466.
- Özel, A. (2023). *Dinî Terimler Sözlüğü 2*. Ankara: TDV Yayın ve Matbaacılık.
- Sağol, G. (1993). Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, Giriş-Metin-Sözlük. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tezcan, S., Zülfikar, H. (1995). *Nehcü'l-Ferādis, Metin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. İstanbul: Simurg.
- Topalođlu, B. (2002). Kuddūs. TDV İslām Ansiklopedisi. Cilt 26 (ss. 314-315). Ankara: TDV Yayınları.
- Ünlü, S. (2004). Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 235v/3-450r/7). *Yayımlanmamış Doktora Tezi*.
- Ünlü, S. (2012a). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2012b). *Doğu ve Batı Kur'an Tercümeleeri sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2012c). *Harezmi Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Göttingen.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

4. Refi Cevat Ulunay'ın "Türk Daması"nı konu aldığı yazılarda, oyuna ve oyunculara ilişkin olarak öne çıkardığı özellikler

APA: Ayberk, B. (2024). Refi Cevat Ulunay'ın "Türk Daması"nı konu aldığı yazılarda, oyuna ve oyunculara ilişkin olarak öne çıkardığı özellikler. 7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 34-47.

Bülent AYBERK¹

Öz

Türk daması Anadolu'da yüzlerce yıldır oynanan, özellikle Osmanlı döneminde padişah Abdülaziz'in ve Osmanlı bürokratlarının, aydınlarının ilgi gösterdiği bir oyundur. Ancak zaman içinde geniş oyuncu kitlesini, yitirmiştir. Bununla birlikte, günümüzde Türkiye'nin farklı kentlerinde bu oyunu büyük bir bağlılıkla sürdüren Türk daması oyuncuları, oyuna sahip çıkmakta, kültürün sürdürülmesi ve yeni kuşaklara aktarılması yönünde büyük bir çaba harcamaktadır. Tüm bu tarihsel derinliğine karşın Türk Damasının sosyal yapısını ve tarihini anlatan yazılı kaynak bulmak çok zor, hatta neredeyse olanaksız bile denilebilir. Bu durum ise; geçmişten günümüze uzanan bu aktarımda, geniş bir boşluk yaratmaktadır. Yine de kahvehaneler üzerine yapılan çalışmalardan yola çıkılarak, sözcüklerin arasında adeta iz sürercesine elde edilebilecek bilgilerle, bir dama kültür evrenine ilişkin yaklaşık bir görünüm elde edilebilmektedir. İşte böyle yoksunluklarla dolu bir ortamda gazeteci/yazar Refi' Cevat Ulunay, kaleme aldığı dama üzerine yazılarıyla, oyunun geçmişi üzerine önemli bilgiler sunmaktadır. Böylece eski tarihlerden günümüze Türk daması oyuncularının davranış biçimlerinin ne denli benzer olduğu ve süregelen bir geleneğin izleri yazılarında gözlemlenebilmektedir. Yazar, özellikle Milliyet gazetesindeki "Takvimden Bir Yaprak" adlı köşesinde ayrıca "Eski İstanbul Kabadayıları Sayılı Fırtınalar" adlı kitabında ve Tan Gazetesi'nde çıkan bir yazısında eski dama oyuncularını değerli ayrıntılar vererek konu etmiştir. Bu bildiriye, Ulunay'ın Türk damasını ve dama oyuncularını öne çıkan hangi yönleri ile ele aldığına ve oyuna ilişkin olarak tanık olduğu çarpıcı olaylara yer verilmektedir. Böylece Ulunay'ın yazıları aracılığıyla geçmişine ilişkin derli toplu bir yazılı kaynak olmayan Türk damasının geçmişine bir nebze olsun ışık tutulabilmektedir. Bu kültürü tanımayanlar için, yaşamın içinden alıntılanmış bu canlı sahneler, okuyucuya fikir vermekte iken; dama kültürünü bilenler açısından ise geçmişle ilişki kurmak açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Refi' Cevat Ulunay, Türk Daması, Oyun Kültürü

The Features Refi Cevat Ulunay highlights about the Turkish checker game and players in his articles

Abstract

Turkish checkers has been played in Anatolia for hundreds of years, especially during the Ottoman period when Sultan Abdülaziz and Ottoman bureaucrats and intellectuals showed high interest in the game. However, it has lost its wide audience with the passage of time. But, today, Turkish checkers players, who continue to play the game with great devotion in different cities of Turkey, protect the game showing a great effort to maintain the culture and pass it on to new generations. Despite all this historical depth, it is very difficult, to find written sources describing the social structure and history

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi İç Mimarlık Bölümü (Edirne, Türkiye), bulentayberk@trakya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5075-7672

Adres	Address
RumeliSE Congress & Symposium	RumeliSE Congress & Symposium
www.rumelise.com	www.rumelise.com
e-posta: editor@rumelise.com	e-mail: editor@rumelise.com,
tel: +90 505 7958124	phone: +90 505 7958124

of the Turkish Damascus. This creates a wide gap in this transmission from the past to the present. Nevertheless, based on studies on coffeehouses, an approximate view of the cultural universe of a checkerspace can be obtained. In such a deprived environment, journalist/author Refi' Cevat Ulunay provides important information on the history of the game with his articles on checkers. Thus, it is possible to observe in his writings how similar the behavior of Turkish checkers players are from old times to the present day and the traces of an ongoing tradition. The author, especially in his column "Takvimden Bir Yaprak" in Milliyet newspaper, as well as in his book "Eski İstanbul Kabadayları - Sayılı Fırtınalar" and in an article published in Tan Newspaper, wrote about old checkers players with valuable details. In this paper, the prominent aspects of Turkish checkers and checkers players and the striking events that Ulunay witnessed in relation to the game are discussed. Thus, through Ulunay's writings, a little light can be shed on the past of Turkish checkers, for which there is no written source on its past. For those who are unfamiliar with this culture, these vivid scenes quoted from life give data to the reader; for those who are familiar with dama culture, they offer important information in terms of establishing a relationship with the past.

Keywords: Refi' Cevat Ulunay, Turkish Checkers, Board Game Culture

1. Refi' Cevat Ulunay'ın Yazar Olarak Kimliği

Refi' Cevat, babasının memuriyeti nedeniyle 1890 yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. Babası, Ankara Valiliği yapmış olan Ali Muhiddin Paşa'dır. Muhiddin Paşa'nın soyu Mevlana Celaleddin Rumi'ye dayanmaktadır. (Ulunay, sf. 13, 2004) Ulunay, İlk tahsilini Vefa'da Taş Mektep'te, orta tahsilini Şemsü'l-Maarif adlı hususî rüştiyede, lise tahsilini ise Galatasaray Lisesi'nde yapmıştır. 18 yaşında Ferdâ gazetesi ile başlayan gazetecilik serüveni, 1968'de vefatına kadar sürmüştür (Giray, sf 1677, 2019). Genç yaşlarında dönemin siyasi yaşamı içinde yer alan yazar, kendisini yazın yaşamına sonradan yön verecek olan olaylar içinde bulmuştur. 'Yüzellilikler' listesine alınarak içinde yurt dışına çıkarılmış, uzun yıllar Avrupa ve Mısır, Hindistan, Pakistan gibi şehirlerde bulunmuş; sonrasında Türkiye'ye dönmüştür. "Sürgün Hatıraları" adlı kitabında iki yıl kaldığı Sinop cezaevinde yaşadığı sıkıntılı günlerini anlatmıştır. Bu sürgün yılları, meslek yaşamının ikinci devresi olarak adlandırılabilir olan dönemde, siyasetten uzak bir gazetecilik anlayışı ile yazı kaleme almasında etkili olmuştur. Sohbet türündeki yazılarında günlük yaşamı ve geçmişi konu almış; eğitici, öğretici olmaktan çok eğlendirici bir yaklaşımla yazılarını kaleme almıştır (Ana Britannica, C.21). 1938'de Yeni Sabah gazetesinde yazıları yayımlanan Ulunay, sonrasında, 1953'de Milliyet gazetesine geçerek, ömrünün sonuna kadar burada ürün vermeyi sürdürmüştür (Kaçarar, sf. 25, 2010).

Özellikle yazın yaşamının bu yılları, Türk daması ve dama oyuncularına ilişkin önemli bilgilerini kayıt altına alması nedeniyle önemlidir.

Gazeteci Hasan Pulur, Ulunay'a ilişkin anılarını anlatırken, kendisini "*Muhafazakardı, maziperestti*" sözcükleriyle tanımlamasının ardından, çok sayıda özelliğini sıralar; ancak özellikle yazarın mizacının ve dolayısıyla yazar kimliğinin ana çizgilerini; "*(...) akşam bir toplantıda Osmanlı efendisinin bütün inceliğiyle çevresine neşe saçardı. Eski İstanbul'u ondan dinlemek lazımdı. Lehçesiyle, taklidiyle ve rengiyle*" sözcükleriyle özetler (Giray, sf 16, 2019). Pulur'un bu sözleri, Ulunay'ın, bir dönem aydının özelliklerini kendi kişiliğinde toplayan bir yazar olduğu anlatmakta; dolayısıyla kaleme aldığı yapıtlarını da bu çerçeveye içine yerleştirerek, değerlendirmek gerektiğini göstermektedir.

Burhan Felek, bir yazısında, Ulunay hakkında şu sözcüklere yer verilmektedir: "*Refi' Cevat, Osmanlı Türkçesini iyi bilen, daha ziyade "lafzi" sanata düşkün; manayı ahenge ve selaset-i beyanı tomturak-*

ı elfaza feda eden bir “Nihirir” idi. Divan Edebiyatı’na oldukça vakti. Fransızcası iyi idi. Sahibi, veya ravisi olduğu güzel anekdotları vardı. Hoş sohbet, şakacı, sırasına göre bedzeban, sırasına göre hoş beyan bir zat idi. Ufulü Türk kalem alemi için zayıttan sayılır; çünkü artık Türkiye’de böyle yazan, hatta o yazıları anlıyarak okuyan kimse kalmadı” (Ulunay, sf 61, 2004).

Görsel 1: Refi' Cevat Ulunay'ın Milliyet Gazetesindeki köşesi için kullanılan görsel.
(Kaynak: Ulunay, (2004) “Bu Gözler Neler Gördü”)

2.Kısaca Türk Daması

Türk daması, iki oyuncunun katılımıyla 38 kareden oluşan bir oyun yüzeyi üzerinde 16 taşla oynanmaktadır. Siyah ve beyaz olmak üzere iki renk taş vardır. Oyuncular, oyun tablasının kendi taraflarındaki ilk sırasını atlayarak sekizinci sıraya taşlarını dizerler. Oyun sırasında taşlar, bir kare atlayarak sağa, sola ve ileri gidebilirken; geriye doğru ve çapraz yönde gidilemez. Oyunu, rakibin tüm taşlarını alan kazanmaktadır ve oyundaki tüm hamleler bu amaç üzerine kuruludur (Ayberk, sf 65, 2016). Ancak altını çizerek özellikle belirtmek gerekir ki, oyunda yaratıcılık² ön plandadır.

Türk daması, İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır, Batman, Bursa, Denizli, Manisa, Şanlıurfa başta olmak üzere, pek çok yerde oynanmaktadır. Ayrıca Bursa - Mustafakemalpaşa başta olmak üzere, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde dama turnuvaları düzenlenmektedir.

² Matematikçi bir yazar, damaya ilişkin yazdığı kitabında oyunu, matematiksel bir formüle duyduğu hayranlığa benzer bir duyguyla aktarmaktadır:

“On kadar kuralla belirlenen oyunda türdeş taşların hemen her diziliminde büyük bir değişim potansiyeli bulunmaktadır. Oyun tablası bir anda çalkalanabilir. Büyük ustaların on beş taş verip, on altı taş aldıkları açmaz tabir edilen başdöndürücü oyunlar bu potansiyeli tanıtlar. (...) Kazanımların asli aracı ise fedalardır; almak için vermeyi, bilmek gerekir. Fedalarla kazanımlar arasındaki gelgitler ve bu gelgitlerle biçimlenen dramatik değişimler, oyuna estetik bir derinlik kazandırır. Usta damacıya çoğunlukla bu estetik duygu yön verir, büyük damacılar yenilmezliklerinden çok yengilerinin (zaferlerinin) görkemli güzelliğiyle ünlenmişlerdir. Ustalar hemen her zaman tahtanın tamamına bakar, oyunun bütününe dair düşünür. Kısmi kazanımları ya da kayıpları göz ardı etmez ama aklı hep kendisinin ve rakibinin peşinde olduğu büyük oyunlardadır. Genel kanıya göre, hayal gücü ve cesareti gelişmemiş bir dama oyuncusu, ustalık düzeyinde oyun icra edemez. Nitekim tekdüze stratejileri delip geçmenin yolu daima üretilir. Usta oyunlarda azami dikkatin yanı sıra yaratıcılık vardır. Damaya sanatsal güzellik kazandıran da ustaların tahtadaki yaratıcılıklarıdır” (Baykur, sf 11-12, 2008).

Görsel 2: Dama oyun masasının görünümü

(Mustafakemalpaşa'da 2018 yılında düzenlenen 19. dama turnuvasından - *Bülent Ayberk arşivi*)

3.Yazının Genel Çerçevesi

Yukarıda değinilen tüm niteliklerinin yanında, dama oyununu bilen ve dama oyuncularını tanıyan yazar, oyuna ilişkin özel kavramları ustaca kullanmış, başarılı gözlemleriyle damacılara özgü ruh hallerini, yazılarında ustaca yansıtarak, bu dünyayı tüm gerçekliğiyle göstermiştir. Olayları, okuyucuya, karşılıklı konuşmalar biçiminde aktarmış; böylece kendisini canlı bir sahne içinde bulan okuyucu, gözlerinin önünde biçimlenen bu canlı dünyada, bir izleyiciye ve kulak misafirine dönüştürmüştür.

Öte yandan dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta, yazar tarafından aktarılan bu bilgilerin, yalnızca dama topluluğundan duyarak kayıt altına aldıkları değil; bizzat tanıklık ettiği olayları da içeriyor olmasıdır. Bu yönüyle, burada ele alınanların, hatırat türü içinde değerlendirilebilmesi nedeniyle, bazı olayların yeni bir kurgu içinde sunulmuş olabileceği de düşünülmelidir.

Özellikle şu belirtilmelidir ki, kahve ve kahvehanelerin Osmanlı toplum yaşamı içerisindeki seyri, tarihçilerin verdiği bilgiler ve resmi belgelerden çok, edebi metinlerden yola çıkarak ele alınmalıdır. Tarihçilerin verdiği bilgiler ve resmi belgeler, olayların daha çok devletle olan ilişkisini ortaya çıkarmaktadır (Açıkgöz, 1999). Ayrıca kahvehaneler üzerine yapılan çalışmalarda güncel eğilimler göz önüne alındığında kamusal mekânın siyasi otorite ilişkisi üzerinde değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir (Yaşar, sf. 238, 2005). Oysaki, edebi içerikli belgeler, kahvehanelerin günlük yaşamda oynadığı rolü, tüm yönleriyle gözler önüne sermekte ve yaşamın canlılığını yansıtmaktadır. (Açıkgöz, 1999).

Tanzimat'a kadar anı yazma geleneği olmayan Osmanlı aydını sonrasında, bu geleneği oluşturmuştur. Diğer edebi türleri beslemekte olan ve onlara kaynaklık etme özelliği bulunan böyle önemli bir yazın türünün, bu kadar geç başlamasına ve yazın yaşamımıza yerleşmemesine ilişkin çeşitli görüşler öne sürülse de (Karakoç, sf.94,1999); bu durum dama oyunu ile ilgili olarak ne kadar önemli bir yoksunluk içinde kaldığımızı da açıkça ortaya koymaktadır. İşte bu nedenle Ulunay'ın yazılarının ne denli önemli bir boşluğu doldurduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Kahvehaneler için kullanılan 'karnavalesk mekanlar' tanımı bedensel performansın etkin kullanıldığı kahvehanelerinin teatral içeriğini³ tanımlamaktadır. Her ne kadar kavram, bu içeriği ile dama kahvehanelerini dışarıda bırakmış bile olsa dama kahvehanelerini tanıyanlar açısından adeta bir gösteri içeriği kazanan oyun süreci şartıdır.

Aşağıda yer verilen başlıklarda görüleceği üzere, kuşkusuz, Ulunay'ı da dama oyuncularının ve dama kahvehanelerinin bu yönü etkilemiş, bir yazar olarak bu dünyayı okuyucularına aktarırken de bu yönlerini vurgulama gereğini duymuştur.

4. Refi' Cevat Ulunay'ın Dama Oyununa İlişkin Olarak Öne Çıkarıldığı Özellikler

Bildiride, Ulunay'ın Tan Gazetesi'nde (1940), Milliyet Gazetesi'nde (26.07 - 02.08.1964) yayımlanmış yazılarında, ayrıca 1955 tarihli 'Eski İstanbul Kabadayları - Sayılı Fırtınalar'⁴ adlı romanında, dama oyununu ve dama oyuncularını ele alırken öne çıkardığı özellikler, başlıklar halinde değerlendirilmektedir.

4.1.Oyuncuların Karşılıklı Nezaketi ve Usta Oyunculara Gösterilen Saygı

Ulunay'ın yazılarında dama oyuncularına ilişkin olarak yaptığı saptamalardan en dikkat çekici olanı usta-çırak ilişkisi ve usta oyunculara gösterilen saygıdır. Günümüzde de sürmekte olan bu davranış biçimi, Anadolu'da yüzyıllar boyunca egemen olan Ahilik kurumunun ürettiği toplumsal örüntünün izlerini taşımaktadır⁵.

Her ne kadar bu kurum belirli tarihten itibaren kalkmış olsa da; mesleki eğitimden insan ilişkilerine kadar geniş bir alanda düzen oluşturmayı önceleyen bu değerler ve kurallar sisteminin (Karakaş, sf.19, 2017) Anadolu Türkleri üzerinde büyük etkisi olmuştur. Böyle bir kültürel örüntüden ayrı düşünilemeyecek dama topluluğu üyelerinin ustalarına duydukları saygıyı gözlemleyen Ulunay, bu önemli davranış biçime yazılarında yer vermiştir⁶.

³ Osmanlı döneminde yalnızca edebi, dini ve siyasi değil; aynı zamanda satranç, mangala gibi oyunlar veya performans, hikaye dinletisi, kukla gösterisi, gölge oyunları, müzik ve hatta uyuşturucu kullanımı gibi faaliyetleri içeren kahvehane toplumu, canlı bir kamusal alan yaratmıştır. Bu gayri resmi kültürel alandaki dışavurumlar çoğunlukla karnavalesk bir ifade biçimlerine sahiptir. Örneğin dizeleri yaşama ilişkin gerçekçi söyleme dayanan kahvehane aşıklarının performansları, kamusal dışavurumun önemli bir görünümü olmuştur. Meddah gösterileri de kahvehanelerde oldukça yaygındır. Avrupalı bir yazara göre meddahlar, Batı'daki gazetecilerin işlevini neredeyse aynısını yerine getirmekteydi. Öte yandan büyük kahvehanelerde sergilenen ortaoyunları da içerikleri ile bir eleştiri dozu taşımaktaydı (Kömeçoğlu, sf. 60-61, 2010).

⁴ Arap Abdullah'ın yaşamına merkezine alarak, eski İstanbul kabadayılarının maceralarını konu alan "Sayılı Fırtınalar", 20 Şubat 1955-24 Eylül 1955 tarihleri arasında Milliyet gazetesinde tefrika edilmiştir. Yapıt, 1955 yılında A Yayınları tarafından kitap olarak basılır. Aynı eser 1994 yılındaki basımında ise "Eski İstanbul Kabadayları –"Sayılı Fırtınalar" adıyla yayınlanır. 384 sayfa olan eser, yazar tarafından her biri farklı başlıklarla adlandırılmış on iki bölümden oluşmaktadır (Giray, sf.551-554, 2019). Bu yazıda romanın, 2003 tarihli baskısından yararlanılmıştır.

⁵ Bilindiği üzere Ahilikte tüm sanatların birer piri vardı ve Ahilerin, sanatlarının pirlerinden kendi ustalarına kadar olan büyüklüklerine içten bağlanmaları istenirdi. Ahilikte deneyimli ustalar çırakları için rehber, eğitici ve rol model olmakta, usta-çırak ilişkisi öğrenci-öğretmen ilişkisine benzenmektedir (Durak ve Yücel, sf.155, 2010).

⁶ Ulunay, Yine Damacılar" yazısında 'Peynirci Bodos' ile 'İsmet Molla' arasındaki oyuna değinir. İsmet Molla'nın kendisinden daha iyi bir oyuncu olan Bodos ustayı yenmesine herkes hayretle karşılarken Ulunay, bu galibiyetin nasıl gerçekleştiği sorar ve şöyle bir konuşma gerçekleştirir:

"-Bodos yanlış bir hamle yaptı. Ondan istifade ettim.

-Canım Molla Bey, Bodos Ağa gibi bir oyuncu yanlış hamle yapar mı? Bu soru üzerine kıkırdamaya başlayan İsmet Molla sözlerini şöyle sürdürür:

- Onu yanlış oynamaya ben sevkettim.

- Nasıl?

- Nasıl olacak? Yavaşça kulağına eğildim, gayet ağır küfürler ettim.

- Sonra?

-Mukabele edemedi, sınırlendi, yanlış oynadı; kazandım" yanıtını verir (URL-3).

İsmet Molla'nın adıyla "Sayılı Fırtınalar" kitabında bir kere daha karşılaşırız. Şer'i mahkemelerde hakimlik yapmakta olan İsmet Bey'in çevresindekilere karşı sert tavırlarına Ulunay, romanında (sf 226-227) yer vermektedir. Bu nedenle, bu türden bir hitabı, oyuncunun kişisel bir yaklaşım olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Osmanlı döneminde dama oyununun yoğun bir ilgi görmesine, padişah Abdülaziz'in kişisel katkısı çok büyük olmuştur. Bir damacının Sultan Abdülaziz karşına rakip olarak oturması padişahın alçakgönüllülüğünü ve bu kültüre sahip çıkma konusundaki seçkin davranışına örnek oluşturduğu gibi; dama oyunun, Osmanlı sarayındaki saygın konumu da göstermektedir.

Ulunay, bu iki usta oyuncunun arasında geçen konuşmayı betimlediği sahneyi, "Damacı Edhem Efendi" başlıklı yazısında şöyle aktarır:

"Ethem efendinin fikir oyunu olan damada büyük kudreti vardı. "Açmaz" denilen üç bin oyunu vardı ki, bunları düşünmeden kolaylıkla oynardı. .

Ethem efendi, arada Padişaha yenilirdi, Bir gün Sultan Aziz, Ethem efendiyi yenmiş ve bu galebeden gururlanarak:

-Ethem, demiş, senin damacılıktaki şöhretin nerede kaldı? İşte en basit bir oyundan kaçamadın...

Ethem efendi, sesini çıkarmamış. Tekrar, taşları dizmişler. Ethem efendi, üç taş çıkarmış.

-Ne yapıyorsun?

-Efendim, Müsaade-i-şahaneleriyle bir tecrübede bulunmak istedim.

Oyuna başlamışlar. Ethem efendi, o ana kadar kullanmadığı bir açmazla Padişahı sıkıştırmış. Ayağa kalkarak yerle bir temenna etmiş.

-Ethem ustalığını gösterdin. (URL-2)

Ulunay, bir dama oyunun sonuçlanmasının ardından kazanan oyuncunun, elde ettiği başarıyı, rakibini incitmeden ifade ettiğini şöyle aktarır:

"Oyun bitince, herkes neticeyi soruyor. Kazanan, "ben kazandım" ve yahut "o kaybetti" demiyor. Yalnız:

-“Müsaade buyurdular” demekle iktifa ediyordu.” (URL-1)

Bu ifade, yazarın 'Eski İstanbul Kabadayları - Sayılı Fırtınalar' romanında aktardığı ve aşağıda değinilecek olan 'deli' damacı Hacı Fettah Bey ile diğer dama oyuncusu İsmet Molla arasındaki karşılaşmada da kullanılmaktadır.

Yine 'Bir Dama Partisi' başlıklı yazısında, Ulunay, usta bir oyuncunun, dama oyununun inceliklerini kavramaya çalışan deneyimsiz oyuncuların üzerindeki etkisini ve saygınlığını şöyle aktarır:

"Hasan Bey, fabrikada işçileri teftiş eden bir ustabaşı ağırlığı ile dolaşiyor, vaziyetleri bir anda kavriyan bir nazarla dama tahtalarını gözden geçirdikten sonra ehemmiyetli bulunduğu partiyi takip ediyordu. Hasan Bey, oyun esnasında bir şey demezdi. Fakat oyunculardan biri, yanlış bir hamlede bulunacak olursa, oradan yavaşca çekilirdi. Üstadın bu uzaklaşması, büyük bir hata yapıldığını anlattığı için oyuncular, yaptıkları hatayı araştırırken, bir yenisine düşerler, oyun karışır, lüzumu olan zamanda pek çabuk biter; o zaman sıra Hasan Beyin tenkitlerine gelirdi " (URL-1).

4.2. Dama Oynanan Kahvehanelerin Adları ve Mekan Betimlemeleri

Refi Cevat, yazılarında dama oynanan kahvehanelerin adlarına da değinmektedir. "Yine Damacılar" başlıklı yazısında Selimiye'de bulunan "Çiçekçi Kahvesi" ve Fatih Çarşamba'da bulunan "Çavuşun Kahvesi" adlı damacıların sık gittiği kahvehanelerden söz etmektedir. Özellikle Çavuşun Kahvesi için "bir nevi dama stadyomu gibi idi" (URL-3) gibi bir betimlemeyi kullanmayı seçmesi, bu mekânın o dönem dama topluluğu açısından yerine getirdiği işlevi ve önemini tanımlamaktadır.

Yazar, her ne kadar ayrıntılı mekansal betimlere girmemişse de; yazılarında var olan mekan duygusu, yalnızca olayların ve kişilerin arka planını oluşturacak biçimde verilmekte⁷; mekan, dama oyun etkinliğinin içinde gerçekleştiği bir tamamlayıcı bir öğeye dönüşmektedir.

“Meşhur damacılardan Hasan Beyin o semtte oturması, bütün mahalle halkına bir dama merakı sardırılmıştı. Yazın kahvenin çardağı altında, kışın sac sobanın yakınında üzerine dört köşe çizgiler çizilmiş, kısa masaların etrafında meraklılar toplanıyorlar, uzun dama partileri yapıyorlardı”(URL-1).

4.3. Dama Oyuncularının Adları ve Kendilerine Yakıştırılan ‘Takma Ad’lar

Yazılarında, çok sayıda dama oyuncusunun adlarına yer veren Ulunay, geçmişte dama oyununun tarihinde yer almış, döneminin tanınan kişilerini ve lakaplarını⁸ öğrenmemize olanak sağlamaktadır. Dama oyuncularının birbirlerini tanımlamada büyük bir yaygınlıkla kullandıkları lakapların, yalnızca günümüze özgü bir davranış biçimi⁹ olmadığını ve Ulunay’ın da yazılarında ele aldığı dönemi göz önüne aldığımızda, bir gelenek olduğunu görmekteyiz. Öte yandan yazılarının, hatıralarına dayandığı göz önünde bulundurulursa; sözü geçen adların bir gerçek olabileceği gibi, aralarında kurgu olanların da var olabileceğini düşünmek gerekebilir.

Örneğin, Ulunay, “Bir Dama Partisi” (1940) başlıklı yazısında, Damacı Hasan Bey’e meydan okuyan Damacı Hüsnü’nün, karşılaşma sürecine dek, yenmiş olduğu ustalardan lakaplarıyla beraber söz ederek, değinir:

“Bir gün kahvede bir havadis işitildi: Ayvansaraylı Çingene Hüsnü isminde biri, damada taş asmış. Evvela o civardaki meraklıları kasıp kavurduktan ve şöhretini Halicin öbür sahiline atlatarak Kasımpaşa’da meşhur Acem Gaffari, Meyit yokuşunda Salamon Ustayı, Azapkapısında kereseteci Vasili yendikten sonra, büyük köprüyü geçerek Balıkpazarında Karamanlı Bodos’un cırağı Tanaş’la baş başa kalmış. Şimdi de Hasan Beyle boy ölçüşmek istiyormuş!”(URL-1).

“Yine Damacılar” (1964) yazısında ise, ‘Peynirci Bodos’, ‘İsmet Molla’, ‘Limoncu Tatar Hüseyin’ ve ‘Eyüplü Mürvet Efendi’ gibi o dönem ustalarının adlarına yer vermektedir (URL-3).

4.4. Uzun Süren Oyunlar ve Yüksek Odaklanma Özelliğinin Vurgulanması

Yazar, “Sayılı Fırtınalar” adlı romanında bir dama oyununun ne denli yüksek seviyede bir odaklanmayla ve bazen uzun bir zaman dilimine yayılarak oynandığını, anlatmaktadır. Burada söz edilen davranış biçimi bir kurgu değildir. Günümüzde de biraz olsun dama oyuncularını tanıyanlar, bir oyun üzerine odaklanan usta bir dama oyuncusunun, aklındaki oyuna ilişkin hamleleri değerlendirirken, dikkat

⁷ Ulunay’ın “Üçler” (1921) adlı romanında da bir dama oyun sahnesi yer almaktadır. Yazarın romanlarını çeşitli yönlerden değerlendiren Giray, yazarın bu yapıtındaki mekanları; ‘Şehir Dekor’, ‘Ev dekor’, ‘Oda Dekor’ ve ‘Diğer Dekorlar’ başlığı altında ele almaktadır. Bu başlıklar altında görüldüğü üzere, Ulunay, romanındaki mekanları, ayrıntıya girmeden, okuyucunun hayal gücünde genel hatları ile oluşturmaya olanak verecek yeterlilikte vermektedir.

Öte yandan Giray’ın “Diğer Dekorlar” başlığı altında ele aldığı dama oynanan kahvehane de, Ulunay tarafından mekansal betimlemelere yer vermeksizin, aktarılmaktadır:

“Kahveye çıktı. Her zaman ki yerine oturdu. Ziya Efendi’nin kahveye girmesiyle beraber umumi bir sükût hâsil oldu. Hemen hemen bütün mahalle orada idi. İmam Efendi yine sucu Ramiz ile dama oynuyor, köşede bedestenli Hacı Ethem Efendi, Kayserili bakkal ile kulak kulağa fısıldaşıyorlardı. Ziya Efendi bir kenara oturdu” (Giray, sf 484, 2019).

⁸ Soyadı Yasası, çıkmadan önce hemen herkesin, çoğunlukla bir lakapla anılıyor olmasına karşın unutmamak gerekir ki lakaplar, bir grup kültürünün içinde var olmanın bir sonucudur. Bu bağlamda grup kültürünün dikkatine, anlayışına yakalanmış olan kişisel bir özellik lakap olarak dile getirilmektedir (Uysal, sf 391, 2017).

⁹ 2013 yılında dama oyuncularıyla İzmir’de yapılan görüşmede şu adlar ve lakapları kayda alınmıştır: Mürşit Ersöz (Hamleci Hürşit), Hüseyin Öner (Tankçı), Hüseyin Kaygısız (Saddam), Çetin Özyılmaz (Albay), Osman Pıtır (Osman Baba), A. Kadir Benzer (Bayraklı Şampiyon), Süleyman Babi (Babi), Murat Keser (Boşnak Murat), Ahmet Karadağ (Kumaş Ahmet), Hayri Çakır (Dişçi Hayri), Ramazan Akçagül (Bucalı Ramazan) (Ayberk, sf. 66, 2016).

Ancak eklemek gerekir ki burada yer verilen lakaplar, bu yaygın kullanımın yalnızca küçük bir bölümünü içermektedir.

dağınıklığına neden olabileceği endişesi nedeniyle araba bile kullanmamasının şaşırılacak bir durum olmadığını bileceklerdir.

Bu davranış biçiminin, çok canlı ve sürükleyici bir anlatımla canlandırıldığı romandaki ele alınan oyuna dönecek olursak; yazar; damacı İsmet Molla ile sohbet etmekte, eskide kalmış bir oyun üzerine konuşmaktadır:

- Ya Karamanlı ile ne yaptınız?
-Karamanlı Vasil pastırmacı idi. O da çok iyi oynardı.
-Onu yendiniz mi?
-Yendim..Oyun iki hafta sürdü.
-Aman Molla Bey, Bir oyun iki hafta sürer mi?
-Sürer ya...Bizim Çarşamba'daki kahvehanede oldu. Bir gece yatsı namazından sonra dama tahtasını başına oturduk, düşün babam düşün. Herif çetin oynuyor.
-Kahvede gürültü filan olmuyor mu?
-Hadlerine mi düşmüş? Çıt yok. İstanbul'un bütün dama meraklıları da orada bizi seyrediyorlar. Gece yarısına kadar oynadık.
-Sonra?
-Sonra... Kalktık. Oyunu bir taşa dokunmadan olduğu gibi bıraktık. Kahvenin pencerelerin, kapısını kapadık, iple bağlayıp kırmızı mühür mumu ile mühürledik, gittik. Ertesi akşam geldik. Herkesin önünde mühürleri söktük. Tekrar oyuna başladık. O akşam da bitmedi. Yine pencereleri, kapıları mühürledik. Ertesi akşam geldik... Devam ettik. Bunu işiten meraklıların hepsi kapıda bekliyorlardı... Oyuna oturduğumuz zaman kimse nefes bile alamıyordu. Karamanlı, en az yarım saatte bir taş oynatıyordu. İnanır mısın? Bazı akşam ikimiz de karşılıklı hiçbir oyu oynamıyorduk.
-Böylece on beş gün geçti.
-Evet, on beş gün geçti. Son gece baktım ki gavuru yenemeyeceğim. (...) (Ulunay, sf 228-229, 2003)

“Yine Damacılar” yazısında benzer bir olayı şöyle aktarır:

“Bunlar dama tahtasının başına geçerler, bütün meraklılar etraflarını etraflarını alır. Derin bir sükût içinde oyuna devam eder. Başka oyunlar gibi etraftan müdahale, tenkid yoktur. Kimse gözden gayri bir hissini işletmez. Yalnız arada:

-Bana bir sade kahve. Bana bir çay, Şu nargileye bir küçük ateş!

gibi emirler işitilir. Oyuncular, kendilerini öylesine oyuna verirlerdi ki saatler geçer, kimsenin haberi olmaz (...) (URL-3).

İki usta damacının karşılaşmasını aktardığı aynı yazıda yer alan bir başka gözleminde ise; oyunun ve rekabetin hem oyuncular, hem seyirciler tarafından ne denli önemsendiğini, “ertesi gün devam etmek üzere herkes evlerine dağılıyorlardı” ifadesine yer vererek, şöyle aktarmaktadır:

“Peynirci Bodos'un en kuvvetli rakibi İsmet Molla idi. Bir gün bir dama oyunu 24 saat sürmüştü. Bütün meraklılar gece yarısına kadar kahvehanede kalıyorlar, oyunu üstüne bir bez örterek olduğu gibi bırakıyorlar. Kahvenin kapısını da kapıyorlar, iple bağlayıp kırmızı mum ile mühürledikten sonra ertesi gün devam etmek üzere herkes evlerine dağılıyorlardı” (URL-3).

Yazar, “Bir Dama Partisi” adlı yazısında, oyuna tutuşan iki rakip usta dama oyuncusunu konu alır. Ancak bu defa bu rekabet çok ileri bir boyuta taşınacaktır. Hasan Bey’le Hüsnü’nün dama oynadıkları kahvehanenin bulunduğu mahallede yangın çıkmış olmasına ve kendilerini izleyen herkesin kaçıp gitmesine karşın, iki oyuncu oyunu terk etmezler, oynamayı sürdürürler. Ulunay, bu ilginç olayı satırlarına şöyle taşır:

“İki damacı karşı karşıya geçtiler. Herkes sükut etti. Oyun başladı. Hasan Bey ilk hamlede hasmının pek çetin bir ceviz olduğunu anlamıştı. İkisi de öyle çocukca oyunlara ehemmiyet vermiyorlardı.

Hasan Bey sigara üstüne sigara yakıyor, burun deliklerinden baca gibi dumanlar savurarak düşünüyor. Hüsnü de mütamadiyen nargilesini fokurdattıyordu. Öğleye kadar ancak iki taş oynattılar. Yemekten sonra, partiye yine başlandı. Akşama kadar devam etti, fakat bitmedi, ertesi güne kaldı. Taşlar tesbit edildi. Kahvenin kapısı mühürlendi, herkes evine gitti. Ertesi gün oyuna yine devam edildi. İki hasım mütamadiyen düşünüyorlardı. Öğleden sonra Hüsnünün hamlesini bekleyen Hasan Bey, ufak bir şekerleme bile yaptı. O gün de böyle geçti. Üçüncü gün Hasan Bey, bir taş kımlıdatabildi. Oyunu seyredenler fısıldaştılar, fakat parti bitmedi.

Altıncı gün biraz vaziyet belirdi. Hüsnü, şimdiye kadar görmediği bir çapraşta gidiyordu. Kahvenin içinde sigara dumanından gözgözü görmüyordu. Artık damacılar Hüsnünün kaybettiğine hükmediyorlardı. Akşam olduğu zaman partiyi bırakmadılar. Yatsı namazından sonra yine karşı karşıya geçtiler.”

“Birdenbire bir cam şangırtısı oldu. Müthiş bir çığlık koptu: “Yangın var” sesleri işitildi. Sokaktaki koşuşmalara, bağırmalara, köpek havlamaları karıştı. Kahveci:

-Yangın mahallede! diye bağırdı. İçeriye giren bekçi gür sesile:

-Hasan Bey! Ev tutuştu, feryadı damacıyı yerinden kaldırdı. Fakat bu tehlikeyi nimet bir sayan Hüsnü:

-Partiyi bırakırsan yenik sayarım Hasan Bey! dedi.

Damacı gayet sakin bir sesle:

-Altı gündür hazırladığım bu hamleden senin kurtulmana imkan yok. Evim değil, kendim bile tutuşsam yine bırakmam, dedi ve oturdu.

Hasan Bey taraftarları eve yardıma koştular. Kahve bir anda boşaldı. Dışarıda yangının çatırdıları işitiliyor, uzaktan boru sesleri geliyordu. Alevler bir ocak parıltısı gibi, kahvenin camından aksederek duvarda kırmızı gölgeler resmediyordu.

İçeride ufak masanın başında iki adam düşünüyorlardı.” (URL-1)

4.5. Yazılarında Yer Verdiği Oyuna İlişkin Teknik Kavramlar

Ulunay, dama oyununa yönelik yazılarda, tanıklık ettiklerini kaleme alırken; bir yandan da oyuna ilişkin teknik kavramları da kayda geçirmiştir. Bu yönüyle geçmişte oyuncular tarafından kullanılan teknikler hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Öte yandan yazarın bu oyun tekniklerini ve adlarını aktarırken kullandığı anlatım biçimi dikkate alındığında, kendisinin oyunun bu yönüne de hakim olduğu görülebilmektedir.

“Sayılı Fırtınalar” kitabında İsmet Molla, Hacı Fettah Bey ile yaptığı dama karşılaşmasını anlatırken bir başka oyuna değinir:

“İsmet Molla'nın dama oyununa çok merakı vardı. İstanbullu damacı Ziya Bey, Karamanlı Vasil gibi bu oyunda pul asmış oyuncularla oynamıştır. Bana anlattığı zaman sordum:

-Bunları yenebildiniz mi?

-Ziya Beyi yenemedim. İlk hamlede bana bir “Göbek patlatma” yaptı.

-O da nedir?

-“Göbek patlatma” damada taşların orta birikintisine yüklenmek demektir. Bir kere orası çözülsün artık dayanılmaz.

-Demek Ziya Bey de sizin göbeğinizi patlattı.

-Öyle oldu. Çıkaramayacağımı anladım. Bıraktım (Ulunay, sf.228, 2003).

“Bir Dama Partisi” yazısında ise bir açmaza değinir:

“Karamanlı açmazı pek meşhurdu. Asmaaltında bakkalık eden Karamanlı Bodos, bir gün damacı hacı Ziya Beyi taş kalmıyacak derecede fedakarlık ederek vere vere öyle bir vaziyete düşürmüştü ki, nihayet son kalan iki taşı ile hasmının bütün taşlarını toplamış ve partiyi kazanmıştı. En usta damacılar, pek tanınmış olan bu açmazı ancak acemilere karşı kullanırlardı” (URL-1).

“Sayılı Fırtınalar” romanına yeniden dönecek olursak, burada yine bir başka bir tekniğin adına değinilmektedir:

“Hacı bey gözlerini büzerek bir hesap yaptı, kenar taşlarından birini sürdü. Sonra bana

-Sıra sizin.

Dedi. Dedi ama vaziyete baktım, ikinci hamlede bana bir taş verecek, üç taş alacak, Şöyle bir toparlandım:

-Ne o beyefendi dedi, derlendiniz toplandınız.

-Cevap vermedim. Hemen ona mukabil müdafaayı yaptım.

-Aferin Molla Bey, dedi, yapacağım kolponun ne olduğunu anladınız. Buna “Japon hamlesi” derler. Bir tarihte buraya Japon vapuru gelmişti. Japonlar iyi dama oynarlarmış, bizi gemilerine davet ettiler. Gittik... Bana bu hamleyi yaptılar, kendimi güç toparladım” (Ulunay, sf.235, 2003).

Yazar tarafından Hacı Bey’in ağzından dile getirilen bu olaya farklı bir boyutuyla yazının son bölümünde yeniden değinilecektir.

4.6. Dama Oyununun Çevresinde Gelişen Mizah Kültürü

1964 tarihli Milliyet’teki “Damacı Edhem Efendi” adlı köşe yazısına uygun gördüğü “Eski Devir Nüktedanları” alt başlığı, dama oyuncularının çevresinde gelişen mizah kültürünün o dönemdeki varlığını gösteren bir kanıttır.

Ulunay, yazısına başlarken, “*Son asırda alaturka dama memleketin tarihinde bir mizah ve nükte devri yaşatmıştır*” ifadesini kullanır¹⁰ ve aynı yazıyı, “*Damada mahareti olan İbrahim Efendi, Edhem Efendi’nin damadadır. O da kayınpederi kadar nüktedan ve ehl-i-dil bir adamdır.*” sözleriyle nitelerek, dama oyuncularındaki genel mizah eğilimine dikkat çeker. Ulunay, İbrahim Efendi ile ilgili olarak “*onu da gelecek hafta yazacağım*” diyerek yazısını sonlandırır¹¹ (URL-2).

¹⁰ Ulunay’ın bu saptamasına, yaklaşık olarak aynı dönemlerde kalem alınan, bir başka kaynaktan da örnek verilebilir. Ahmet Murat Çelik, Aydınlik Gazetesi’ndeki “Dama Çözümleri” köşesindeki 11 Mayıs 2024 tarihli “Muhlis Bey” başlıklı yazısında, 1937’de Son Posta gazetesinden Selim Tefik’e mülakat veren damacı Muhlis Bey’in anlattıklarına yer verir. Muhlis Bey şu ilginç olayı aktarmaktadır:

“Çıracıoğlu ile Miralay Recep vaktiyle İstanbul’un en usta damacılarıydılar. Bir gün Topkapı’da Değirmen arsasının karşısındaki kahvede kapışmışlar. Üç oyunluk bir maça başlamışlar. Sabah dokuzda başlayan maç gece yarısına kadar sürmüştü. Gece yarısı kahveci: Artık demiş dükkân kapanacak. O zaman düşünmüşler, taşınmışlar bir çare bulmuşlar. Dama tahtasını olduğu gibi bir dolaba koymuşlar. Dolaba üç tane de asma kilit takmışlar. Anahtarın birini kahveciye teslim etmişler, birini birisi ötekini de diğeri almış. Ertesi sabah merasimle dolap açılmış ve oyuna devam olunmuş. Fakat o gece de, hattâ ertesi gece de bitmemiş. Üçüncü gece kahveden aynı şekilde giden miralay Recep’in gözüne uyku girmemiş. Taşların tahta üzerindeki vaziyetleri aklındaymış. Kendi dama tahtasında taşları o vaziyete sokup geçmiş başına. Elini şakağına dayayıp saatlerce düşündükten sonra: “Buldum!” Diye deli gibi sıçramış ve yanına çağırıldığı Ayvaz’ına:

Çıracıoğlu’nu yeneceğim demiş ve çırağın damanın “D” sini bile bilmediğini unutarak heyecanlı anlatmış: “Ben şu taşı süreceğim. Çıracıoğlu da karşılayacak. O karşılayınca ben kesip kazanacağım!” Sonra alık alık yüzüne bakan Ayvaz’a bağırmış: “Haydi ne duruyorsun. Çabuk Çıracıoğlu’nun evine koş hemen kalksın. Kahveyi de açtırıp oyuna oturalım, üç dakikada işini bitiriveririm.” Ayvaz derhal bu emri yerine getirmiş. Çıracıoğlu, Miralayın sözlerini kemali sükûnla dinlemiş ve gülmüş: “Efendine selam söyle. Ben onun yaptığı hesabı biliyorum. Fakat o taşını sürdüğü zaman, ben onu karşılamayacağım ki beni kesip oyunu kazansın! O taşını sürünce beri yandan ben de taşını sürüyorum ve netice kayyum oluyor.” Muhatabım peygamberane bir kerametten bahseder gibi, hikâyesini tamamladı: “Ertesi sabah tekrar başladıkları zaman oyun hakikaten Çıracıoğlu’nun dediği şekilde kayyum olmuş!” Ayrılrken gülüyorum ve anlaşıldı diyorum. Bu dama merakı, bütün dünya meraklarına taş çıkarıyor!” (URL-4).

¹¹ Bir sonraki hafta, yani 02 Ağustos 1964 tarihli yazısının başlığı “Yine Damacılar” olacaktır. Bu yazısında, damacı İbrahim Efendi’ye ilişkin olarak Sultan Abdülaziz’le aralarında geçen şu olayı satırlarına taşır:

“İbrahim Efendi ile Sultan Aziz’le dama oynarlarken, kendisine;

Adres	Address
RumeliSE Congress & Symposium	RumeliSE Congress & Symposium
www.rumelise.com	www.rumelise.com
e-posta: editor@rumelise.com	e-mail: editor@rumelise.com,
tel: +90 505 7958124	phone: +90 505 7958124

Üzerinde durulması gereken bu saptama, dama oyuncularının arasında gözlemlenen mizahi olayların, yalnız günümüze özgü olmadığı; kültür birikiminin geçmişte de böyle bir nitelik taşıdığını¹² göstermektedir.

Ulunay'ın İstanbul'un kabadayılar dünyasından farklı karakterlerin yaşamlarından kesitler sunarak kurguladığı, canlı anlatımlarla dolu "Sayılı Fırtınalar" adlı kitabının bir bölümünde; dama oyununa çok meraklı olan İsmet Molla'nın başından geçenler konu edilmektedir. Mahmutpaşa ve Tahtakale şer'i mahkemelerinde hakimlik yapan İsmet Molla, yeni tanıştığı damacı Hüseyin Efendi'nin davetiyle İstanbul'un Topbaşı semtine gider. Ancak oyun davetinin burada bulunan akıl hastanesinde gerçekleşeceğini öğrenince; ayak diremesine karşın, Hüseyin Efendi'nin ısrarıyla içeriye girmek zorunda kalır.

Aslında çok eğlenceli olan bu olay, dama oyuncularının yaşamlarının ne denli sürprizlerle ve mizahi öğelerle dolu olduğunu kanıtlayan bir diğer örnektir.

İsmet Molla'nın Hüseyin Efendi ile oyun oyunu önce izleyici olarak takip eden Hacı Fettah Bey, sonradan rakip olarak oyuna katılır. Giyimiyle kuşamıyla zaten 'akıl hastası' olduğu anlaşılan bu adamın, aslında İsmet Molla'nın bile üstesinden gelmekte zorlanacağı usta bir damacı olduğu ilerleyen zamanda ortaya çıkacaktır.

Kitaptan alıntılanan aşağıdaki bölüm, Ulunay'ın iki oyuncuyu oyunla ilgili olarak konuştururken; bu konuşmaların akışını ve yapılan yorumları, teknik içerikleriyle birlikte aktarış biçimi bakımından önemlidir.

Olay örgüsü, Hüseyin Efendi'nin "Çok güzel dama oynar. Bana hocalık etmiş" dediği Hacı Fettah Bey'in, Hüseyin Efendi'ye bir hocanın öğrencisine seslenişinde olduğu gibi "Hüseyin!... kalk oradan" demesinin ardından başlar.

"Ben hamlenin bir ötesini hesap etmiştim. O, hamlenin bütün neticelerini bildiğimi zannetmişti.

Oyun ciddiyet kazanıyordu. Artık her hamle için biraz fazlaca düşünüyordum. Hacı Bey:

Molla Bey, dedi, demin Hüseyin efendiye çok düşünüyorsun, diyordun, şimdi sen de düşünüyorsun.

Cevap vermedim. Deli damacı iyi oyuncu idi ama hiç çenesi durmuyordu ve biraz da adamı sinirlendirecek laflar söylüyordu.

Nihayet korktuğum başıma geldi:

Bir hamlesini hesap edemedim. Bana taş verdi, arkadan toplaya toplaya damaya çıktı.

Oyunu kaybetmiştim...Bıraktım.

-Şevketli hünkarım, akrabalarından birinin kerimesini evlendiriyoruz. Yarın bendehanenizde düğün var. Teşrif eder misiniz?

Sultan Aziz: Peki İbrahim gelirim inşallah der ve ertesi gün mabeyincisi ile 200 altın gönderir.

Bunu öğrenen zevcesi ise

-Aman efendi der. Koskoca padişah düğüne davet edilir mi?

Bunun üzerine İbrahim efendi şöyle bir yanıt verir:

-Senin aklın o kadar erer; ben Padişahı davet etmedim; 200 lirayı davet ettim" (URL-3).

¹² Türk Daması Federasyonu Başkanı Sayın Muzaffer Ceylan'la 18.08.2024 tarihinde telefonla yapılan görüşmede, ünlü damacı Hamleci Hürşit (Mürşit Ersöz, d: 1945, ö: 2022) ile ilgili olarak şöyle bir anıyı aktarmıştır: 1970'li yıllarda Hamleci Hürşit, Bursa'nın ilçesi olan Mustafakemalpaşa'daki Eski Pazar yerinde bulunan dama kahvesine gider. Orada bulunan damacılara, aralarındaki en iyi oyuncu ile karşılaşma yapmak istediğini söyler. Bunun üzerine damacı Nevzat K., tanımadığı bu iddialı oyuncunun meydan okumasına yanıt verir. Önce iki rakibin arasında sözle atışma yaşanır ve ardından dama masasına geçilir. Oyunun sonunda yaptığı oyunlarla, karşılaşmayı Hamleci Hürşit alır. Yapılan oyunlardaki yüksek niteliği gören, Nevzat Bey, böyle oyunları ancak Hamleci Mürşit'in yapabileceğini söyleyince; Mürşit Bey, söz konusu kişinin zaten kendisi olduğunu söyler.

Bu olay da diğer pek çoğu gibi; dama oyuncuları arasında tebessümle aktarılan anlatıdan biridir.

Deminden beri bizi dikkatle takip eden Hüseyin Efendi sordu:

-Ne oldu Beyefendi?

Hacı Bey, yerle bir temana çakarak:

-Beyefendi hazretleri, müsaade buyurdular. Dedi, sonra biraz alaylı bir eda ile sordu:

-Bir oyun daha?

-Hayhay...

Taşları dizdik. Deli damacı:

-Yeni oyuna başlıyoruz. Karşınızda Hüseyin Efendi yok.

-Ben varım, dikkat edin.

-Hacı Bey, bu lakırdıları bırakın da oynayalım.

-Maksadımı anlatamadım, isterseniz bir iki taş çıkartayım demek istiyorum.

-Rica ederim. Böyle tekliflerde bulunmayın.

-Buna kızacak bir şey yok, ben sizden çok kuvvetliyim.

-Olabilir efendim, fakat sürekli bunu tekrar ediyorsunuz.

-Eşit olalım diye söylüyorum.

-İstemem efendim. Oynayacaksa baş başa oynayalım.

(...)

Bu sefer bütün dama bilgimi topladım. Artık bu deliye yenilmeyecektim, ikinci oyuna başladık. Evvela ihtarda bulundum.

-Hacı Bey, dedim. Oyun oynarken ben konuşmayı sevmem. Siz de biraz lafa yekun tutunuz.

-Başüstüne! Dedi, ağızımı bile açmam..Elhap!

İlk taşları sürdük. Eskiden beri bildiğim bir oyunu tatbik için zemin hazırlamak istedim. Deli, bir kakhaha attı. Hayretle sordum.

-Ne var, neye güldünüz?

-Bana elhapi bozdurdunuz.

-Niçin?

-Siz beni piç Osman'ın açmazına düşürmek istediniz de... Halbuki bakınız. Ben şu taşı sürmekle sizin bütün planınızı karşılayıverdim. (...) (Ulunay, sf 235-236-237, 2003).

Böyle atışmalarla süren sahne, yapılan son karşılaşmayı kaybeden, ancak oyunu da bırakmak istemeyen "deli" damacının kendini kaybederek, bağırp çağırma başlamasıyla ve içeri giren görevlilerin kendisini sakinleştirmesiyle son bulur.

5. Değerlendirme

Yukarıda değinilen Japon Donanma gemisinin İstanbul ziyaretinin aslını, Ulunay şöyle anlatmaktadır.

'Bizde dama merakı satranç merakını geçmiştir.

Satranç oynayanlar mahduttur ve satrançta bizde milletler arası bir şampiyon çıkmamıştır. Halbuki İstanbul'a gelen bir Japon gemisinin dama meraklısı mürettebatı Türklerin çok kuvvetli damacılar olduklarını haber alarak en usta damacıyı gemilerine davet etmişler ve o zamanda damacılıkta büyük şöhreti olan Ziya bey padişahın iradesiyle gemiye gitmiş, Japon şampiyonları evire çevire yenmiştir.

Ziya beyin elini öpen geminin süvarisi, Ziya Bey'e Narval bahğı kemiğinden yapılmış gayet kıymetli bir dama takımı hediye etmiştir.

Müzedede olması gereken bu kıymetli yadigâr kim bilir ne oldu?' (URL-3)

Ulunay'ın dünyanın en iyi damacılarını çıkartan kendi topluma yönelik bu serzenişi, duyarlılık taşıyan herkesi, bugün de rahatsız edecektir. Ürettiği kültüre değer biçmemek, ülkemizde gözlemlenen ve bugün de süren bir davranış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşte bu nedenle bu hatıra da, yüzyıllara yayılan bir umursamazlığın adeta simgeleştiği bir aktarım olarak değerlendirilmelidir. Dünyanın uzak coğrafyasından gelen, farklı bir kültür evreninin üyelerinin, değerini bilerek yücelttiği bu ulusal yeteneğimiz, müzelerde korunamadı tüm boyutlarıyla geleceğe, bizlere, bilimsel ilkelere dayalı olarak aktarılamadı.

Ancak ortaya çıkan tüm bu olumsuz tabloya karşın, belirtmek gerekir ki; Ulunay'ın, "Yine Damacılar" başlıklı yazısında, "*Dama devri, Lale devri gibi bir padişahın saltanatı ile sona erdi. Bugün bu oyunu belki bizim nesilden birkaç kişi bilir*" (URL-3) biçimindeki hayıflanması, aslında yerini bulmamıştır. Uzun yıllar boyunca göz önünden çekilen oyun, Anadolu'nun uzak köşelerinde, damaya büyük bir tutku duyan oyuncuların çabalarıyla günümüze kadar getirilmiştir. Kuşkusuz dama oyun tarihi ve geleneği yazılı olarak kayıt altına alınabilmiş olsaydı; bugün birikmiş büyük bir kaynağa sahip olarak, dama üzerine önemli kuramsal çalışmalar yapılabilirdi.

Her ne kadar son dönemlerde kahvehaneler üzerine yazılmış, çok sayıda çalışma yayımlanmış karşın; Dama oyunu ve Dama kahvehaneleri yine göz ardı edilen konulardan biri olarak kalmıştır. Osmanlı vatandaşı olan Matbaacı Arakil'in 1888 yılında yazmış olduğu dama kitabının sonrasında kaleme alınan dama oyun kitapları, yalnızca hurda, açmaz v.b.g. oyun tekniklerini aktarmakta ve oyuna, taşların dama tablasındaki hareketlerini gösteren görsellerle yer vermektedir. Ancak oyunun tarihine, kültürüne ya da oyuncuların yaşam öykülerine ilişkin veriler neredeyse hiç bulunmamaktadır.

Bu nedenlerle günlük yaşam üzerine gözlemlerini kayda olan Refi' Cevat Ulunay, dama kültürü üzerine yazdıklarıyla önemli bir görevi yerine getirmiştir. Kaleme aldığı yazılar, dama oyuncuları arasında kuşaktan kuşağa süregelen gelenek aktarımını ve bu geleneğe bağlılığı göstermektedir. Ayrıca, dama topluluğunun geçmişten günümüze uzanan bir kültürü başarıyla koruyan önemli bir sosyal yapı olduğunu da kanıtlamaktadır.

Kaynakça

- Açıkgöz N. (1999), “Kahvenin Edebi Serüveni” Osmanlı Ansiklopedisi, Ankara: Yeni Türkiye, 3(6): 237-256.
- Ana Britannica, “Refi Cevad Ulunay” maddesi, Hürriyet Yayınları, Cilt 21, 1990.
- Ayberk, B., (2016), Türk Daması Oyun Kültürü ve Türkiye’deki Dama Oynanan Kahvehanelerin İç Mekanlarının İncelenmesi, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, C.1, ss 61-86,
- Baykur, R. İ., (2008), “Damaya Güzelleme”, İstanbul: Yazı-Görüntü-Ses Yayınları
- Durak, İ., Yücel, A., (2010), Ahiliğin Sosyoekonomik Etkileri ve Günümüzde Yansımaları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2): 151-168,
- Giray, Ö. Ö., (2019), “Kültür ve Edebiyat Hayatına Katkılarıyla Refi Cevat Ulunay”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Giray, Ö. Ö., (2019), Refi Cevat Ulunay’ın Gazetecilik Üzerine Yazıları, Uluslararası Türk Dünyası Özel Sayısı, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 7, ss. 1675-1693.
- Kaçarar M., (2010), *Refi’ Cevad Ulunay’ın Süreli Yayınlardaki Yazıları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi
- Karakaş, A., (2017), “Çok Yönlü Bir Sivil Toplum Örgütü: Ahilik”, *USOBED - Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(1): 1-20
- Karakoç İ., (1999), “Yabancıların Hatıralarında Osmanlı İmparatorluğu Ve Yabancı Yazarların Osmanlılarla İlgili Olarak Türkçe’de Yayınlanmış Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye, Cilt 9, ss. 94-99
- Kömeçoğlu U. (2010). Homo Ludens Ve Homo Sapiens arasında Kamusal Ve Toplumsal: Osmanlı Kahvehaneleri, *Osmanlı Kahvehaneleri – Mekan, Sosyalleşme, İktidar*. (Ed: Ahmet Yaşar), İstanbul: Kitap Yayınevi, ss. 45-80.
- (URL-1) Ulunay, R. “Bir Dama Partisi”, Tan Gazetesi, (1940, 22 Ağustos), www.gastearsivi.com (Erişim: 2024, 30 Şubat)
- (URL-2) Ulunay, R., “Damacı Edhem Efendi-Eski Devir Nüktedanları”, Milliyet Gazetesi, (1964, 26 Temmuz), gazetearsivi.milliyet.com.tr (Erişim: 2018, 24 Ocak)
- (URL-3) Ulunay, R., “Yine Damacılar”, Milliyet Gazetesi, (1964, 02 Ağustos), gazetearsivi.milliyet.com.tr (Erişim: 2018, 24 Ocak)
- (URL-4) Çelik, A. Murat, “Muhlis Bey”, Dama Çözümleri, Aydınlik Gazetesi, (2024, 11 Mayıs), aydinlik.com.tr/dama (Erişim: 2024, 11 Mayıs)
- Ulunay, R. C., (2003). “Eski İstanbul Kabadayları - Sayılı Fırtınalar” İstanbul: Arma Yayınları
- Ulunay, R. C., (2004) “Bu Gözler Neler Gördü?”, İstanbul: Sebil Yayınevi
- Uysal, İ. N., (2017) Lakaplar Üzerine Bir Araştırma: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Örneği, *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, Cilt 3, ss. 389-396
- Yaşar, A., (2005). “Osmanlı Şehir Mekanları: Kahvehane Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(6): 237-256.

5. Integrating pragmatic competence into foreign language teaching: An investigation of maxim violations in a movie

APA: Kılıcı, K. E. & Niyaz, L. & Geçkin, V. (2024). Integrating pragmatic competence into foreign language teaching: An investigation of maxim violations in a movie. 7. *Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 48-60.

Kübra Efdal KILCI¹ & Lamia NİYAZ² & Vasfiye GEÇKİN³

Abstract

Intercultural communicative competence (ICC) refers to the ability to understand another speaker's intended meaning with respect to the way messages are organized, and the way interactional schemata sequences these messages (Council of Europe, 2001). Despite higher levels of proficiency in the language, many second language (L2) speakers experience communication breakdowns due to failure to comprehend the distinction between what is said and what is implied (Thomas, 1983). Within the framework of the theory of conversational implicatures, Grice (1975) claims that meaning is pragmatically constrained, and conversations are pursued through cooperative efforts. He outlines four maxims of conversation, namely, the Maxim of Quantity, Quality, Relevance, and Manner, the violations of which may result in misunderstandings. This paper aims to increase the awareness of pre-service English teachers' understanding of these maxims when developing lesson plans to improve the ICC of their students. For this aim, 10 English language teacher candidates (5 females and 5 males), who watched the movie 'The Gone Girl' (Fincher, 2014), were recruited through criterion sampling and were asked to choose the most appropriate response after reading ten different conversations extracted from the movie. The results revealed that detecting maxim violations was above chance level and some maxim violations such as the maxim of quantity were difficult to detect while others such as the violations of the maxim of manner were easier to spot by the teacher candidates. Previous work suggests that pre-service foreign language teachers often lack pragmatic competence and explicit teaching of certain speech acts may not necessarily lead to an improvement in the knowledge of pragmatics of the EFL teacher candidates (Terzi, 2014). However, the results of this study suggest that in addition to explicit teaching of pragmatic norms, asking preservice teachers to prepare materials on different aspects of pragmatic competence in the L2 may contribute to their development of L2 pragmatic knowledge.

Keywords: Pragmatic competence, cooperative principle, maxim violations, foreign language teaching, movie

¹ Öğrenci, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngilizce Öğretmenliği (İzmir, Türkiye), efdalkilci@gmail.com, ORCID ID: 0009-0001-5314-1478

² Öğrenci, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngilizce Öğretmenliği (İzmir, Türkiye), lamianiyaz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8532-8627

³ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngilizce Öğretmenliği (İzmir, Türkiye), vgeckin@gmail.com, ORCID ID: 0009-0002-7737-517X

Edimbilimsel yetkinliğin yabancı dil öğretimine entegrasyonu: Bir filmdeki maksim ihlalleri üzerine bir inceleme

Öz

Kültürlerarası iletişimsel yeterlilik (ICC), mesajların düzenlenme şekli, iletişimsel işlevlerin yerine getirilme şekli ve etkileşimsel şemanın bu mesajları sıralama şekli açısından başka bir konuşmacının amaçladığı anlamı anlama becerisini ifade eder (Council of Europe, 2001). Dildeki yüksek yeterlilik seviyelerine rağmen, birçok ikinci dil (L2) konuşucusu, söylenen ile ima edilen arasındaki ayrımı anlayamamaktan kaynaklanan iletişim kopuklukları yaşamaktadırlar (Thomas, 1983). Grice (1975), konuşma imaları teorisi çerçevesinde, anlamın pragmatik olarak sınırlandırıldığını ve konuşmaların işbirliğine dayalı çabalarla sürdürüldüğünü iddia eder. Grice, ihlalleri yanlış anlamalara yol açabilecek dört konuşma maksimi olan Nicelik, Nitelik, Bağıntı ve Açıklık Maksimi'nin ana hatlarını çizmektedir. Bu çalışma, İngilizce öğretmen adaylarının, öğrencilerinin ICC'sini geliştirmek için ders planları geliştirirken bu maksimlere ilişkin farkındalıklarını arttırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, bu çalışma, İngilizce öğretmen adaylarının bu maksim ihlallerini nasıl gördüklerini anlamak için özel olarak hazırlanmış materyallerin bir analizini sunmaktadır. 10 İngilizce öğretmeni adayı (5 kadın ve 5 erkek) ölçüt örnekleme yoluyla seçilmiştir ve bu adaylardan 'The Gone Girl' (Fincher, 2014) filminden alınan on farklı diyalogu okuduktan sonra en uygun yanıtı seçmeleri istenmiştir. Sonuçlar, maksim ihlallerinin tespit edilmesinin şans seviyesinin üzerinde olduğunu ve nicelik maksimi gibi bazı maksim ihlallerinin tespit edilmesinin zor olduğunu, açıklık maksim ihlalleri gibi diğerlerinin ise yabancı dil öğretmen adayları tarafından daha kolay tespit edildiğini ortaya koymuştur. Önceki çalışmalar, yabancı dil öğretmen adaylarının genellikle pragmatik yeterlilikten yoksun olduğunu ve belirli söz edimlerinin açık bir şekilde öğretilmesinin yabancı dil öğretmen adaylarının pragmatik bilgilerinde mutlaka bir iyileşmeye yol açmayabileceğini öne sürmektedir (Terzi, 2014). Bununla birlikte, bu çalışmanın sonuçları, pragmatik kuralların açıkça öğretilmesine ek olarak, öğretmen adaylarından İkinci Dilde pragmatik yeterliliğin farklı yönlerine ilişkin materyaller hazırlamalarının istenmesinin, onların İkinci Dildeki pragmatik bilgilerine katkıda bulunabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: pragmatik yetkinlik, işbirliği ilkesi, maksimal ihlaller, yabancı dil öğretimi, film

Introduction

Communication, as one of the most important tools that makes us build relationships with each other, occurs within a cultural context. In order to make sense of what is beyond utterances, one needs to be equipped with Intercultural Communicative Competence (ICC), which can be defined as the ability to understand and communicate in a culture different from one's own language and culture (Byram, 1997).

ICC has a significant importance when communicating in a foreign language. Cultures and languages are connected to each other, and learning a language also requires learning its culture. Otherwise, there may be some miscommunications. These communication breakdowns between native and non-native speakers often result from the difference in their pragmatic competencies which can be defined as the ability to use language effectively to achieve a specific purpose and to understand a language in context (Thomas, 1983). This brings us to the need for the teaching of pragmatics principles in second language (L2) classrooms so that learners will be able to improve their pragmatic competence.

Effective communication relies on the multifaceted approaches speakers take during interactions. Within the perspective of these competencies, the linguistic discipline of pragmatics and how it affects

the conversation have been studied by the philosopher Paul Grice, a 20th century British philosopher of language. The concept of making conversations work is known as the Cooperative Principle (Grice (1975:45). Grice (1989:26) defined his theory which is known as Grice's Cooperative Principle as follows: "Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged". The principle comes with four basic maxims that dictate what the participants in a conversation need to do so that the communication is efficient, rational, cooperative, clear, and relevant (Levinson, 1983:102). By following this principle, the parties in the conversation ensure that the conversation runs smoothly, and the listener can infer what is intended and implied by the speaker. In each conversation, we strive to work together to create significant exchanges. When these principles are not followed in a conversation, violations of maxims occur and therefore, understanding the implicatures and intended meanings becomes a must. Here, pragmatic competence is observed as a key to communication. As Gricean Maxims defines the pragmatic principles and gives the occasions they are violated, implementing Grice's Maxims to foreign language teaching can make a great difference on the path to L2 learning and gaining L2 pragmatic competence.

Maxims, which are connections to the reasons for the actions, are summarised under four headings in Grice's theory. First, the Maxim of Quantity dictates to make your contribution as informative as is required for the current purposes of the exchange and not to make your contribution more informative than is required. In short, do not give too little or too much information in the conversation. Here is an example of the maxim of quantity:

(1) Student: Professor, what do we need to include in our research paper?

Professor Williams: You should include an introduction, a literature review, a methodology section, your findings, and a conclusion. The paper should be between 10 and 15 pages long.

Professor James: Just a research paper.

As it is seen in the example, Professor James gives too little information without explicit and precise instructions. The information is far from adequate, and the maxim of quantity is violated. Yet, Professor Williams gives neither too little nor too much information. Rather he gives the instructions briefly but understandably. The information is enough, which is appropriate to the maxim of quantity. Second, the Maxim of Quality suggests not to say what you believe to be false or what you lack adequate evidence for. We should only say things that we believe to be true. See the following conversation as an example of the observance and violation of the maxim of quality:

(2) a. Sarah: I heard that Mike got a job at Google.

Peter: Are you sure about that? I haven't heard anything from him about working at Google.

Sarah: Actually, I'm not entirely sure. I just heard it from someone else, so it might not be accurate.

b. Sarah: I heard that Mike got a job at Google.

Peter: Yeah, I am the King of England.

In 2(a), it is seen that Sarah follows the maxim of quality and admits that she lacks evidence about Mike's employment. She gives a piece of information that she is not completely sure about, and then explains the situation saying the information might not be accurate. As given in 2(b), Peter mocks Sarah by making a statement in disbelief. Telling a lie or trying to conceal a lie violates the maxim of quality. Grice

calls these maxim violations as flouting maxims since Peter, in this example, violates the maxim of quality and misleads Sarah on purpose to reveal a humorous implicature. Yet, one would not like the other person to know that he's lying, misleading, or deceiving the other party. Third, when engaged in a conversation, the Maxim of Relation or Relevance requires one to bring the relevant points to the topic under discussion. Here is an example:

(3) Jack: What topics should we include on the meeting agenda?

Mr. Jones: What lovely weather! Shall we take a walk?

Mr. Smith: We should discuss the new project timelines, the budget report, and the upcoming team-building event.

In example (3), Mr. Smith gives an answer that is directly relevant to the topic, only talks about which topics to be included on the meeting agenda, and stays relevant and loyal to the topic, adhering to the maxim of relevance. Mr. Jones, on the other hand, disregards the question by making a remark totally irrelevant to the topic and violates the maxim of relevance. Finally, the Maxim of Manner asks to be perspicuous to avoid obscurity and ambiguity in expression and to be brief and orderly by avoiding unnecessary prolixity (Brown & Yule, 1983). See example (4) below:

(4) Charlie: Excuse me, could you please tell me how to get to the bookstore?

Michelle: Sure. Go straight ahead until you reach the fountain. Turn right at the fountain, and you'll see an escalator. Take the escalator to the second floor, and the bookstore will be on your left, right next to the coffee shop.

Mary: Yes, you just follow this lane.

In conversation (4), the answer to the question is crystal clear in the way Michelle gives the directions without complicating the route for Charlie. Michelle also avoids any ambiguity or complexity by observing the maxim of manner. Mary, however, makes an obscure and unclear statement and violates the maxim of manner. The reader needs to be reminded that maxim clashes are not uncommon within certain contexts. In (4), for instance, both the maxims of manner and quantity are violated.

Grice (1989) sets the subcomponents of the Cooperative Principle as four fundamental conversational maxims. Any one of these maxims is said to be violated (see examples 1-4) if the speaker fails to adhere to or deliberately disregards it. Violations are observed when speakers intentionally do not comply with a specific maxim. This can lead to an unsuccessful conversation or misunderstandings between the speakers. In this study, the aim is to prepare materials to assess the pragmatic competence of English language teacher candidates with a focus on the extent that they could detect violations of maxims. Now, we turn to a discussion of previous work on maxim violations.

Literature review

Research within the framework of cooperative principle has centered around analyses of maxim violations in movies (Andriani & Ardi, 2013; Dewi et al., 2023), talk shows (Rahmi et al., 2018), political speeches (Anwar et al., 2024), animations (Aristyanti et al., 2020), classroom interactions (Khonamri et al., 2021), daily conversations (Fahmi, 2018; Asri, 2015) and social media interactions (Anwar et al., 2021).

In the movie, *The Adam Project*, for example, the quantity and relevance maxims were found to be the most frequently violated ones to reach misleading purposes (Lee et al., 2023). As analysed within the categories of Gricean maxims, the types of violations included misleading, opting out, clashing, and

lying. Out of 17 data points, 4 pertained to the quantity maxim, 4 to the quality maxim, 5 to the relation maxim, and 4 to the manner maxim. This method was also used to generalize the characteristics of a small sample of elements from a specific group to represent the characteristics of all elements in that group. This line of reasoning suggests that all the elements of a group share the same characteristics (Maxwell & Chmiel, 2014; Reichertz, 2014). Siregar (2018: 26–28) stated that violating a maxim, either subtly or overtly, can be achieved by misleading the hearer away from the implicature or by distracting the hearer by changing the subject. In conversational interactions, speakers often anticipate the direction of the conversation and may intentionally alter it through various maxim violations.

Looking at other examples from *That 70's Show* and *Desperate Housewives*, the maxim of relevance was the most frequently broken one as reported by Dornerus (2005). Characters often violated this maxim to avoid subjects that would embarrass them or put them in uncomfortable situations, or to hint at something they didn't want to say outright. In *That 70's Show*, these flouts were usually obvious, creating humour as the characters appeared flustered, odd, or foolish. In *Desperate Housewives*, breaking the maxim of relevance was used to protect the interlocutor from being hurt or to soften potentially offensive remarks, thus avoiding confrontation. Additionally, this maxim was broken to create irony and to strengthen statements. Scriptwriters often had characters break this maxim to make them appear mysterious, coward, or respectful. The maxim of relevance was mostly flouted and was only violated 4 times (9.8%) in *That 70's Show* and 5 times (11.1%) in *Desperate Housewives*.

Maxim violations were analysed in the animation *Puss in Boots: The Last Wish* (Arbain et al., 2023). The findings revealed that the quantity and quality maxims were the most frequently violated ones to express individual self-interests. This study uncovered a total of 51 utterances of maxim violations in the characters' talks. They can be categorized as violations of quality (n=21, 42%), quantity (n=16, 32%), manner (n=7, 14%), and relevance (n=6, 12%).

Maxim violations between teachers and students in classrooms were also analysed. 10th graders are reported to use figurative language in the mother tongue and resort to hyperboles (e.g., I'm so hungry I could eat a horse!) and cynicism (e.g., Look at her! Bloated like she is 5 months pregnant!) most often (Manik et al., 2023). The video recordings of classroom interactions of college students in a second language were reported through content analyses. Both the teacher and students adhered to the four maxims as proposed by Grice, but the students manifested a lack of linguistic and pragmatic competence (Asri, 2015). The observance of the maxims significantly outweighed their non-observance, with a proportion of approximately 98%. This suggests that, overall, the speakers rarely generated conversational implicatures, or the proportion of such implicatures was minimal. In a similar vein, Gultom (2022) analysed student and teacher interactions in online classes. The most frequently flouted maxim by the teacher and students was the maxim of quantity. While the teacher violated the maxim of quantity, the students violated the maxim of quality in the spoken mode of communication. A similar pattern of maxim violations was observed in the written mode of communication with the addition of violations of the maxim of manner.

Another important study highlights the percentage of different types of maxim violations in the classroom exchanges of eighth-grade EFL learners who are reported to violate maxims if the information is more than required, or ambiguous without adequate evidence (Hutahaeon, 2020). The analysis showed that the maxim of relevance was the most frequently violated one, occurring 41 % of the time. This was followed by the maxim of quantity, which accounted for 25% of the violations, the maxim of manner for 22%, and the maxim of quality for 12% of the overall maxim violations. In the data analysis, the 13 instances of relevance maxim violations indicated that the responses were not directly related to

the questions asked. The 4 instances of quality maxim violations involved making statements believed to be false or lacking adequate evidence. The 7 instances of manner maxim violations emphasized the importance of being brief, orderly, and avoiding ambiguity and obscurity. Lastly, the 8 instances of quantity maxim violations highlighted the need to make contributions as informative as necessary without providing excessive information. This study underscores the prominence of relevance violations in conversations, reflecting challenges in maintaining topic coherence.

Maxim violations of novice writers were analysed by LaFond (2000). In her research, freshman college students were tasked with writing spontaneous essays about "The night I saw the movie, Titanic." Half of the students had seen the movie, while the other half had not, leading to a mix of truthful and deceptive essays. The study found that the deceptive essays had more violations of the Manner, Relevance, and Quantity maxims compared to the truthful essays. Essays with two or more violations of the Relevance, Quality, and Manner maxims were considered falsifications, whereas those with fewer violations were seen as factual. This study indicates that breaches of the Manner, Relevance, and Quantity maxims played a significant role in how readers perceived adherence to the Quality maxim.

The other study in the field examines coherence errors in the writing of Iranian university students. Khonamri et al (2021) analysed the essays for coherence according to Grice's (1975) Cooperative Principle and the greatest number of violations occurred in the maxim of Manner (33%), followed by Quality (29%), Quantity (25%), and Relevance (13%). The analysis showed that violations of the Quality maxim often involved making overgeneralizations or providing inadequate or no evidence or support for claims and ideas. This indicates that students frequently made these mistakes due to their linguistic inadequacies. Their limited expressive abilities hindered them from providing adequate supportive information, causing them to violate the Quality maxim. Essentially, the students struggled to offer sufficient evidence or support in their essays because they lack the necessary lexical and structural knowledge of English.

Last but not least, an analysis of recordings from daily conversations among L2 students revealed several insights into the violation of Gricean maxims (Fahmi, 2018). The most frequently violated maxim was the maxim of Quantity, which occurred 30 times, followed by the maxim of Quality, which was observed 20 times. The maxims of Manner and Relevance were less frequently breached, with 10 and 5 violations respectively. Despite the participants' understanding of these conversational principles, violations were still prevalent, highlighting the influence of cultural and social factors. Specifically, cultural norms play a significant role, as Indonesians often favor indirect communication strategies, contrasting with the direct approach typically preferred in Western cultures. Additionally, social distance among participants contributes to these violations, suggesting that the relationship dynamics and the level of familiarity between individuals impact their adherence to conversational maxims. This study underscores the complexity of communication and the factors that influence conversational coherence.

The effect of cultural values on people's adherence to conversational maxims was also studied. Cutting (2002) suggests that various cultures, countries, and communities have unique ways of observing and expressing maxims in specific situations. Thus, cultural values play a significant role in shaping how individuals from different cultural backgrounds approach and apply maxims in their daily conversations.

Method

The design involved a descriptive qualitative method, in which a multiple-choice discourse elicitation task was developed after the content analysis of conversations in a movie.

Research questions

There are two main questions that are sought to be answered in this paper. The first one is ‘Are foreign language teacher candidates sensitive to maxims of violations in conversations? The second question is ‘Did they develop intercultural communicative competence within the framework of realizing violations of maxims?’

Procedure

After the content analysis of possible maxim violations in the movie, the scenarios for the multiple discourse elicitation task were developed and checked by experts. Participation in research was voluntary. The participants were sent a short demographic questionnaire and the scenarios through *Google Forms* and they were asked to pick the most appropriate response in the given context. The task was given in English. It did not take more than fifteen minutes for each participant to complete the task. Next, the responses were analysed based on their accuracy and they were coded as either accurate or inaccurate. Accuracy rates were reported in percentages. The response patterns to the multiple-choice elicitation task determined whether the participants were able to detect the Maxim violations in their second language, English, in this case.

Participants

The participants were ten undergraduate students in the English Language Teaching Department of a state university. The participants were all Turkish speakers of English as a foreign language, and they were recruited through criterion sampling. They were all advanced-level speakers of English who watched the movie which the scenarios were developed from. They were either junior or senior students who had already taken the Pragmatics and Language Teaching course as an area elective. They were exposed to different contexts in their second language, English, and observed maxims and a variety of conversation tools and had an understanding of the cooperative principle, maxim violations, and implicatures. Half of the participants were females. To ensure the robustness of our gendered analysis, we intentionally included an equal number of participants from both genders—comprising 5 male and 5 female participants. This balanced representation allowed us to discern distinct differences in how individuals of varying genders approached and interpreted the conversational scenarios presented in the task. The mean age of the participants was 21. None of the participants had been to an English-speaking country before. Their reported mean age of first exposure to English was 7. Four participants had a year of preparatory school to improve their academic reading, writing, speaking, and listening skills in English to be eligible for their departmental studies.

Data Collection Tool

The data collection tool was a multiple discourse elicitation task which was developed from a movie. The comprehensive analysis of the movie, conducted with a particular focus on Grice's maxims, has yielded a trove of fascinating insights, particularly as we delved into the nuanced interplay between gender dynamics and conversational implicatures. In our examination, we made a deliberate effort to account for the male-female balance within the film, and the ensuing study presented noteworthy disparities in

the responses of male and female participants. One of the film's striking features is its ability to subvert expectations, keeping viewers engaged through unexpected twists and turns. The characters brought to life through the skillful performances of the cast, navigate a complex web of relationships, motivations, and emotions. The data analysis adds a layer of insight, providing a quantitative perspective on the characters' decisions and interactions. This marriage of storytelling and data-driven exploration enhances our understanding of the narrative's subtleties and contributes to a deeper appreciation of the film's complexity. After the dialogues were chosen, the questions were designed using the chosen dialogues. There were 10 questions in the task. Each question involved an extract from the movie and targeted the question: "What does X imply in this conversation?". The participants were asked to choose from the given multiple-choice responses. The options were designed according to the potential implicatures that can be inferred, and irrelevant implicatures that cannot be inferred from the dialogue. See the following sample scenario which targeted an understanding of the violation of the maxim of manner:

Amy: Sometimes I want to punch us in the face we're so cute.

Nick: That's crazy though, isn't it?

What does Amy imply in this conversation?

A: She is prone to violence.

B: Her love language is like that.

C: She thinks they are the best couple in the world.

D: She loves Nick so much.

Here, the expected response is 'B' in the developed scenarios, five scenarios violated the maxim of manner, three of them violated the maxim of quality, one of them violated the maxim of quantity, and the last one violated the maxim of relevance. Initially, the aim was to develop an equal number of violations across maxims, yet the conversations in the movie did not let us do so.

Data analysis

The data obtained from *Google Forms* were listed and put into charts that showed the frequency of each preferred option. The data was categorized in terms of the extent to each maxim violation was observed.

Results

Recall that the aim of the research was to reveal the participants' ability to detect the maxim violations in 10 dialogues based on a movie. First, we give an overall account of the accuracy rates across scenarios and then we move on to a breakdown of responses in each scenario. Figure 1 presents rates of accuracy in detecting 4 maxim violations across scenarios:

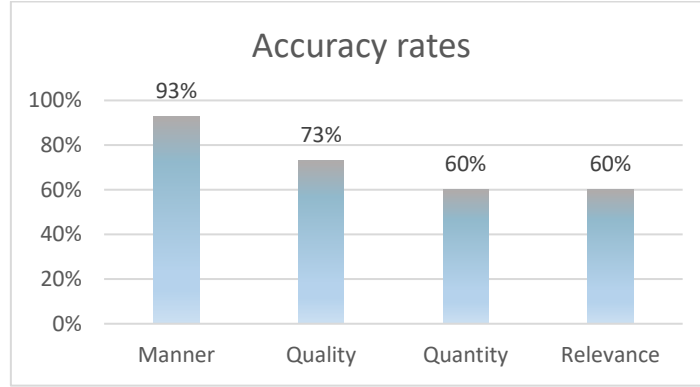

Figure 1. Overall rates of accuracy across maxims

As seen in Figure 1, the participants mostly understood the implicatures resulting from maxim violations in the context of a movie. The easiest maxims violations to be detected were the Maxims of Quality and Manner and the hardest ones to be detected were the Maxims of Relevance and Quantity. Next, we present the accuracy rates for each conversation as given in Table 1.

Table 1. The breakdown of accuracy rates in detecting maxim violations across scenarios

Scenarios	1	2	3	4	5	6	7	8
Maxim	Manner	Quality	Quantity	Quality	Quality	Relevance	Manner	Manner
Accuracy rate	80%	70%	60%	60%	90%	60%	100%	100%

A close examination of each scenario showed that the participants were able to detect violations of manner by 80% for the first scenario and by 100% for the seventh and eighth scenarios. As given in Table 1, even though there was only one scenario testing for the maxim of relevance violations (see scenario 6), the participants had 60% accuracy in detecting the violation. Three scenarios (see 2, 4, and 5) targeted the detection of violations of the maxim of quality. The accurate detection rates of these violations were 70%, 60%, and 90% respectively. The maxim of quantity was one of the most difficult maxim violations to detect (see scenario 3). It was detected with an accuracy rate of 60% by the participants.

Discussion

The current study explored the extent that foreign language teacher candidates developed their intercultural communicative competence with a focus on their sensitivity to maxim violations in a movie. Findings suggest that English teacher candidates' pragmatic competence is above chance level since they showed the potential to recognize when Gricean maxims were being violated in a second language. The findings demonstrated different levels of pragmatic competence in recognizing various kinds of maxim violations, pointing to the participants' pragmatic strengths as well as weaknesses.

The participants, for instance, found the Maxim of Quantity—which deals with giving the appropriate quantity of information—to be the most challenging, as indicated by the lowest accuracy rates (60%). Due to the complexity involved in these violations, pre-service language teachers might have found it difficult to determine whether too much or too little information was being provided. This finding is in line with the other findings on classroom interaction in the literature (e.g., Gultom, 2022; Thomas, 1983; Terzi, 2014). The participants' differing success rates in identifying maxim violations, even though they

are fluent in English, underscore the difficulty of pragmatic competence and the necessity of continued focus on this area of language instruction.

On the other hand, participants found the violations of the Maxim of Manner the easiest to identify with over 90% accuracy. Recall that such violations emphasize being clear and avoiding ambiguity. This may suggest that pre-service language instructors are more aware of clarity concerns and are better able to spot instances in which a speaker is being unclear or ambiguous. This may also suggest that the participants could easily detect manner of maxim violations because they have a low tolerance for ambiguity. In cognitive terms, the participants in this study might be going through the Piagetian equilibrium (1958) to develop ambiguity tolerance. First, the information is taken in the conceptual schema. Next, the L2 learner learns to deal with contradictions and incomplete information and finally, the learner reconstructs the L2 schemata through making distinctions and developing hierarchies of information. Thus, being able to detect violations of the maxim of manner suggests that the participants could become successful language learners who can accommodate ambiguous information in their cognitive structure.

Using the Gricean framework (1975), Sri Agung (2016) reports violations of all four cooperative principles—quantity, quality, relevance, and manner—in classroom teaching and learning. Sri Agung (2016) specifically investigated teacher questions to point out maxim violations in student responses. The students are found to exhibit violations of Maxims of Quantity and Relevance the highest. When considered the lowest accuracy rates of the teacher candidates in detecting the violations in these two maxims, further instruction is needed to prevent communication failures in EFL classes. The findings are also consistent with earlier studies that highlight the difficulties L2 learners encounter in understanding pragmatic nuances and suggested meanings (Thomas, 1983; Terzi, 2014).

Even though difference in genders is not a part of the addressed research questions in this study, the scenarios designed around the instances of maxim violations brought forth an intriguing pattern in participant responses. Male participants exhibited a predilection for concentrating on the direct meaning of sentences, often selecting options that reflected a straightforward interpretation of the communicated message. In contrast, the female participants in this study showcased a proclivity for delving into the underlying meaning of the sentences, emphasizing a more nuanced and layered comprehension of the conversations.

Upon a thorough examination of the collected data and the outcomes of our study, a conspicuous gender-based dichotomy in the understanding of underlying meanings emerged. Male participants, when faced with questions concerning maxim violations, demonstrated challenges in discerning the implicit connotations inherent in the sentences. In stark contrast, female participants exhibited a notably superior performance in grasping the subtleties of connotations and implications woven into the fabric of the dialogues. This gendered variation in the interpretation of conversational implicatures not only enriches our understanding of communication dynamics but also underscores the complexity inherent in such interactions. It suggests that, in this particular context, women displayed a heightened aptitude for understanding the layered meanings and implied nuances within the dialogue. Concurrently, male participants encountered difficulties in navigating the intricacies of these linguistic subtleties. It stands as a testament to the power of cinema to not only entertain but also provoke thought and analysis.

Based on these findings, the following recommendations could be made for future work. First, further research with a larger scope and number of participants with varying levels of language proficiency is

needed to explore additional aspects and reasons behind the violations of Gricean maxims in daily conversations. It is advisable for all language teacher candidates to deepen their understanding of Grice's maxims theory, as this can guide them in interpreting the intended meaning behind utterances in conversations. This study can serve as a reference for future researchers interested in exploring interpersonal communication of different genders in daily conversations. The observed distinctions provide valuable insights into how individuals of diverse genders could engage with and extract meaning from conversations, shedding light on the intricate ways in which gender influences the perception of conversational nuances and layers of meaning.

To sum up, this study adds to our knowledge of pre-service English teachers' pragmatic competency and identifies the difficulties as well as the opportunities in this field. The results imply that although pre-service language teachers typically understand pragmatic concepts well, more concentrated training is necessary on a few maxims, most notably the Maxim of Quantity. The study also emphasizes how critical it is to use real resources to improve pragmatics instruction and learning (See Cutting, 2002 and Yule, 1996). Future studies could look into how various teaching philosophies affect students' development of pragmatic competence and how these abilities apply to actual classroom instruction.

Implications for EFL classrooms

The differing accuracy rates for each of the maxim violations indicate that pre-service language teachers had a solid understanding of some parts of pragmatic competence. The increased attention to detail in their training may be the reason for their increased accuracy in detecting infractions of the Maxim of Manner. On the other hand, the poorer accuracy in detecting violations in the Maxim of Quantity could point to the need for more focused instruction and practice. Integrating real-world, context-based learning opportunities to compare the target and the native culture norms into classroom pedagogy (Devrim, 2006) and instructional materials and activities within local and international contexts relevant to learners' lives could improve the ICC of the foreign language teacher candidates (Alptekin, 2002; Güneş & Mede, 2019).

Furthermore, the study highlights the importance of teaching pragmatics using authentic materials like movie dialogues. Movies are a great tool for developing pragmatic awareness because they offer rich, contextually based examples of language use in everyday circumstances. By exposing participants to detailed and realistic conversational contexts, the usage of dialogues from *Gone Girl* improved their capacity to identify and analyse pragmatic violations.

Conclusion

The present study explored one of the theories in the field of Semantics and Pragmatics namely Grice's theory of Maxims. The main point of the present study was to analyze in-depth dialogues and make inferences according to Grice's maxims, which are the maxim of quality, quantity, relation, and manner in the context. During this analysis, a set of scenarios was administered to 10 participants to collect data, and the results were compiled. By examining the instances where characters in films intentionally violate conversational maxims, the participants are assumed to develop a deeper appreciation for the nuances and intricacies of natural language usage. This approach not only improves individuals' linguistic abilities but also enhances their communicative competence, allowing them to handle real-life interactions in a second language more effectively.

References

- Alptekin, C. (2002). Towards intercultural communicative competence in ELT. *ELT Journal*, 56(1), 57-64.
- Andriani, K. G. D., & Ardi, H. H. (2013). Comparison of the maxim violation found in action and drama movies. *The Journal of English Language and Literature*, 1(2), 69-78.
- Anwar, M., Amir, F. R., Anoegrajekti, N., & Muliastuti, L. (2021). Language Impoliteness among Indonesian on Twitter. *Malaysian Journal of Communication*, 37 (4), 161-176.
- Anwar, M., Amir, F.R., Ilhami, M.G., & Rakhman, M. A. (2024). Violations of the maxim of politeness in language on a meme containing the presidential candidate of the Republic of Indonesia Period 2024-2029. *International Journal of Society Reviews*, 2(4), 973-985.
- Arbain, A., Geroda, G. B., & Mulyono, E. A. (2023). Maxim violations and their reasons in an animated movie: A Gricean approach to communication. *Leksika*, 17(2), 117-126.
- Aristyanti, Y., Sutopo, D., & Yuliasri, I. (2020). *Realization of Maxim Flouting to Create Humour in Incredibles 2*. *English Education Journal*, 10(3), 351-360.
- Asri, E. S. (2015). An analysis of flouting maxim in EFL classroom interaction. *Vision: Journal for Language and Foreign Language Learning*, 4(2), 243-259.
- Brown, G., & Yule, G. (1983). *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cutting, J. (2002). *Pragmatics and Discourse: A Resource Book for Students*. Routledge English Language Introductions.
- Devrim, D. Y. (2006). Students' opinions of the role of 'culture' in learning English as a foreign language Unpublished MA. Thesis. Bogazici University, Istanbul, Türkiye.
- Dewi, N. M. P., Candra, K. D. P., & Ayomi, P. N. (2023). Maxim violation done by Emily in Emily in Paris Movie. *Journal of Language and Applied Linguistics*, 4(2), 112-121.
- Dornerus, E. (2005). *Breaking maxims in conversation: A comparative study of how scriptwriters break maxims in Desperate Housewives and That 70's Show*. Karlstads Universitet.
- Fahmi, R. (2018). An analysis of Grice's maxims violation in daily conversation. *Journal of Languages and Language Teaching*, 4(2), 91-97.
- Fincher, D. (2014). *Gone Girl* [Film]. 20th Century Studios; Regency Enterprises; TSG Entertainment.
- Flynn, G. (2012). *The gone girl*. Crown Publishing Group.
- Grice, H.P. (1975) Logic and Conversation. In P. Cole & J. L. Morgan. (Eds.), *Syntax and Semantics*, Vol. 3, *Speech Acts* (pp. 41-58).
- Grice, H. P. (1989). *Studies in the way of words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gultom, R. (2022). An analysis of cooperative principle maxim in the written and spoken mode of communication between teacher and students during online learning. *Journal of Advanced Multidisciplinary Research* 3(1), 19-43.
- Güneş, G., & Mede, M. (2019). Integration of Intercultural Communicative Competence (ICC) in an EFL Course: Perceptions of Students and Teachers. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 20(2), 352-363.
- Hutahaean, D. T. (2020). *The Cooperative Principle Violation In Classroom Teaching Learning Process*. *Wiralodra English Journal (WEJ)*, 4(1), 82-96.

- Khonamri, F., Hashemi, E., Pavlikova, M., & Petrasova, B. (2021). Coherence Problems of EFL Students' Writing in Light of the Gricean Maxims. *Journal of Education Culture and Society*, 12(2), 294-313.
- LaFond, D. (2000). Telling truths or Titanic tales: The interrelatedness of Gricean maxims. *Carolina Working Papers in Linguistics*, 1(1), 8-42.
- Lee, C.S., Setiawati, T.E., Utami, G.W.N., Dewi, N.L.D.S., & Wadhana, I. G. N. P. (2023). The maxims violation of Cooperative Principles in the movie entitled The Adam Project. *International Journal of Linguistics and Discourse Analytics*, 4(2), 141-157.
- Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University.
- Manik, I. R. & Herman, H. & Purba, R. (2023). An analysis of figurative language on students' conversation in classroom interaction of tenth Grade at Smk Negeri 1 Pematang Siantar. *Middle European Scientific Bulletin*, 41, 86-93.
- Maxwell, J.A. and Chmiel, M. (2014) Generalization in and From Qualitative Analysis. In: U. Flick (Ed.), *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*, SAGE Publications Inc., Thousand Oaks (pp.540-553).
- Piaget, J. (1958). *The growth of logical thinking from childhood to adolescence*. Oxford: Oxford University Press.
- Rahmi, S. S., Refnaldi, R., & Wahyuni, D. (2018). The violation of Conversational Maxims found in political conversation at Rosi Talkshow. *The Journal of English Language and Literature*, 7(1), 177-183.
- Reichertz, J. (2014). Induction, deduction, abduction. In *The SAGE handbook of qualitative data analysis* SAGE Publications Ltd (pp. 123-135).
- Siregar, R.F. (2018). *An Analysis of Conversational Implicature in V for Vendetta Movie*. Unpublished MA thesis. Repositori Institusi Universitas Sumatera Utara.
- Sri Agung, W. K. (2016). The violation of Cooperative Principles on students' responses toward teacher questions in TEFL classes. *Kodikikasia*, 10(1), 33-56.
- Stuchlíková, L., Benko, P., Kósa, A., Kmotorka, I., Janíček, F., Dosedla, M., Hrbáček, J. (2017). *The role of games in popularization of science and technology, 2017 15th International Conference on Emerging eLearning Technologies and Applications (ICETA)* (pp.1-6).
- Terzi, C. (2014). *An analysis of the pragmatic competence of pre-service English language teachers: Appropriateness of forms of address*. Unpublished doctoral dissertation. Middle East Technical University, Ankara, Türkiye.
- Thomas, J. (1983). Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4(2), 91-112.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.

6. On different imperative forms in Turkish

APA: Görgülü, E. (2024). On different imperative forms in Turkish. 7. *Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 61-69.

Emrah GÖRGÜLÜ¹

Abstract

It is well-attested that there are imperative constructions in every natural language. This paper is concerned with various imperative forms in Turkish. The main objective here is to find out why there exist different imperative forms and whether there are and differences as well as similarities between these forms in terms of their syntax and use. Based on previous descriptive work and new data, it is shown that in addition to the canonical imperative form where the subject is omitted and the verb appears in its bare form (e.g., *git* 'go'), there are two further imperative forms in the language. These two forms are morpho-syntactically more complex in that the second contains the conditional marker, person agreement and an interjection clitic (e.g., *git-se-n-e* 'go, why don't you!'), while the third form lacks the interjection altogether (e.g., *git-se-n* '(I wish you) go'). The analysis shows that there are certain differences between these forms in the sense that they are not in syntactically complementary distribution with one another. Also, their respective use seems to significantly vary with respect to what kind of speech acts they are associated with and how much directive force they carry. This suggests that they are different from each other in terms of notions that have been investigated in previous studies on imperatives such as (speaker) authority, decision problem and effective preferences.

Keywords: Imperative forms, speech acts, directive force, Turkish

Türkçede farklı emir biçimleri üzerine

Öz

Her doğal dilde emir yapılarının olduğu kanıtlanmış bir gerçektir. Bu makale, Türkçedeki çeşitli emir kipleriyle ilgilidir. Buradaki temel amaç, dilde neden farklı emir kipi biçimlerinin var olduğunu ve bunların arasında sözdizimi ve kullanım açısından farklılık ve benzerliklerin olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Önceki betimlemeli çalışmalara ve yeni verilere dayanarak, öznenin atlandığı ve fiilin çıplak haliyle görüldüğü (örn. *git*) temel emir kipine ek olarak, dilde iki farklı emir kipi biçiminin olduğu gösterilmiştir. Bu iki form biçim-sözdizimsel olarak daha karmaşık yapıdadır, çünkü ikincisi form koşul belirleyicisi, kişi uyumu belirtici ve bir ünlem artbiçimcesini içerir (örn. *git-se-n-e*), üçüncü formda ise ünlem yoktur (örn. *git-se-n*). Buradaki analiz, sözdizimsel olarak birbirlerini bütünleyici bir dağılıma sahip olmayan bu formlar arasında belirli yapısal farklılıklar olduğunu göstermektedir. Ayrıca bunların ilgili kullanımları da ne tür söylemlerle ilişkilendirildiklerine ve ne kadar yönlendirici güce sahip olduklarına göre önemli ölçüde farklılık göstermektedirler. Bu demek oluyor ki, bu emir biçimlerinin daha önceki çalışmalarda bahsi geçen (konuşmacı) yetki(si), karar sorunu ve etkili tercihler gibi kavramlar açısından birbirlerinden farklıdır

Anahtar Kelimeler: Emir biçimleri, söylemler, yönlendirici güç, Türkçe

¹ Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, İngilizce Öğretmenliği (İstanbul, Türkiye), emrah.gorgulu@izu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0879-1049

1. Introduction

It is well-known that imperatives are used for various reasons such as commands, warnings, requests and wishes (Aikhenvald 2010, Kaufmann 2012, 2020, Dawson 2022). The canonical imperative form in Turkish is typical where the subject is omitted, and the verb appears in its bare form, as in (1). If there is a complement in the sentence, it co-occurs with the verb, as in (2) (Kornfilt 1997; Lewis 2000; Göksel and Kerslake 2005).²²

- (1) Uyu!
 sleep
 ‘Sleep!’
- (2) Kitab-ı oku!
 book-ACC read
 ‘Read the book!’

In that sense, the form of the imperative in Turkish is quite similar to its counterparts in languages like English. On the other hand, the negative marker is attached to the verb itself if the imperative is a negative one, as illustrated in (3) and (4). This form, whether it is positive or negative, will be referred to as the first imperative form in this work.

- (3) Uyu-ma!
 sleep-NEG
 ‘Don’t sleep!’
- (4) Kitab-ı oku-ma!
 book-ACC read-NEG
 ‘Don’t read the book!’

In addition to this canonical imperative form, there is another one that is also used to give commands in the language, as in (5) and (6). This, however, is different and more complex in terms of its morpho-syntax and interpretation. This one will be referred to this as the second imperative form.

- (5) Uyu-sa-n-a!
 sleep-COND-2SG-INT
 ‘Sleep (I tell you)!’ ‘Why don’t you sleep!’
- (6) Uyu-ma-sa-n-a!
 sleep-NEG-COND-2SG-INT
 ‘Don’t sleep (I tell you)!’ ‘Why do you sleep!’

This second form is similar to the first one as the subject is also omitted. However, there is an important difference since the verb occurs in its bare form in the former while in the latter, it carries (i) the conditional marker, (ii) the agreement marker and (iii) what is generally referred to as “the interjection

²² The abbreviations used in the glosses are: 1 = first person; 2 = second person; 3 = third person; ABL = ablative case; ACC = accusative case; AOR = aorist marker; COND = conditional marker; DAT = dative case; INT = interjection; LOC = locative case; NEG = verbal negation; POSS = possessive marker; SG = singular; Q = yes/no question marker

clitic” (Kornfilt 1997, Lewis 2000)³. In terms of its interpretation, it somehow seems to carry more directive force than the first one.

Note that there is yet another form of imperative where the subject also omitted, as exemplified in (7) and (8).

- (7) Uyu-sa-n!
sleep-COND-2SG
‘I (just) wish you would sleep!’
- (8) Uyu-ma-sa-n!
sleep-NEG-COND-2SG
‘I (just) wish you would not sleep!’

In this form, the conditional and person agreement marker are both attached to the verb, but the interjection is missing from the structure. Also, the interpretation seems to have less directive force when compared to the first and the second one. This will be referred to as the third imperative form.

The question that arises at this point is why is it that there are multiple imperative forms in Turkish? Even though they are truly imperative in form, being subjectless in each case, they seem to display significant differences as well as certain similarities. In the next section, I will address these issues.

The imperatives

2.2. Form and use

The question to ask is whether or not these three imperative forms have different syntactic distribution and uses in the language. When one looks closely, one observes that the first imperative (i.e., the canonical) does have a number of different uses:

Command:

- (9) (Derhal) uzaklaş!
at once go away
‘Go away (at once)!’

Request:

- (10) Ban-a yardım et, lütfen!
I-DAT help do please
‘Help me, please!’

Advice & instruction:

- (11) Yumurta-yı süt ile karıştır!
egg-ACC milk with mix

³ Most interjections such as Yazık! ‘What a pity, too bad!’, Eyvah! ‘Alas!’, Tüh! ‘Damn!’ and Aaa (expressing surprise) are free forms. The interjection -A appears to be the only clitic that is obligatorily suffixed to the root and is subject to vowel harmony.

'Mix the egg with milk!'

Invitation:

- (12) Biz-e akşam yemeğ-i-ne gel!
 we-DAT evening meal-3POSS-DAT come
 'Come to us for dinner!'

The sentences in (9)-(12) show that the first imperative form has various uses and this includes various speech acts such as (i) commands, (ii) requests, (iii) advice and instructions and (iv) invitations. Note that this is also true for the negative form of the imperative, as illustrated in the following sentences.

- (13) Uzaklaş-ma!
 go away-NEG
 'Don't go away!'
- (14) Biber-ler-i güneş-te fazla beklet-me!
 pepper-PL-ACC sun-LOC much keep-NEG
 'Do not leave the peppers in the sun too much!'

On the other hand, the use of the second imperative form seems to be rather different. Let us consider them below once again.

- (15) Git-se-n-e!
 go-COND-2SG-INT
 'Go, why don't you?'
- (16) Pencere-yi kapat-sa-na!
 window-ACC close-COND-2SG-INT
 'Close the window, why don't you?'
- (17) Yumurta-yı süt ile karıştır-sa-n-a!
 egg-ACC milk with mix-COND-2SG-INT
 'Mix the egg with milk, why don't you?'

It appears that the difference between the first and the second imperative form is that in the latter an immediate action seems to be required. In other words, for the sentences in (15)-(17) to be appropriate, a contrary action or perhaps a decision by the hearer must have taken place. The structure in (17), for instance, is not general advice or a directive anymore but is uttered when it is necessary to immediately do what should be (or should have already been) done. In that sense, this second imperative form implies urgency and more demanding.

Note that this is what we also observe with the negative counterparts of these imperatives, as exemplified in the following.'

- (18) Git-me-se-n-e!
 go-NEG-COND-2SG-INT
 'Do not go (why do you!).'
- (19) Pencere-yi kapa-ma-sa-n-a!
 window-ACC close-NEG-COND-2SG-INT

‘Don’t close the window (why do you?)’

In (18) and (19), it is implied or understood that the hearer has already made a decision or is acting in a way that is the opposite of what the speaker wants (or the situation requires) them to do.

On the other hand, when the interjection -A is removed from the structure, the implication for immediate action would simply be unavailable and the sentence definitely carries less directive force.

(20) Git-se-n!

go-COND-2SG

‘I wish you go!’

(21) Pencere-yi kapa-ma-sa-n!

window-ACC close-NEG-COND-2SG

‘I wish you do not close the window!’

The sentences in (20) and (21) sound more like a wish rather than a genuine directive command and this is most probably due to the absence of the interjection from the structure. This third imperative form clearly lacks the immediacy observed in the second form. In the next section, I will consider structural similarities and differences between these imperative forms.

2.2. Syntactic differences

When we compare and contrast these three forms, one obvious difference is that while the first and second can appear with other interjections that are morphologically free forms, this is not the case for the third imperative form, as exemplified below.

(22) Gel be / ya!

come be / ya

‘Do come (I tell you)!’

(23) Gel-se-n-e be / ya!

come-COND-2SG-INT be / ya

‘Do come (I tell you)!’

(24) *Gel-se-n be / ya!

come-COND-2SG be / ya

‘Do come (I tell you)!’

The ungrammaticality of (24), as opposed to the grammaticality of (22) and (23), clearly shows the incompatibility of the third form with other interjections in the language. This may be because of the fact that the third form is the one with less directive force.

Another thing that would indicate a similarity as well as a difference between them is their ability to appear with the yes/no question particle. Consider the examples below.

(25) *Gel mi?

come Q

Int: ‘Come, don’t you think?’

(26) *Gel-se-n-e

mi?

- come-COND-2SG-INT Q
 Int: 'Do come, don't you think?'
 (27) Gel-se-n mi?
 come-COND-2SG-INT Q
 'You should come, don't you think?'

The yes/no question particle -mI cannot be used with the first and the second imperative forms, as shown in (25) and (26). However, it is compatible with the third imperative form, as in (27). This would again indicate that the occurrence of the question particle is only possible with structures showing less directive force.

In addition, there is one other distinction between the first and second form, on the one hand, and the third form, on the other, as exemplified in the following sentences.

- (28) *Keşke / Şayet / Eğer gel!
 if only if if come
 Int: 'If only / If (you) come!'
 (29) *Keşke / Şayet / Eğer gel-se-n-e!
 if only if if come-COND-2SG-INT
 Int: 'If only / If (you) come!'
 (30) Keşke / Şayet / Eğer gel-se-n!
 if only if if come
 'If only / If you (would) come!'

These sentences illustrate that while the third form of the imperative is compatible with expressions such as keşke 'if only...', şayet/eğer 'if', this is not the case for the first two forms. These expressions would again imply the speaker's wish rather than a strict command. In the next section, I will offer a preliminary analysis in order to account for why these imperative forms behave the way they do.

3. The analysis

It was shown in previous sections that the three forms in question are in the imperative mood in that the subject is omitted and that they are used to express some kind of command, request, or advice. It was also shown that the forms are rather different in their interpretation and their ability as to what elements can appear along with them in the structure. In order to explain their respective behavior, I will begin with the first and the second imperative form, illustrated once again in (31) and (32) for convenience.

- (31) Oraya git!
 there go
 'Go there!'
 (32) Oraya git-se-n-e!
 there go-COND-2SG-INT
 'Go there, why don't you!'

As already pointed out in the previous section, the difference between the two forms is that in (32), the verb is marked with the conditional suffix, the agreement marker as well as the interjection. The question

to ask here is what contribution do these markers make to the meaning of the sentence? In descriptive studies on Turkish, the function of the conditional marker on the bare verb is generally associated with two different functions (Kornfilt 1997, Lewis 2000). They are shown in (33).

- (33) i. Remote condition (If you were to do something...)
ii. Wish (If only you were to do something...)

The first function is about something that would possibly take place in the future. In other words, it is concerned with some remote condition that marks some possibility. The second one, on the other hand, indicates more of a wish on the speaker's part (i.e., the wish-condition mood). Based on the descriptive analyses, I propose that the conditional marker on the verb with the second function is the element that marks the speaker's wish that the hearer should perform the action.

As for the interjection -A, it is usually considered to be nonpolite or familiar form for one person in such descriptive accounts as Kornfilt (1997) and Lewis (2000). I argue, however, that it actually indicates the immediacy of the situation in the sense that what is uttered in the imperative should be done right away or in the immediate future. Also, the presence of the interjection could be thought of as an indication of extra authority of the speaker over the addressee in that the latter is required to fulfill the desired act. This is true regardless of the type of the speech act that the imperative conveys (i.e., commands, requests, or warnings). The presence of the interjection could also be thought of as an indicator of what is referred to as the resolver of the 'decision problem' proposed and then further developed in Kauffman (2012, 2019, 2020). Here the idea is that imperatives are usually used in contexts to select among possible actions the addressee will take; in other words they resolve a decision problem. They are also used in expressive contexts where they indicate the speaker's desires about states of affairs. In that sense, the speaker is expressing their preference as to how the addressee needs to proceed given the circumstances. In other words, the speaker's utterance of the imperative eliminates all other options (i.e., alternatives) for the addressee.

If this analysis is on the right track, it should then also account for why the interjection is not compatible with certain types of commands. Consider the examples below.

- (34) Kar yağ!
snow precipitate
'Snow!' (about weather)
- (35) Esmer ol!
brunette be
'Be brunette!' (on the way to a blind date)
- (36) #Kar yağ-sa-n-a!
snow precipitate-COND-2SG-INT
'Snow!'
- (37) #Esmer ol-sa-n-a!
brunette be-COND-2SG-INT
'Be brunette!'

The sentence in (34) is an imperative but does not have a addressee that is a human since it is about the weather. The one in (35) is also an imperative that does not necessarily have a direct addressee. These types of imperatives are respectively called addresseeless wish and absent wish by Condoravdi and Lauer

(2012) and they are not compatible with the interjection, as the sentences in (36) and (37) illustrates. One last environment in which the interjection cannot be used is what is generally called disinterested advice (Condoravdi and Lauer, 2012), as shown in (38).

(38) (Strangers in the streets of İstanbul)

A: Affedersin, Sultanahmet-e nasıl gid-er-im?

Excuse me Sultanahmet-DAT how go-AOR-1SG

‘Excuse me, how can I go to Sultanahmet?’

B: Şura-dan tramvay-a bin!

there-ABL tram-DAT get on

‘Get on the tram from over there!’

B’: #Şura-dan tramvay-a bin-se-n-e!

there-ABL tram-DAT get on-COND-2SG-INT

‘Why don’t you get on the tram from over there!’

The one in (38B) is considered to be a special type of advice where the speaker in fact has no interest in the fulfillment of the imperative. Condoravdi and Lauer (2012) argue that this type of imperative suggests that the implication of speaker desire is not a conventional effect of imperatives as there is no shared goal between the speaker and the addressee. It is exactly for that reason (38B’) would not be a felicitous response.

4. Conclusion

I have investigated different imperative forms in Turkish. I showed that these forms, despite certain similarities, not only differ in their structure, but they also show differences in their use. The first imperative form was analyzed as the canonical one and was shown to be used for different reasons such as conveying commands, requests, advice, and invitations. Similarly, the second form is generally used commands, advice, and requests; however, it marks immediacy that is absent in the first form. The third form, on the other hand, was shown to generally indicate the speaker’s wish rather than a direct command. In tandem with previous descriptive work, I argued that the conditional marker on the verb indicates speaker’s wish and the interjection adds even more directive force and authority on the speaker’s part. Further work on different types of imperatives will surely shed more light on the phenomenon.

References

- Aikhenvald, A. 2010. Imperatives and commands. Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory.
- Condoravdi, Cleo. & Lauer, Sven. 2012. Imperatives: Meaning and illocutionary force. In Christopher Piñón (ed.), *Empirical Issues in Syntax and Semantics 9, Papers from the Colloque de Syntaxe et Sémantique à Paris*.
- Dawson, Virginia. 2022. Outscoping the Directive Force of Imperatives. *Linguistic Inquiry* 53(1). 155-167.
- Göksel, Aslı. & Kerslake, Celia. 2005. *Turkish: A Comprehensive Grammar*. Routledge: London & New York.
- Kaufmann, Magdalena. 2012. Interpreting Imperatives. Springer. *Studies in Linguistics and Philosophy* 88.
- Kaufmann, Magdalena. 2019. Fine-tuning natural language imperatives. *Journal of Logic and Computation*. 29(3), 321–348.
- Kaufmann, Magdalena. 2020. Imperatives. In H. Rullmann, D. Gutzmann, C. Meier, L. Matthewson, T. E. Zimmerman (eds.), *The Wiley Blackwell Companion to Semantics*.
- Kornfilt, Jaklin. 1997. *Turkish*. Routledge. London and New York.
- Lewis, Geoffrey. 2000. *Turkish Grammar. (Second Edition)*. Oxford University Press.

7. Türkçe ilişki sözlerinin Almanca çevirisindeki eşdeğerlilikleri

APA: Ömür, F. (2024). Türkçe ilişki sözlerinin Almanca çevirisindeki eşdeğerlilikleri. 7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 70-76.

Faik ÖMÜR¹

Öz

Yabancı dil öğrenenler, sürekli olarak öğrendikleri kelime veya cümlelerin ana dillerindeki karşılığını yani çevirisini öğrenmek ister. Her kelimenin veya ifadenin diller arasında karşılıklarını eşleştirmek kolay değildir. Zira dilin kendi yapısından ve kültüründen kaynaklanan farklılıklar, diller arası eşdeğerliliği zorlaştırmaktadır. Bir dildeki söz varlığı içinde yer alan ve çevirisi zor olan öğelerden biri de ilişki sözleridir. Bu çalışma, Türkçede yer alan ilişki sözlerinden bazı örneklerin çevirisinde yaşanan eşdeğerlilik sorunlarını irdelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Türkçenin söz varlığı içinde yer alan 35 adet ilişki sözü seçilmiş ve bu öbeklerin Almanca çevirisi verilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmadaki ilişki sözler seçilirken, günlük hayatta sık karşılaşılan sözler tercih edilmiştir. Bu sözler özellikle Türkçenin yabancı dil öğretiminde kullanılan ders kitaplarında yer almaktadır. Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmış olan Türkçe Sözlükte yer alan ilişki sözleri seçilerek karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Bu çalışmada elde edilen bulgular ilişki sözler kültürün bir parçası oldukları için çeviride eşdeğerliliği yakalamanın zor olduğunu göstermektedir. Hedef dilin konuşulduğu toplumda hedef dili öğrenmenin ya da pratik yapmanın, ilişki sözleri öğrenmede daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla bu ilişki sözleri öğretmek için görsel işitsel araçların kullanımı ve durumsal bağlamsal bir ortamın oluşturulması gerekir. Bu nedenle ilişki sözlerine dil öğretiminde daha fazla yer verilmesi önerilmektedir. Çünkü günlük iletişimin önemli bir parçası olan bu sözlere hem ders kitaplarında hem de sınıf içi iletişim ortamında yer verilmesi, ilişki sözlerinin uygun bağlamlarda nasıl kullanılacağını göstererek öğrencilerin kültürel alt yapılarının desteklenmesine olanak tanır.

Anahtar kelimeler: İlişki sözleri, çeviri, eşdeğerlilik, kültürlerarasılık, iletişim.

Equivalences of Turkish relationship words in German translation

Abstract

Foreign language learners constantly want to learn the translation of the words or phrases they have learnt in their mother tongue. It is not easy to match the equivalents of each word or expression between languages. This is because the differences arising from the structure and culture of the language itself make equivalence between languages difficult. One of the items in the vocabulary of a language that is difficult to translate is relationship words. This study aims to examine the equivalence problems in the translation of some examples of relationship words in Turkish. Document analysis method, one of the qualitative research methods, was used in the study. Thirty-five relationship phrases in Turkish vocabulary were selected and German translations of these phrases were tried to be given. While selecting the relationship words in this study, words that are frequently encountered in daily life were preferred. These words are especially included in the textbooks used in teaching Turkish as a foreign language. A comparative analysis was made by

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Alman Dili Eğitimi ABD (Nevşehir, Türkiye), faikomur@nevsehir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4839-3096

selecting the relationship words in the Turkish Dictionary published by the Turkish Language Association. The findings obtained in this study show that it is difficult to achieve equivalence in translation because relationship words are part of the culture. It is concluded that learning or practising the target language in the community where the target language is spoken is more effective in learning relationship words. Therefore, in order to teach these relationship words, it is necessary to use audio-visual tools and to create a situational contextual environment. For this reason, it is suggested that relationship words should be included more in language teaching. Because including these words, which are an important part of daily communication, both in textbooks and in the classroom communication environment, allows students' cultural background to be supported by showing how to use relationship words in appropriate contexts.

Keywords: Relationship words, translation, equivalence, interculturality, communication.

Giriş

“Sözvarlığı içinde yer alan ilişki sözleri, bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması adet olan birtakım sözlerdir. Bu sözler bir toplumun kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. İlişki sözleri tıpkı deyimler ve atasözleri gibi bir dili konuşan toplumun kültürüne ışık tutmakta, onun inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadır” (Aksan, 2018: 42). Günlük hayatta karşılaştığımız her hangi bir insanla selamlaşma, hâl hatır sorma, teşekkür etme vb. durumlarda söylediğimiz: “*Hoş geldin, hayırlı işler, kolay gelsin, Allah kahretsin, iyi akşamlar*” ve benzeri ifadeler Türkçede rastlanabilen kalıp sözlerden birkaçıdır.

Günümüzde bir yabancı dil bilmeden yabancı bir ülkeye seyahat etmek veya bir ülkede çalışmak ya da eğitim almak imkânsız. Ancak bir dili yabancı dil olarak öğretirken belirli bir sıralamanın olduğu da muhakkaktır. Çünkü yabancı dil öğretimi temel ilkelerinden biri olan basitten karmaşığa doğru ilkesi yani somuttan soyuta doğru öğrenme ilkesi önemlidir. Demirel’e göre “Öğretilecek konular belli bir sıraya konulmalıdır. Yabancı dil öğretiminde, önce basit cümle kalıplarından başlayarak bileşik ve karmaşık cümle kalıplarının öğretimine çalışılmalıdır” (Demirel, 2003: 25). Elbette her dil kendi sistematiği içinde hangi konunun hangi sırada öğretileceği yönünden diğer dillerden ayrılır. “Bir dilin söz varlığı içinde yer alan ilişki sözler, bir toplumun fertleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması adet olan birtakım sözlerdir” (Ünalın, 2014: 108).

Yabancı dil öğretiminde kullanılabilecek bazı kültürel öğeler şunlardır:

“Müzik, düşün, giyim, hava şartları, yiyecek ve içecek, sinema, tiyatro, edebiyat, müzeler, trafik, ulaşım, mimari yapılar, tarih, sportif etkinlikler, önemli günler, oyunlar, siyasi yaşam, tatil yerleri, evcil hayvanlar, eğitim, atasözleri, mecazi anlatımlar, mimikler, jestler, radyo ve televizyon programları, ekonomik yapı, coğrafi durum ve deyimler” (Çakır, 2011: 252). Bütün bu öğeler kültürün içinde yer almaktadır.

Turan’a göre “İlişki sözleri, sözlü ve yazılı iletişimde çok fazla gayret sarf etmeden karşı tarafın kolayca anlayabileceği tarzda herkesin bildiği ifadelerdir. Bu nedenle zihinde hazır bulunması, belli durumlar ve olgularla ilgili bir çırpıda ağızdan dökülmesi bakımından ilişki sözlerin insanlar tarafından hatırlanması kolaydır. Bu tarz ifadelerin söylenip anlaşılması için gereken süre ve enerji diğerlerine oranla daha azdır” (<https://adm.ataaof.edu.tr E.T.28.05.2024>).

“Türkçede ilişki sözlerinden özellikle anlatımın daha kolay ve etkili yapılması hususunda faydalanılmaktadır (Yılmaz, F., Ertürk Şenden, Y., 2015: 187). Her ne kadar benzer ilişki sözlerine başka

dillerde rastlamak mümkünse de bazı ilişki sözlerini başka bir dilde bulmak zordur. “Kültürler kendini dilde ve dille ifade ederler” (Ünal, 2014: 43). Eğer kültür öğrenilmezse o zaman o dilin söz varlığı içinde yer alan deyimlerini, atasözlerini ve ilişki sözlerini anlamak imkânsızdır. İlişki sözleri dil öğretimine başlarken dersin en başından itibaren verilmelidir. Çünkü bu sözler sonraya bırakılabilecek sözler değildir. Günlük hayatta her gün mutlaka birkaç ilişki sözü kullanılmaktadır. Arda’ya göre bir çevirmenin karşılaştığı sorunlardan bazıları şu şekildedir: “ 1. Farklı mimik ve jestlerin dile getirilmelerinden kaynaklanan sorunlar. 2. Örf adet, gelenek ve inanç farklılıklarından kaynaklanan zorluklar. 3. Sözcüklerdeki yetersizliklerden kaynaklanan sorunlar” (Arda, 2001: 45).

Göktürk; çevirmenin görevi tek tek sözcükler ya da tümcelerden çok metinleri çevirmek olduğunu belirtmektedir (Göktürk, 1994: 17). Çevirmen bir aracı olduğundan hem kaynak dili hem de hedef dili çok iyi bilmesi gerekmektedir. Catford çeviriyi “Bir dilin (KD=Kaynak Dil) metinsel materyallerinin başka bir dilde (HD=Hedef Dil) eşdeğer metin materyaliyle değiştirilmesi” olarak tanımlar (Ak. Shuttleworth ve Cowie, 2014: 50). Burada asıl sorun kaynak dildeki materyalin her zaman hedef dildeki materyal ile değiştirilememesi sorunudur. Koller “Çeviride eşdeğerlilik kavramı denilince çeviri, kaynak dil metninden hedef dil metnine giden, hedef dil metni ile kaynak dil metni arasında çeviri veya eşdeğerlik ilişkisi kurulan dilsel-metinsel bir işlemin sonucudur” (Ak. Radegundis, 2008: 96). Koller sözcüksel alanda potansiyel eşdeğerlilikle ilgili detaylı beş çeşit çeviri tekniğinden bahsetmektedir.

1. Bire karşı bir uygunluk 1: 1
2. Bire karşı çok uygunluk 1: 1, 2, 3...
3. Çoka karşı bir uygunluk 1,2, 3...: 1
4. Bire karşı sıfır uygunluk 1: 0
5. Bire karşı kısmi uygunluk: 1: kısmen (Ak. Radegundis, 2008: 98).

Deveci, “Her metnin çevirisinde dilin içeriğinden veya dilin dışından kaynaklanan sorunlar olabileceğini vurgulamaktadır. O dili konuşan insanların günlük yaşamlarında kullandıkları ifadeler başka dilde olmayabilir. Örneğin; “*Kolay gelsin! Güle güle!*” gibi ilişki sözlerinin Almancada yakın anlamlısı yoktur” (Deveci, 1984: 15). Bir dildeki sözcük ya da tümcenin anlam açısından diğer bir dilde bazen hiç bazen çok karşılığı bulunabilir.

Deveci; uygunluk (eşdeğerlilik) açısından şu şekilde bir sınıflandırma yapılabileceğini vurgulamaktadır. Koller’in sınıflandırmasına benzer bir şekilde. Ancak Deveci Koller’in kısmi eşdeğerlilik sınıflandırmasından bahsetmemektedir.

1. Bire karşı bir uygunluk (eşdeğerlilik)

Bu yedi no’lu odadır.

Das ist Zimmer sieben.

Burada yedi sözcüğünün Almancada tek bir karşılığı vardır.

2. Bire karşılık çok uygunluk (eşdeğerlilik)

O orada oturuyor.

Er sitzt dort. Er wohnt dort. Er hockt dort.

Oturmak sözcüğüne karşı birden fazla sözcük var Almancada.

3. Çok karşı bir uygunluk (eşdeğerlilik)

Bilgen gebedir. Bilgen hamiledir. Bilgen yüklüdür. Bilgen ist schwanger.

4. Bire karşı sıfır uygunluk (eşdeğerlilik).

Türkçede *abla* sözcüğünün Almanca karşılığı yoktur. Ancak *ältere Schwester* gibi uyarlamalarla çevirisi mümkündür.

Örnek; “*Ablam geldi. Meine ältere Schwester ist gekommen*” (Deveci, 1984: 16).

Yöntem

Araştırmanın modeli

Bu çalışmada Türkçenin söz varlığı içinde yer alan ilişki sözlerinden seçilen 35 ifade nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi yöntemiyle Almancaya çevirisinde eşdeğerliliği araştırılmıştır. “Doküman incelemesi, araştırılacak konular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım ve Şimşek,2008). Kaynak olarak Türkçe Sözlük seçilmiştir.

Bulgular

Çalışmanın sonucunda incelenen Türkçedeki 35 ilişki sözünün Almancaya çevirisinde neredeyse tam eşdeğerliliğin olmadığı görülmüştür. Bazı sözler ancak açıklama yoluyla çevrilebilmektedir. Bazılarının ise hedef dilde karşılığı yoktur. Bu durum bize özellikle deyim, atasözü ve ilişki sözlerinin çevirisinin ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu tür ifadelerde kültürel farklılıklardan kaynaklanan eşdeğerlilik sorunu ortaya çıkmaktadır.

Bir eşdeğerliliğin gerçekleşmesinde, özellikle karşılıklı dillerdeki yerleşik kullanım alışkanlıkları ağır basar. Anlambilimsel bir aktarımdan daha çok, iletişimsel etkinin aktarımı önem kazanır (Göktürk, 2012: 56).

Kaynak Dil İfadesi	Hedef Dil ifadesi	Eşdeğerlilik
1. Kolay gelsin	Möge die Arbeit leicht werden. Glück auf!	1: 0
2. Eline sağlık	Möge deine (seine usw.) Hand immer gesund bleiben. Lob für eine gute manuelle Verrichtung, z.B. für einen guten Kaffee. Danke sehr!	1: 0
3. Gözünüz aydın	Glückwunschformel bei Eintritt eines freudigen Ereignisses wie der Ankunft von Freunden, der Geburt eines Kindes usw.). Herzliche Glückwünsche. Mögen Sie viel Freude erleben.	1: 0
4. Allah başıslasın	Möge Gott dir (ihm, euch, ihnen usw.) den Sohn (den Vater das Besitztum usw.) erhalten.	1: 0
5. Allah eksikliğini göstermesin	(bei Klagen oder Beanstandungen) Gott möge es uns nicht ganz entziehen, aber gut kann man es wirklich nicht nennen (z.B. Brot).	Kismen
6. Allaha emanet olun	Möge Gott seine schützende Hand über ihn halten (Abschiedsgruß des Scheidenden). Auf Wiedersehen!	1: 0

7.	Helal olsun	Es sei dir gerne gewährt 2. (Formel bei Abschluss eines Handels) es soll dein rechtmäßiges Eigentum sein.	1: 0
8.	Çok yaşa!	Hoch! Hurra! Bravo!	1: 0
9.	Allah rahmet eylesin	In die Gnade Gottes eingehen. Gott hab ihn selig, er sei selig bei Gott.	1: 1
10.	Allah aşkına	Um Gottes Willen	1: 1
11.	Güle güle oturun	Mögen Sie viel Freude daran haben. Setzen Sie sich beruhigt hin und führen Sie ein Leben ohne Sorgen.	1: 0
12.	Allah analı babalı büyütsün	Sie haben hübsche Kinder.	1: 0
13.	Güler misin ağlar mısın?	Halb lustig halb traurig.	1: 0
14.	Sadede gelelim	Zum Thema kommen (zur Sache).	1: 1
15.	Bize de buyurun	Kommen Sie auch zu uns. Wollen Sie nicht einmal zu uns kommen?	Kısmen
16.	Sen sağ ben selamet	Die Sache ist aus. Jetzt kann man nichts mehr tun. 2. Das hatten wir geschafft, Gottseidank. Der Auftrag ist abgeschlossen. Es gibt nichts mehr zu tun.	1: 0
17.	Sözünü balla kestim	Wenn ich einen Augenblick unterbrechen darf.	1: 0
18.	Rahatsız ediyorum	Entschuldigen Sie, wenn ich Sie gestört habe.	1: 1
19.	Günah benden gitsin	Ich wasche meine Hände in Unschuld. Eine Person, die einer Person hilft, die in einer schlechten Situation Unrecht tut, indem sie der Hilfe einer anderen Person wie Führung oder Rat keine Beachtung schenkt, fühlt sich wohl, dass sie ihren Teil dazu beigetragen hat.	1: 0
20.	Ben sana gösteririm	Dir werde ich es schon zeigen	1: 1
21.	Alacağı olsun	Das werde ich dir eines Tages heimzahlen	1: 0
22.	Her şey olacağına varır	Die Sache geht jetzt unvermeidlicherweise ihren Gang.	1: 0
23.	Yediği naneye bak	Was er nur für einen Unsinn daherredet.	1: 0
24.	Küçüklerin dağları ben yarattım demek	Arrogant, Prahler	1: 0
25.	Hayırlısı olsun	Trost bei materiellem Verlust. Möge es zum Guten ausschlagen! Wer weiß, wozu es gut ist! 2. Na, dann alles Gute!	1: 0
26.	Allah ziyade etsin!	Gott möge es dir mehr (Gott gewähre dir noch mehr, als was du mir angeboten hast). Danke sehr bei Ablehnung einer angebotenen Speise.	1: 0
27.	Bereketli olsun	Wohlbekomm's Guten Appetit! Möge es ergiebig sein das Obst, das Sie gerade pflücken.	1: 0
28.	Pazar ola?	Wunschformel gutes Geschäft!	1: 0
29.	Bereket versin:	Gott sei Dank. Glücklicherweise	1: 0
30.	Siftah senden bereket Allah'tan	Der erste Einkauf von dir und der Überfluss von Gott	1: 0
31.	El öpenlerin çok olsun	Möge es viele Menschen geben, die deine Hände küssen.	1: 0

32. Gönü ferman dinlememek	Dem Befehl des Herzens nicht gehorchen.	1: 0
33. Başına devlet kuşu konmak	Einen großen Segen zu empfangen, den man nicht erwartet hatte. Zu einem unverhofften Glück kommen. Ein großes Glück besehen.	1: 0
34. Güle güle!	Antwort des Zurückbleibenden auf den Abschiedsgruß Auf Wiedersehen!	1: 0
35. Güleriz ağlanacak halimize	Eine Suche nach Freude, um mit Traurigkeit fertig zu werden.	1: 0

Tablo 1: Türkçede yer alan 35 ilişki sözünün Almanca eşdeğerlilikleri

Bu çalışmada incelenen 35 ilişki sözünün Almancaya çevirisinde neredeyse tam eşdeğerliliğin olmadığı tespit edilmiştir.

Bu ilişki sözleri ancak açıklama cümleleriyle veya uyarlamalarla çevrilebilmiştir. Örneğin; “*Kolay gelsin!*”, “*Eline sağlık!*”, “*Gözünüz aydın!*”, “*Güle güle oturun!*”, “*Allah analı babalı büyütsün!*”, “*Hayırlı olsun!*” vb. ilişki sözlerinin Almanca karşılığı yoktur.

İlişki sözlerinin çevirisinde yaşanan eşdeğerlilik sorunlarının en önemlisi kültürden kaynaklanan farklılıklar veya her dilin bir durumu veya olguyu ifade etme biçiminden kaynaklanmaktadır.

İlişki sözlerin çevirisi yapılırken, kelime kelime çevrildiğinde bazen çok anlamsız ifadeler ortaya çıkmaktadır. “Bu yüzden çeviri yapılırken anlambilimsel bir aktarımdan daha çok, iletişimsel etkinin aktarımı önem kazanır” (Göktürk, 2006: 56). Bire bir eşdeğerlilik yoksa kaynak dildeki ifadeyi hedef dildeki insanlar en iyi nasıl anlayacaksa o şekilde vermek daha doğru olacaktır.

Sonuç ve öneriler:

Çalışmada örnek olarak seçilen Türkçe ilişki sözlerinin bire bir eşdeğerliliği olan cümle sayısının çok az olduğu tespit edilmiştir. Bu oran % 20’dir.

İlişki sözleri değişik anlamlar ifade etmektedirler.

Hayır dua ve iyi dilek bildirenler: Güle güle oturun!, Allah razı olsun!, Doğum günün kutlu olsun!

Selamlaşma bildirenler: Günaydın!, İyi akşamlar!, Selamünaleyküm!, Merhaba!

Ayrılık bildirenler: Hoşça kal!, Allahısmarladık!, Elveda!, Görüşmek üzere!

Bir ifade bildirenler: Sadede gelelim!, Bize de buyurun!, Rahatsız ediyorum.

Dinleyeni eleştirme, uyarma, tehdit etme bildirenler: Ben sana gösteririm, benden günah gitti, benden söylemesi, alacağı olsun.

Bugün dil öğretiminde bu öğelere özel bir önem verilmesi bir yandan bu türlü öğelerin her dilde, her an insan ilişkilerinde gerekli olmalarından, bir yandan da dili öğrenilen toplumun kültürü içine girebilmek için öğrenilmesi gerekli sözler sayılmalarından kaynaklanmaktadır (Aksan, 2018: 201).

“Kültür öğeleri yeterince öğretilmediğinde, öğrencinin yabancı dili konuşması, kendi kültür çerçevesinden gördüğü kavramları farklı sembollerle dile getirmesinden başka bir şey olamaz” (Brooks, 1986: 123).

“Öğrencilere özellikle vurgulamamız gereken nokta, dilin bir araç, kültürün ise mesaj olduğudur” (Peck, 1998). “Hangi durumda, neyi, nasıl kullanmak gerekliliği sadece yalnız bir dil ile mümkün olmamaktadır. Sağlıklı iletişim açısından bu tür ilişki sözlerin veya davranış biçimlerinin öğrenilmesi önemlidir” (Çakır, 2011:253).

İlişki sözleri öğretmek için görsel-işitsel araçların kullanımı ve durumsal bağlamsal bir ortamın oluşturulması gerekir. Bu nedenle ilişki sözlerine dil öğretiminde daha fazla yer verilmesi önerilmektedir. Günlük iletişimin bir parçası olan bu sözlere hem ders kitaplarında hem de sınıf içi iletişim ortamında yer verilmesi, ilişki sözlerinin uygun bağlamda nasıl kullanılacağını göstererek öğrencilerin kültürel alt yapılarının desteklenmesine olanak tanınmalıdır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2018). *Türkçenin Sözcükleri*. İstanbul. Bilgi Yayınevi.
- Arda, Z. C. (2002). *Ege Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. Edebi Çeviri ve Kültür Transferi. Özel Sayı. S.39*. İzmir.
- Brooks, N. (1986). *Culture in the Classroom, Culture Bound* Ed. By Joyce Merrill Voldes, Cambridge University Press, pp. 123-129.
- Çakır, İ. (2011). *Yabancı Dil Öğrenme Ortamlarında Kültürün Rolü*. Milli Eğitim. Sayı 190. Bahar/2011.
- Demirel, Ö. (2003). *Yabancı Dil Öğretimi*. Ankara. Pegem Yayınları.
- Deveci, T. (1984). *Almanca Öğretiminde Çeviri*. Ankara. Cantekin Matbaası.
- Göktürk, A. (2006). *Çeviri: Dillerin Dili*. İstanbul Yapı Kredi Yayınları.
- Peck, D. (1998). *Teaching Culture Beyond Language*. Yale New Haven Teachers Institute.
- Stolze, R. (2008). *Übersetzungstheorien*. Tübingen. Gunter Narr Verlag.
- Suttleworth, M., Cowie, M. (2014)., *Dictionary of Translation Studies London and New York*: Routledge Taylor&Francis Group.
- Ünal, Ş. (2014). *Dil ve Kültür*. Ankara. Nobel Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara. Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, F. & Ertürk, Ş. (2015). *Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kalıp Sözcükler: “Babam ve Oğlum” Film Örneği*, International Journal of Social Science, Nu: 32, s. 187-202, Winter III.

İnternet Kaynakları

Turan, L. Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fak. Türk Dili I Ünite 9. (E.T. 28.05.2024).

8. Halk eğitimi merkezlerinde ikinci kademe okuma yazma öğretiminde kullanılan eğitim ve çalışma araçlarında Türkçe öğretimi

APA: Geçici, F & Yalvaç, Ö. (2024). Halk eğitimi merkezlerinde ikinci kademe okuma yazma öğretiminde kullanılan eğitim ve çalışma araçlarında Türkçe öğretimi. 7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 77-90.

Fidan GEÇİCİ¹ & Özge YALVAÇ²

Öz

Ülkemizde zorunlu eğitim çağı geçmesine rağmen okuma yazma bilmeyen yetişkinler Halk Eğitimi Merkezlerinde eğitim almaktadır. Bu yetişkinler okuma yazma öğrendikten sonra II. Kademe Temel Eğitim Programına geçmektedirler. Halk eğitimi merkezlerinde Yetişkinler II. Kademe Temel Eğitim Programında dersler, ders kitaplarıyla yürütülmektedir. Ders kitaplarının niteliğinin eğitimi önemli ölçüde etkilediği bilinen bir gerçektir. Bu doğrultuda, araştırmanın amacı HEM'de Yetişkinler II. Kademe Temel Eğitim Programında kullanılan eğitim aracının ve kursiyer çalışma aracının içeriğini değerlendirmektir. Bu amaçla eğitim aracı ve kursiyer çalışma aracındaki temalarda hangi konularda öğretim yapıldığı incelenmiştir. Çalışma kapsamında kitaplardaki Türkçe öğretimi bölümü doküman incelemesi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Verilerin kodlanması için araştırmacılar tarafından ders ve çalışma kitapları için birer kodlama formu oluşturulmuştur. Bu kodlama formuna, kitaplarda 4 temel dil becerisi, söz varlığı ve gramere yönelik ne tür bilgi ve becerilerin ele alındığı kodlanmıştır. Veriler betimsel analiz yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda okuma becerisiyle ilgili bazı temel konu ve kavramlara yer verildiği, dinleme/izleme becerisi ile ilgili eksiklerin olduğu görülmüştür. Kitaplarda yazma becerisi ile ilgili uygulamaların çeşitlendirildiği belirlenmiştir. Konuşma becerisi ile ilgili olarak da çeşitli konularda hazırlıklı konuşma çalışmalarına yer verildiği görülmüştür. Kitaplar söz varlığı ve kelime öğretimi açısından değerlendirildiğinde kelime hazinesinin çeşitli boyutlarıyla ilgili çalışmaya yer verilmiş olması dikkat çekicidir. Yazım, noktalama ve dilbilgi kuralları ilgili olarak da en temel konular üzerinde durulduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkçe öğretimi, ders kitapları, halk eğitimi merkezleri, yetişkin eğitimi

Turkish teaching in educational and study tools used in second level literacy teaching in public education centres

Abstract

Adults who do not know how to read and write although their age of compulsory education has passed receive education at public education centres in our country. These adults move on to the Second Stage of the Basic Education Program after learning to read and write. The courses in the Second Stage of the Basic Education Program for Adults at public education centres are carried out through course books. It is a known fact that the quality of course books significantly influences education. Accordingly, the purpose of this research was to evaluate the content of the instruction tool and trainee study tool used in the Second Stage of the Basic Education Program for Adults at public education centres. For this purpose, the subjects taught in the themes of the instruction tool and trainee study tool were examined. Within the scope of the study, the Turkish education chapter in the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi ABD (Afyon, Türkiye), fidanugur.15@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3336-4914

² YL Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Afyon, Türkiye), yalvacozge.93@gmail.com, ORCID ID: 0009-0002-4504-0447

books was analysed using the document analysis method. For coding the data, the researchers created a coding form for course books and workbooks. What kind of knowledge and skills are covered for four basic language skills, vocabulary, and grammar in the books were coded to this coding form. Data were analysed with the descriptive analysis approach. As a consequence of the research, it was seen that some essential topics and concepts related to reading skill were included and that there were deficiencies regarding listening/monitoring skill. It was determined that practices related to writing skill were diversified in the books. With regard to speaking skill, it was observed that prepared speech exercises on various topics were included. When the books were evaluated in terms of vocabulary and vocabulary teaching, it was noteworthy that exercises on various dimensions of vocabulary were included. Concerning spelling, punctuation, and grammar rules, it was detected that the most fundamental issues were elaborated.

Keywords: Turkish education, course books, public education centres, adult education

Giriş

Günümüzde okuma ve yazma becerileri bireyler için en temel ihtiyaçlardandır. Türkiye’de okuma yazma uygulamalarının davranışçı bir yaklaşımla, sadece bir “beceri” olarak tarif edildiği, okuma-yazma öğrenmenin mekanik bir beceri olarak görüldüğü dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım, okuryazarlığın içinde var olduğu sosyokültürel bağlama uymamaktadır (Yıldız, 2011). Okuryazarlık, bir metni okuma ya da yazılı olarak kendini ifade etmenin ötesinde, bireyin hayatta var olmak için ihtiyaç duyduğu temel bir gereksinimdir.

Bireyler okuma yazmayı örgün eğitim kurumlarında öğrenmeye başlarlar. Ancak ülkemizdeki eğitim öğretim faaliyetleri sadece örgün eğitim kurumları ile sınırlandırılmaz. “Öğretim, her hangi bir sebeple örgün eğitim faaliyetlerinin dışında kalmış olan yetişkinlere toplumsal yaşantılarında gereksinim duydukları beceri, bilgi ve yeterliklerin kazandırılması amacıyla yine belirli plan ve programlar dâhilinde kararlaştırılmış bir hedefe ulaşmak için okul dışında da sürdürülebilmektedir” (Köksal, 2017, s.3-4). Bu noktada yetişkin eğitimi kavramı ortaya çıkmaktadır. “Yetişkin eğitimi, 1970’li yıllarda hedef kitlesi yaş, zaman olarak örgün eğitimin dışına çıkanları kapsayan, temel amacın okuma ve yazmayı öğretmek olduğu bir kavramdır” (Çağlayan, 2016, s.75).

Çağdaş bir toplum olabilmek için toplumun her kesiminin eğitim görmesi gerekir. Çünkü “çağdaş toplumlar, eleştirel düşünen ve yaratıcı tutumlar ortaya koyma becerisine sahip bireyler yetiştirmeyi hedefler. Bu hedefe ulaşmak, genç kuşaklara nitelikli bir eğitim vermenin yanı sıra, yetişkin eğitimi de en az genç kuşak eğitimi kadar dikkate almakla mümkündür” (Gümüşoğlu, 2007, s. 352). Yetişkin eğitiminde, okuryazar yetişkin oranını artırmak, bu yetişkinlere temel yaşam becerileri ve ihtiyaç duyacakları akademik bilgi ve becerileri kazandırmak çağdaş, düşünen, sorgulayan yurttaşların çoğalmasını sağlayacaktır.

Ülkemizde zorunlu eğitim çağı geçmesine rağmen okuma yazma bilmeyen pek çok yetişkin bulunmaktadır. Bu yetişkinlerin eğitimi için Hayat Boyu Öğrenme kavramı karşımıza çıkmaktadır. Hayat boyu öğrenme, bireysel, toplumsal ve istihdam ile ilgili bir yaklaşımla bireyin bilgi, beceri ve yetkinliklerini geliştirmek amacıyla örgün eğitimin dışında hayatı boyunca katıldığı her türlü öğrenme etkinlikleridir (MEB, 2018a). Bu etkinliklerin gerçekleştirilmesi için Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü oluşturulmuştur. Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (HBÖGM)- Sosyal, Kültürel Eğitimler ve Faaliyetler Daire Başkanlığı çatısı altında "Yetişkin Eğitimi Okuma Yazma Faaliyetleri Birimi" başkanlığında Halk Eğitimi Merkezlerinde (HEM)

yetişkinlere okuma yazma faaliyetleri yürütülmektedir (Çağlayan, 2016, s.5). Halk eğitimi merkezleri, hayat boyu öğrenme kapsamında kurslar ile eğitici faaliyetlerin düzenlendiği kurumlardır (MEB, 2018a).

Halk eğitimi merkezlerinde pek çok yetişkin çeşitli konularda eğitim almaktadır. “Yayımlanan kurs programları genel ve mesleki-teknik kurslar olmak üzere iki başlık altında toplanmaktadır. Okuma-yazma kursları genel kurslar başlığı altında yer almaktadır” (Aktaş ve Yurdakal, 2023, s. 166).

Halk eğitimi merkezlerinde 3 çeşit okuma yazma kursu bulunmaktadır. Bunlar; Yetişkinler I. Kademe Okuma Yazma Öğretimi ve Temel Eğitim Programı, Yetişkinler II. Kademe Temel Eğitim Programı ve Yoğunlaştırılmış Temel Düzey Okuma Yazma Eğitim Programıdır. Okuma yazma öğrenmek isteyen kişiler öncelikle Yetişkinler I. Kademe Okuma Yazma Öğretimi ve Temel Eğitim Programına katılırlar. Burada başarılı olan kursiyerlere okuryazarlık sertifikası verilir. Daha sonra bu yetişkinler eğitime devam etmek isterse Yetişkinler II. Kademe Temel Eğitim Programına katılırlar. Bu kurs programı ile Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler, Fen ve Teknoloji derslerinden oluşan bir eğitim verilir. Bu eğitimde başarılı olan kursiyerlere ise “Yetişkinler II. Kademe Eğitimi Başarı Belgesi” verilir. (Aktaş ve Yurdakal, 2023).

Yetişkinler II. Kademe Temel Eğitim Programının amaçları şunlardır:

- “1. Dinlediklerini, okuduklarını, gördüklerini, bildiklerini ve incelediklerini tam ve doğru olarak anlama ve anlatabilmelerini sağlamak
2. Okumaya, dinleme/izlemeye, konuşmaya ve yazmaya yönelik olumlu tutum geliştirmelerini sağlamak
3. Okuduklarını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmelerini ve sorgulamalarını sağlamak
4. Millî, manevî, ahlaki, tarihî, kültürel, sosyal değerlere önem vermelerini sağlamak, millî duygu ve düşüncelerini güçlendirmek
5. Türkçeyi, konuşma ve yazma kurallarına uygun olarak bilinçli, doğru ve özenli kullanmalarını sağlamak
6. Bir konudaki duygu, düşünce ve görüşlerini sözlü ve yazılı olarak etkili, anlaşılır biçimde ifade etmelerini sağlamak
7. Araştırma, keşfetme, yorumlama ve zihinde yapılandırma becerilerini geliştirmek amaçlanmıştır” (MEB, 2018b).

Halk eğitimi merkezlerinde Yetişkinler II. Kademe Temel Eğitim Programında dersler, ders kitaplarıyla yürütülmektedir. Bu kitaplar, ders işlemede kullanılan Yetişkinler İkinci Kademe Kursiyer Eğitim Aracı ve kursiyer için hazırlanmış Yetişkinler İkinci Kademe Kursiyer Çalışma Aracıdır. Ders kitapları eğitim öğretim ortamlarında başvuru olan ilk kaynak olması bakımından önemlidir. Kitap, eğitimin niteliğini doğrudan etkiler. Ders kitaplarıyla öğretim programının hedef davranışlarına ulaşma, içeriğe ulaşma, öğretim yöntem ve seviyelerini belirleme, öğrenmeye katılım sağlama, ölçme ve değerlendirme imkânı ile hem öğrenci hem de öğretmen açısından önemli araçlardır (Kılıç ve Seven, 2002’den akt. Tuncer ve Kamçı, 2023). Bu bağlamda, Halk eğitimi merkezlerinde kullanılan kitapların niteliği ve içeriğinin incelenmesi de önem kazanmaktadır.

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde HEM ve bu kurumlarda verilen okuma yazma eğitimi ile ilgili çeşitli araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Aktaş ve Yurdakal (2023) tarafından yapılan araştırmada HEM’de açılan okuma yazma kurs programlarının içeriklerinin 21. yy becerileri ölçüt alınarak incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca programların amaçları ile ölçme-değerlendirme bölümleri de MEB 2023 Eğitim Vizyonu baz alınarak incelenmiştir. Yenen ve Yıldırım (2020) tarafından yürütülen araştırmada, yetişkin eğitimi kapsamında HEM’de okuma yazma kursuna katılan kadın kursiyerlerin günlük hayatlarında meydana gelen değişimler araştırılmıştır. Erdal ve Balcı (2021) tarafından yapılan araştırmada HEM’nin etkililiği çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmiştir. Çağlayan (2016) tarafından yapılan araştırmada yetişkinler okuma yazma öğretimi ve temel eğitim programını tamamlayan bireylerin okuma ve yazma düzeyleri incelenmiştir. Sözen (2023) tarafından yapılan araştırmada Hayat Boyu Öğrenen Mahalle projesinin içeriği incelenmiş, İstanbul ili üzerindeki etkisi ve açılan kurslara katılan yetişkinlerin, okuma yazma öğrenim süreci ve mesleki kurslarda yaşadıkları süreç araştırılmıştır. Köksal (2017) tarafından yapılan araştırmada, HEM ve katılımcıları ile ilgili çeşitli değişkenler açısından incelemeler yapılmış, veriler ortaya koyulmuştur. Bilgin, İnce ve Canatan (2017) tarafından yapılan araştırmada HEM’de açılan kursların çeşitleri ve etkililiği araştırılmıştır. Kaya (2015) tarafından yapılan araştırmada Türkiye’de Halk Eğitimi Merkezlerinin kamusal yetişkin eğitimi ve yaşam boyu öğrenme uygulamalarının genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Yıldız (2011) tarafından yapılan araştırmada birinci kademe okuma-yazma programlarına katılan yetişkinlerin kurs sonunda okuma-yazma beceri düzeyinin belirlenmesi ve belirlenen beceri düzeyinin yetişkinlerin sosyo-demografik özellikleriyle ilişkisi araştırılmıştır. Tamcan (2004) tarafından yapılan araştırmada HEM bünyesinde sürdürülen I. Kademe Okuma Yazma Kurslarının genel bir değerlendirmesi yapılmış ve kursiyer görüşlerine dayalı olarak karşılaşılan sorunlar saptanarak var olan durum ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Gümüşoğlu (2007) tarafından yapılan araştırmada Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yetişkinler için hazırlanan ders kitaplarıyla günümüzdekiler, toplumsal konulara yaklaşım ve bilimsel düşünceye verdiği yer açısından karşılaştırılmıştır. Çalışmaya konu edilen ders kitapları “Alfabeler, Okuma Yazma Kitapları, Köy Kiraati, Yeni Millet Kiraati, Halk Okuma Kitabı” vb. yetişkinlerin eğitimi için hazırlanan kitaplardan oluşmuştur.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde HEM’de Yetişkinler II. Kademe Temel Eğitim Programında kullanılan eğitim araçları ile ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmadığı dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, bu araştırmada HEM’de Yetişkinler II. Kademe Temel Eğitim Programında kullanılan eğitim aracının ve kursiyer çalışma aracının içeriğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla eğitim aracı ve kursiyer çalışma aracındaki temalarda hangi konularda öğretim yapıldığı incelenmiştir. Araştırma amacı doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Yetişkinler II. Kademe Temel Eğitim Programında kullanılan eğitim aracında okuma, dinleme, yazma, konuşma becerileri ile söz varlığı/kelime öğretimi ve gramer ile ilgili hangi konularda öğretim yapılmaktadır?

2. Yetişkinler II. Kademe Temel Eğitim Programında kullanılan kursiyer çalışma aracında okuma, dinleme, yazma, konuşma becerileri ile söz varlığı/kelime öğretimi ve gramer ile ilgili hangi konularda çalışmalara yer verilmektedir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada Halk Eğitimi Merkezlerinde ikinci kademe okuma yazma öğretiminde kullanılan “Yetişkinler İkinci Kademe Kursiyer Eğitim Aracı ve Yetişkinler İkinci Kademe Kursiyer Çalışma Aracı” kitapları Türkçe öğretimi açısından değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında “Türkçe, Matematik, Fen Bilimleri ve Sosyal Bilgiler” bölümlerinden oluşan kitaplardaki Türkçe öğretimi bölümü doküman incelemesi yöntemiyle değerlendirilmiştir. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 189). Doküman incelemesi, hem tek başına bir araştırma yöntemi olarak hem de diğer nitel yöntemlerin kullanıldığı durumlarda ek bilgi kaynağı olarak değerlendirilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Veri Kaynağı

Araştırmada veri kaynağı olarak Halk Eğitimi Merkezlerinde ikinci kademe okuma yazma öğretiminde kullanılan ders ve çalışma kitapları kullanılmıştır. Araştırma bu kitapların Türkçe öğretimi bölümünün incelenmesiyle sınırlı tutulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Verilerin kodlanması için araştırmacılar tarafından ders ve çalışma kitapları için birer kodlama formu oluşturulmuştur. Bu kodlama formuna, kitaplarda 4 temel dil becerisi, söz varlığı ve gramere yönelik ne tür bilgi ve becerilerin ele alındığı kodlanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler kodlama formuna okuma, yazma, konuşma, dinleme becerileri, söz varlığı/kelime öğretimi ve gramer başlıklarına göre kodlanmıştır. Ders ve çalışma kitaplarındaki her bir konu öğretimi ya da etkinlik hangi beceri ya da gramer konusuyla ilgiliyse açıklama verilerek kodlama yapılmıştır. Örneğin okuma becerisiyle ilgili olarak metin türleri kodlaması yapıldığında bu türlerin hangileri olduğu parantez içinde belirtilmiştir. Veriler betimsel analiz yaklaşımıyla analiz edilmiştir. “Bu yaklaşıma göre, elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır” (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 239).

Geçerlik ve Güvenirlik

Kodlama güvenirliliğinin sağlanması için iki araştırmacı tarafından kodlama yapılarak kodlar karşılaştırılmıştır. Güvenirlik katsayısı Miles ve Huberman’ın (1994) Güvenirlik= Görüş birliği/(toplam görüş birliği+görüş ayrılığı) formülü ile hesaplanmıştır. Hesaplama sonucunda güvenirlik oranı 0.87 bulunmuştur. Bu oran kodlamanın güvenilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca değişmesi gereken kodlar, belirlenen kodlama ölçütleri doğrultusunda yeniden değerlendirilmiş ve diğer kodlamalardaki standartlara uygun olarak düzenlenmiştir.

Bulgular

Birinci Araştırma Problemine Yönelik Bulgular

Eğitim aracında ele alınan konular incelendiğinde okuma, dinleme/izleme, yazma, konuşma becerileri ile söz varlığı ve gramer ile ilgili öğretim yapıldığı dikkat çekmektedir. Aşağıdaki tablolarda bu başlıklar ile ilgili içerik bilgisi sunulmuştur:

Tablo 1. Temalara Göre Okuma Becerisi ile İlgili Eğitim Aracında Yer Alan Konu Başlıkları

Okuma Becerisi	
1. Tema	Metin türleri (bilgilendirici metin, şiir, öykü, gezi yazısı, biyografi) Konu, ana fikir, ana duygu öğretimi Şiirin teknik özelliklerinin öğretimi (dize, beyit, dörtlük)
2. Tema	Vurgu ve tonlamaya dikkat ederek okuma (Şiir okuma) Biyografi türünde metin okuma
3. Tema	Dramatizasyon yöntemi ile okuma (Karagöz ve Hacivat) Vurgu ve tonlamaya dikkat ederek okuma (Düz yazı okuma)
4. Tema	Sesli okuma ve sessiz okuma yöntemleriyle metin okuma Biyografi türünde metin okuma
5. Tema	Efsane metin türünün öğretimi Sesli okuma Paylaşarak okuma
6. Tema	Sesli okuma

Tablo 1 incelendiğinde okuma becerisiyle ilgili olarak metin türleri, konu, ana fikir, ana duygu öğretimi, şiir türüyle ilgili özelliklerin öğretimi (dize, beyit, dörtlük, vurgu tonlama), dramatizasyon, vurgu ve tonlamaya dikkat ederek okuma, biyografi türünde metin okuma, çeşitli okuma yöntemleriyle okumanın (sesli okuma, sessiz okuma, paylaşarak okuma) öğretildiği görülmektedir.

Tablo 2. Temalara Göre Dinleme/İzleme Becerisi ile İlgili Eğitim Aracında Yer Alan Konu Başlıkları

Dinleme/İzleme Becerisi	
1. Tema	Dinleme/İzleme becerisine yer verilmemiştir.
2. Tema	Video izleme
3. Tema	Dinleme/izleme becerisine yer verilmemiştir.
4. Tema	Dinleme/izleme becerisine yer verilmemiştir.
5. Tema	Şiir dinleme (boşluk doldurma yöntemini uygulayarak)
6. Tema	Video izleme

Tablo 2 incelendiğinde dinleme/izleme becerisiyle ilgili olarak video izleme ve şiir dinleme çalışmalarına yer verildiği görülmektedir. 1, 3 ve 4. temalarda ise dinleme/izleme becerisi ile ilgili bir çalışmaya yer verilmemiştir.

Tablo 3. Temalara Göre Yazma Becerisi ile İlgili Eğitim Aracında Yer Alan Konu Başlıkları

Yazma Becerisi	
1. Tema	Bilgilendirici metin yazma
2. Tema	Bilgilendirici metin yazma

Adres RumeliSE Congress & Symposium www.rumelise.com e-posta: editor@rumelise.com tel: +90 505 7958124	Address RumeliSE Congress & Symposium www.rumelise.com e-mail: editor@rumelise.com, phone: +90 505 7958124
---	---

3. Tema	Bilgilendirici metin yazma
4. Tema	Yazma çalışmasına yer verilmemiştir.
5. Tema	Gezi yazısı yazma
6. Tema	Yazma çalışmasına yer verilmemiştir.

Tablo 3 incelendiğinde, yazma becerisi ile ilgili olarak bilgilendirici metin yazma ve gezi yazısı yazma çalışmalarına yer verildiği görülmektedir. 4. ve 6. temalarda ise yazma çalışmasına yer verilmemiştir.

Tablo 4. Temalara Göre Konuşma Becerisi ile İlgili Eğitim Aracında Yer Alan Konu Başlıkları

Konuşma Becerisi	
1. Tema	Hazırlıklı konuşma (Verilen konular hakkında düşüncelerini ifade etme)
2. Tema	Hazırlıklı konuşma (Verilen konular hakkında düşüncelerini ifade etme)
3. Tema	Hazırlıklı konuşma (Tartışma türünde) Hazırlıklı konuşma (Verilen konular hakkında düşüncelerini ifade etme)
4. Tema	Hazırlıklı konuşma (Tartışma türünde) Hazırlıklı konuşma (Verilen konular hakkında düşüncelerini ifade etme)
5. Tema	Hazırlıklı konuşma (Efsane anlatımı) Hazırlıklı konuşma (Atasözleri ve deyimler hakkında konuşma)
6. Tema	Hazırlıklı konuşma (Verilen konular hakkında düşüncelerini ifade etme)

Tablo 4 incelendiğinde, konuşma becerisi ile ilgili olarak verilen konular hakkında düşüncelerini ifade etme, efsane anlatımı, atasözleri ve deyimler hakkında konuşma ve tartışma türünde hazırlıklı konuşma çalışmalarına yer verildiği görülmektedir.

Tablo 5. Temalara Göre Söz Varlığı/Kelime Öğretimi ile İlgili Eğitim Aracında Yer Alan Konu Başlıkları

Söz Varlığı/Kelime öğretimi	
1.Tema	Sözcükte anlam (Gerçek anlam, yan anlam, mecaz anlam, terim anlam, eş anlam, yakın anlam, zıt anlam, eş seslilik) Deyim ve atasözlerinin öğretimi Bilinmeyen kelime çalışmaları
2. Tema	Kelime çalışması yapılmamıştır.
3. Tema	Bilinmeyen kelime çalışmaları
4. Tema	Bilinmeyen kelime çalışmaları
5. Tema	Sözcükte anlam (Gerçek anlam, yan anlam, mecaz anlam, terim anlam)
6. Tema	Bilinmeyen kelime çalışmaları

Tablo 5 incelendiğinde söz varlığı ve kelime öğretimiyle ilgili olarak sözcükte anlam (Gerçek anlam, yan anlam, mecaz anlam, terim anlam, eş anlam, yakın anlam, zıt anlam, eş seslilik), deyim ve atasözü öğretimi ve bilinmeyen kelime çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. 2. temada ise kelime çalışması yapılmamıştır.

Tablo 6. Temalara Göre Gramer ile İlgili Eğitim Aracında Yer Alan Konu Başlıkları

Gramer	
1. Tema	Gramer ile ilgili bir konuya yer verilmemiştir.
2. Tema	Yazım kuralları (büyük harflerin kullanıldığı yerler, kısaltmalar)

	Noktalama işaretleri (nokta, eğik çizgi, virgül)
3. Tema	Noktalama işaretleri (kesme işareti, soru işareti)
4. Tema	Noktalama işaretleri (tırnak işareti, iki nokta, noktalı virgül) Yazım kuralı (de eki ve de bağlacının, ki bağlacının yazımı, özel isimlerin yazımı)
5. Tema	Noktalama işareti (üç nokta, yay ayraç, ünlem işareti)
6. Tema	Noktalama işareti (kısa çizgi, uzun çizgi) Yazım kuralı (sayıların yazımı)

Tablo 6 incelendiğinde gramerle bağlantılı olarak yazım ve noktalama ile ilgili hususlar üzerinde durulduğu görülmektedir. Yazım kurallarıyla ilgili olarak büyük harflerin kullanıldığı yerler, kısaltmalar, -de eki ve de bağlacının, ki bağlacının yazımı, özel isimlerin yazımı ve sayıların yazımı konularının öğretildiği görülmektedir. Noktalama işaretlerinde ise nokta, eğik çizgi, virgül, tırnak işareti, iki nokta, noktalı virgül, üç nokta, yay ayraç, ünlem işareti, kısa çizgi, uzun çizginin öğretildiği görülmektedir.

İkinci Araştırma Problemine Yönelik Bulgular

Kursiyer çalışma aracında ele alınan konular incelendiğinde okuma, dinleme/izleme, konuşma ve yazma becerileri ile söz varlığı ve gramer ile ilgili öğretim yapıldığı dikkat çekmektedir. Aşağıdaki tablolarda ilgili başlıklarda içerik bilgisi sunulmuştur:

Tablo 7. Temalara Göre Okuma Becerisi ile İlgili Kursiyer Çalışma Aracında Yer Alan Konu Başlıkları

Okuma Becerisi	
1. Tema	Metin türleri (bilgilendirici metin, şiir, öykü, gezi yazısı, biyografi) Konu, ana fikir, ana duygu öğretimi Şiirin teknik özelliklerinin öğretimi (dize, beyit, dörtlük) Metni anlama sorularıyla anlamayı destekleme
2. Tema	Konu, ana fikir, ana duygu öğretimi Şiirin teknik özelliklerinin öğretimi (dize, beyit, dörtlük) Metin türü (şiir) Metnin bölümleri (giriş-gelişme-sonuç) Metni anlama sorularıyla anlamayı destekleme
3. Tema	Konu bulma Metni anlama sorularıyla anlamayı destekleme Metnin bölümleri (giriş-gelişme-sonuç)
4. Tema	Metni anlama sorularıyla anlamayı destekleme Konu bulma, Ana fikir bulma
5. Tema	Metni anlama sorularıyla anlamayı destekleme Şiirin teknik özellikleri (dize ve ahenk unsuru) Hikâye unsurları öğretimi
6. Tema	Metni anlama sorularıyla anlamayı destekleme Tablo anlama-yorumlama

Tablo 7 incelendiğinde okuma becerisi ile ilgili olarak metin türleri, konu, ana fikir, ana duygu öğretimi, şiir türüyle ilgili özelliklerin öğretimi (dize, beyit, dörtlük, dize ve ahenk unsuru), metni anlama sorularıyla okuduğunu anlama çalışmaları, metnin bölümleri, hikâye unsurları öğretimi ve tablo anlama-yorumlama ile ilgili çalışmalara yer verildiği görülmektedir.

Tablo 8. Temalara Göre Dinleme/İzleme Becerisi ile ilgili çalışma aracında yer alan konu başlıkları

Dinleme/İzleme Becerisi	
1. Tema	Dinleme/izleme becerisine yer verilmemiştir.
2. Tema	Dinleme/izleme becerisine yer verilmemiştir.
3. Tema	Dinleme/izleme becerisine yer verilmemiştir.
4. Tema	Dinleme/izleme becerisine yer verilmemiştir.
5. Tema	Dinleme/izleme becerisine yer verilmemiştir.
6. Tema	Dinlediği metnin konusunu bulma

Tablo 8 incelendiğinde, ilk beş temada dinleme/izleme becerisi ile ilgili herhangi bir çalışmaya yer verilmediği dikkat çekmektedir. 6. temada ise dinlenen metnin konusunu buldurmaya yönelik bir çalışmaya yer verilmiştir.

Tablo 9. Temalara Göre Yazma Becerisi ile İlgili Çalışma Aracında Yer Alan Konu Başlıkları

Yazma Becerisi	
1. Tema	Biyografi yazma çalışması
2. Tema	Dinleme/İzleme metninin içeriğinden hareketle metin oluşturma Talimatname yazma Dilekçe yazma
3. Tema	Bilgilendirici metin türünde yazma (Belirlenen bir konuda görüşlerini ifade etmeye yönelik yazma) Yemek tarifi yazma
4. Tema	E-posta yazma çalışması Başlık yazımının öğretimi Hikâye türünde yazma Boşluk doldurma yöntemiyle yazma
5. Tema	Yaratıcı yazma çalışması Başlık yazımının öğretimi Şiir yazma Hikâye yazma
6. Tema	Özetleme (dinlediği metni) Liste hazırlama (alışveriş listesi) Form doldurma Slogan yazımı Fıkra yazımı (gülmece türünde) Boşluk doldurma yöntemiyle yazma Başlık yazma Hikâye yazma

Tablo 9 incelendiğinde, yazma becerisiyle ilgili olarak çeşitli metin türlerinde (biyografi, talimatname, dilekçe, bilgilendirici metin türünde yazma, belirlenen bir konuda görüşlerini ifade etmeye yönelik yazma, yemek tarifi, e-posta, hikâye, şiir, liste hazırlama, form, slogan, fıkra) yazma çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Yöntemlerle ilgili olarak yaratıcı yazma, boşluk doldurma yöntemiyle yazma, özetleme gibi yazma yöntemlerine yer verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca dinleme/İzleme metninin içeriğinden hareketle metin oluşturma ve başlık yazımı gibi yazma çalışmalarının yapıldığı görülmektedir.

Tablo 10. Temalara Göre Konuşma Becerisi ile İlgili Çalışma Aracında Yer Alan Konu Başlıkları

Konuşma Becerisi	
1. Tema	Hazırlıklı konuşma (Verilen konular hakkında düşüncelerini ifade etme)
2. Tema	Hazırlıklı konuşma (Tartışma türünde)
3. Tema	Okunan metnin içeriği hakkında konuşma
4. Tema	Hazırlıklı konuşma (Tartışma türünde)
5. Tema	Atasözleri hakkında tartışma
6. Tema	Cümle anlamları hakkında tartışma

Tablo 10 incelendiğinde 1, 2 ve 4. temalarda hazırlıklı konuşma çalışmasına yer verildiği görülmektedir. 3.temada okunan metnin içeriği hakkında konuşma, 5. ve 6. temalarda ise atasözleri ve cümle anlamları hakkında tartışma uygulamalarına yer verilmiştir.

Tablo 11. Temalara Göre Söz Varlığı ile İlgili Çalışma Aracında Yer Alan Konu Başlıkları

Söz Varlığı/Kelime öğretimi	
1.Tema	Sözcükte anlam (mecaz anlam, eş anlam, zıt anlam) Deyim ve atasözlerinin öğretimi Bilinmeyen kelime çalışmaları
2. Tema	Bilinmeyen kelime çalışmaları Sözcükte anlam (zıt anlam, eş anlam, eş seslilik)
3. Tema	Bilinmeyen kelime çalışmaları
4. Tema	Bilinmeyen kelime çalışmaları Sözcükte anlam (eş seslilik)
5. Tema	Sözcükte anlam (eş anlam) Deyim-atasözü çalışması
6. Tema	Bilinmeyen kelime çalışmaları Sözcükte anlam (gerçek anlam)

Tablo 11 incelendiğinde söz varlığı ve kelime öğretimiyle ilgili olarak sözcükte anlam (Gerçek anlam, mecaz anlam, eş anlam, zıt anlam, eş seslilik), deyim/atasözü öğretimi ve bilinmeyen kelime çalışmalarının yapıldığı görülmektedir.

Tablo 12. Temalara Göre Gramer ile İlgili Çalışma Aracında Yer Alan Konu Başlıkları

Gramer	
1. Tema	Gramerle ilgili bir çalışmaya yer verilmemiştir.
2. Tema	Noktalama işaretleri (nokta, virgül) Yazım kuralları (kısaltmalar) Bağlaç olan –ki öğretimi
3. Tema	Noktalama işaretleri (soru işareti, kesme işareti, nokta) Yazım kuralları (büyük harflerin kullanıldığı yerler)
4. Tema	Gramer (de, ile ve –ki sözcük-ek ayrımı)
5. Tema	Yazım kuralı (de ve ki'nin yazımı) Noktalama işareti (üç nokta, yay ayraç, kesme işareti, nokta, virgül, noktalı virgül, konuşma çizgisi) Cümlede anlam (ünlem cümlesi)

6. Tema	Yazım kuralı (sayıların yazımı)
---------	---------------------------------

Tablo 12 incelendiğinde gramerle bağlantılı olarak yazım ve noktalama ile ilgili hususlar üzerinde durulduğu görülmektedir. Yazım kurallarıyla ilgili olarak büyük harflerin kullanıldığı yerler, kısaltmalar, ki bağlacının yazımı, de ve ki'nin yazımı, sayıların yazımı konularının öğretildiği görülmektedir. Noktalama işaretlerinde ise nokta, virgül, soru işareti, kesme işareti, üç nokta, yay ayraç, noktalı virgül ve konuşma çizgisinin öğretildiği görülmektedir. Gramerle ilgili olarak de, ile ve –ki'nin sözcük-ek ayrımı öğretilmektedir. Cümlede anlam konusuyla ilgili olarak da ünlem cümlesi ele alınmaktadır. Birinci temada ise gramerle ilgili bir çalışmaya yer verilmemiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Ders kitaplarının niteliği HEM'de verilen eğitimin niteliğini etkiler. HEM'de verilen eğitimle pek çok birey yaşamında kendine bir yol çizme imkânı bulur. Yenen ve Yıldırım (2020) tarafından yapılan araştırmada HEM'de okuma yazma kursuna katılan kadınların kurs sonucunda yaşama ilişkin kazanımlar elde ettikleri belirlenmiştir. Bu sonuç, HEM'de verilen eğitimin önemini ortaya koyması bakımından değerlidir. Bu doğrultuda, HEM'de Yetişkinler II. Kademe Temel Eğitim Programında kullanılan eğitim aracının ve kursiyer çalışma aracının içeriğinin değerlendirilmesinin amaçlandığı bu araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Eğitim aracında okuma becerisi ile ilgili olarak metin türleri, konu, ana fikir, ana duygu öğretimi, şiir türüyle ilgili özelliklerin öğretimi ve çeşitli yöntemlerle okuma çalışmalarının yapıldığı tespit edilmiştir. Kursiyer çalışma aracında ise bu beceriyle ilgili olarak benzer başlıkların yer aldığı belirlenmiştir. Ancak kursiyer çalışma aracında, eğitim aracından farklı olarak dize ve ahenk unsuru öğretimi, metni anlama sorularıyla okuduğunu anlama çalışmaları, metnin bölümleri, hikâye unsurları öğretimi ve tablo anlama-yorumlama çalışmalarının yapıldığı da tespit edilmiştir.

Okuma becerisi ile ilgili elde edilen sonuca bakıldığında, beceriyle ilgili temel konu ve kavramlardan bazılarının yer verildiği görülmektedir. Okuma becerisi, çeşitli fiziksel ve zihinsel unsurları içeren bir anlam kurma sürecidir (Uğur, 2017). Aynı zamanda, pek çok bilgi ve becerinin geliştirilmesini kapsar. Kurs süresi ve içeriği göz önüne alındığında, ele alınan konuların ve yapılan çalışmaların yeterli olduğu düşünülebilir.

Eğitim aracında dinleme/izleme becerisiyle ilgili olarak video izleme ve şiir dinleme çalışmalarına yer verildiği görülmektedir. Bazı temalarda dinleme/izleme becerisi ile ilgili çalışma yapılmadığı da tespit edilmiştir. Kursiyer çalışma aracında ilk beş temada dinleme/izleme becerisi ile ilgili herhangi bir çalışmaya yer verilmediği, 6. temada ise dinlenen metnin konusunu buldurmaya yönelik bir çalışmaya yer verildiği tespit edilmiştir. Kitaplar genel olarak değerlendirildiğinde, dinleme/izleme becerisi üzerinde çok durulmadığı söylenebilir. "Bireyler gerek eğitim hayatında gerekse günlük hayatlarında dinleme becerisini sıklıkla kullanmakta, dinlediklerinden yeni şeyler öğrenmekte ve iletişimi dinlediklerine cevap verme ile yürütmektedir" (Azizoğlu, 2022, s.559). Bu bağlamda, dinleme/izleme becerisinin hayati bir beceri olduğu göz önüne alındığında, kitapların içeriğinde eksiklik olduğu söylenebilir. Ancak okuma ve yazma becerileri daha ön planda tutulmuş olabileceğinden dinleme/izleme becerisine daha az yer verilmiş olabilir.

Eğitim aracında yazma becerisi ile ilgili olarak bilgilendirici metin yazma ve gezi yazısı yazma çalışmalarına yer verildiği görülmektedir. Bazı temalarda yazma çalışmasına yer verilmemiştir. Çalışma aracında ise yazma becerisiyle ilgili olarak çeşitli metin türlerinde yazma çalışmalarının yapıldığı

görülmektedir. Yaratıcı yazma, boşluk doldurma yöntemiyle yazma, özetleme gibi yazma yöntemlerine yer verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca dinleme/izleme metninin içeriğinden hareketle metin oluşturma ve başlık yazımı gibi yazma çalışmaları da yapılmaktadır. Her iki kitap birlikte düşünüldüğünde yazma çalışmalarının çeşitlendirildiği dikkat çekmektedir. Fidalgo vd.'ne (2018) göre yazma bireyin akademik başarısı, mesleki ve sosyal gelişimi için oldukça önemlidir. Bu nedenle çeşitli türlerde ve yöntemlerle yazma çalışmasının yapılması bu becerinin geliştirilmesi için olumlu bir sonuçtur.

Eğitim aracında konuşma becerisi ile ilgili olarak çeşitli konularda hazırlıklı konuşma çalışmalarına yer verildiği tespit edilmiştir. Çalışma aracında ise konuşma becerisiyle ilgili olarak bazı temalarda hazırlıklı konuşma çalışmalarına yer verildiği görülmektedir. Bundan başka okunan metnin içeriği hakkında konuşma, atasözleri ve cümle anlamları hakkında tartışma uygulamalarına yer verildiği dikkat çekmektedir. Kitaplar genel olarak değerlendirildiğinde, konuşma becerisi açısından uygun ve yeterli çalışma yapıldığı söylenebilir.

Eğitim aracında söz varlığı ve kelime öğretimi ile ilgili olarak sözcükte anlam (Gerçek anlam, yan anlam, mecaz anlam, terim anlam, eş anlam, yakın anlam, zıt anlam, eş seslilik), deyim ve atasözü öğretimi ve bilinmeyen kelime çalışmalarının yapıldığı tespit edilmiştir. Kursiyer çalışma aracında da benzer konu başlıkları ele alınmıştır. Yapılan çalışmaların temalara dağılımı da incelendiğinde kitaplarda kelime hazinesinin gelişimi için yeterli çalışma yapıldığını söylemek mümkündür. Kelime hazinesinin gelişmişliği, bireyin karşılaştığı sorunları çözmeye, çevresiyle iyi iletişim kurma, anlama ve anlatma becerilerini geliştirme (Göçer, 2015) açısından önemlidir. Bu nedenle kitaplarda kelime hazinesinin çeşitli boyutlarıyla ilgili çalışmaya yer verilmiş olması olumlu bir sonuçtur.

Eğitim aracında gramer ile ilgili yazım ve noktalama konuları üzerinde durulduğu belirlenmiştir. Yazım kurallarıyla ilgili olarak büyük harflerin kullanıldığı yerler, kısaltmalar, -de eki ve de bağlacının, ki bağlacının yazımı, özel isimlerin yazımı ve sayıların yazımı konularının öğretildiği, noktalama işaretlerinde ise nokta, eğik çizgi, virgöl, kesme işareti, soru işareti, tırnak işareti, iki nokta, noktalı virgöl, üç nokta, yay ayraç, ünlem işareti, kısa çizgi, uzun çizginin öğretildiği görülmektedir. Kursiyer çalışma aracında ise yazım-noktalama konularının içeriğinin eğitim aracıyla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak eğitim aracından farklı olarak de, ile ve -ki'nin sözcük-ek ayrımı öğretilmekte ve cümlede anlam konusuyla ilgili olarak ünlem cümlesi üzerinde durulmaktadır. Kitapların içeriği genel olarak değerlendirildiğinde yazım, noktalama ve dil bilgisi kuralları ile ilgili olarak en temel konular üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir.

Araştırmada ortaya koyulan sonuçlardan hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

1. Kitaplarda dinleme/izleme becerisi ile ilgili çalışmalar artırılabilir.
2. HEM'de kullanılan eğitim araçlarındaki etkinliklerin değerlendirilmesi ile ilgili çalışma yapılabilir.
3. Eğitim araçlarıyla ilgili öğretmen ve öğrenci görüşleri araştırılabilir.
4. II. Kademe verilen eğitimin etkililiği okuma, dinleme/izleme, yazma, konuşma, söz varlığı, kelime öğretimi ve gramer açısından değerlendirilebilir.

Kaynakça

Aktaş, M.E. & Yurdakal, İ. H. (2023). Halk eğitimi merkezlerinde yetişkinlere yönelik açılan okuma yazma kurs programlarının incelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 163-179.

Azizoğlu, N. İ. (2022). Ortaokul öğrencilerinin eleştirel dinleme özyeterliklerinin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 10(3), 559-574.

- Bilgin, H. & İnce, Z.& Canatan, H. A. (2017). Halk eğitim merkezlerinde yetişkinlere yönelik açılan kurslar ve etkililikleri nelerdir? *Social Sciences Studies Journal*, 3(10), 1412-1421.
- Çağlayan, A. A. (2016). *Yetişkinler okuma yazma öğretimi ve temel eğitim programını tamamlayan bireylerin okuma yazma düzeylerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Niğde Üniversitesi.
- Erdal, E. & Balcı, H. (2021). Okuma yazma kurslarının etkililiğine ilişkin kursiyer görüşlerinin değerlendirilmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(79), 941-955.
- Fidalgo, R., Harris, K. R., & Braaksma, M. (2018). *Design principles for teaching effective writing: An introduction*. In R. Fidalgo, K. R. Harris, & M. Braaksma (Eds.), *Studies in writing series: vol. 34. Design principles for teaching effective writing* (pp. 3-12). Brill.
- Göçer, A. (2015). Türkçe dersi metin işleme sürecinde bağlam temelli sözcük öğretimi ve etkin sözcük dağarcığı oluşturmadaki işlevi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(1), 48-63.
- Gümüšoğlu, F. (2007). Yetişkin ders kitaplarında toplum ve bilimsel düşünce (1930'lu ve 2000'li yıllar). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(21), s. 351-369.
- Kaya, H. E. (2015). Türkiye'de halk eğitimi merkezleri. *International Journal of Science Culture and Sport, Özel Sayı 3*, 268-277.
- Köksal, S. (2017). *Yerel yönetimlerde halkın eğitimi ve hayat boyu öğrenme faaliyetleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- MEB. (2018a). Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliği. 05.06.2024 tarihinde https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_04/11093946_MEB_HBO_KURUMLARI_YYNETMELYYY.pdf adresinden ulaşılmıştır.
- MEB. (2018b). Yetişkinler II. Kademe Temel Eğitim Programı. <https://e-yaygin.meb.gov.tr/download.ashx?fileID=5225> adresinden 05.06.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *An expanded source book: Qualitative data analysis* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Sözen, N. (2023). Yetişkinlerin okuma yazma öğrenimleri ve çok yönlü gelişimleri: hayat boyu öğrenen mahalle projesi üzerine bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 477-506.
- Tamcan, Ö. (2004). Okuma-yazma kurslarının etkililiğinin değerlendirilmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Tuncer, M. & Kamçı, F. (2023). İlköğretim 8. sınıf Türkçe ders kitabının dört temel beceri (okuma, yazma, dinleme, konuşma) ve etkinlikler açısından incelenmesi. *Euroasia Journal Of Social Sciences & Humanities*, 11(36), 10-21.
- Uğur, F. (2017). Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin bilgilendirici metin yapısı unsurlarını belirleme düzeyleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 200-222.
- Yenen, E.T. & Yıldırım, M. (2020). Yetişkin Eğitimi Kapsamında Okuma Yazma Kurslarına Katılan Kadın Kursiyerlerin Günlük Yaşamlarındaki Değişimler. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 719-726.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. baskı). Seçkin Yayınevi.
- Yıldız, A. (2011). Okuma-yazma kurslarında okuma-yazma öğreniliyor mu?. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(1), 403-421.

9. Text Linguistic Analysis on *Brighten Up* by Kurt Vonnegut

APA: Sontür, K & Torusdağ, G. (2024). Textlinguistic analysis on Kurt Vonnegut's *Brighten Up*. 7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 91-97.

Kazım SONTÜR¹ & Gülşen TORUSDAĞ²

Abstract

This paper examines the short story *Brighten Up*, included in the story collection *Armageddon in Retrospect* by Kurt Vonnegut from the perspective of text linguistics. When texts are considered with their socio-cultural and historical contexts as well as their linguistic contexts, their true meanings are reached. In this regard, the historical background will also be discussed when analyzing *Brighten Up* because Kurt Vonnegut (1922-2007) is a writer who participated in the Second World War and it is possible to see his memories and important sections about the war in his story. In the story, which is shaped around the unnamed soldier story person, also the narrator, and another soldier, Louis Gigliano, the author shows the complex dynamics of survival in such harsh environments through the cunning and opportunistic character Louis, who creates a black market as a soldier who can easily access food and cigarettes in the prisoner of war camp. At the same time, the author reveals the meaninglessness of war and the disasters that powerful people cause for their ambitions. The story, in which motifs such as 'memory, war, soldier, prison camp, opportunism, usury, betrayal, enlightenment, responsibility, despair and fatigue' are identified, focuses on the brutal side of wars. The action that the author wants to carry out with the content shaped on the theme of 'morality lost in the war environment' is to try to awaken and enlighten humanity, as it coincides with the title of '*Brighten Up*', which is the largest scale proposition.

Keywords: War, exhaustion, betrayal, *Brighten Up*, Kurt Vonnegut.

Kurt Vonnegut'un *Brighten Up* Öyküsü Üzerine Metindilbilimsel Çözümleme

Öz

Bu makale Kurt Vonnegut'un *Armageddon in Retrospect* adlı öykü derlemesinde yer alan *Brighten Up* adlı kısa öyküsünü metin dilbilim açısından incelemektedir. Metinler dilsel bağlamlarının yanı sıra sosyo-kültürel ve tarihsel bağlamlarıyla birlikte ele alındığında gerçek anlamlarına ulaşılır. Bu bağlamda, *Brighten Up* incelenirken tarihsel arka plan da ele alınacaktır çünkü Kurt Vonnegut (1922-2007) İkinci Dünya Savaşı'na katılmış bir yazardır ve öyküsünde savaşla ilgili anılarını ve önemli kesitleri görmek mümkündür. İsimsiz asker öykü kişisi, aynı zamanda anlatıcı ve bir başka asker Louis Gigliano etrafında şekillenen öyküde yazar, savaş esiri kampında yiyecek ve sigaraya kolayca ulaşabilen bir asker olarak karaborsa yaratan kurnaz ve fırsatçı Louis öykü kişisi üzerinden böylesi zorlu ortamlarda hayatta kalmanın karmaşık dinamiklerini gösteriyor. Yazar *Brighten Up* ile aynı zamanda savaşın anlamsızlığını ve güçlü insanların hırsları uğruna sebep oldukları felaketleri gözler önüne seriyor. 'Anı, savaş, asker, esir kampı, fırsatçılık, tefecilik, ihanet, aydınlanma, sorumluluk, umutsuzluk ve yorgunluk' gibi motifler etrafında şekillenen öykü, savaşların acımasız yanına odaklanıyor. Yazarın, 'savaş ortamında yitirilen ahlak' teması üzerine şekillenen içerikle

¹ Postgraduate at Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature (Van, Turkey), ka-zim@hotmail.com, ORCID: 0009-0000-0209-8660

² Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of Linguistics (Van, Turkey), gtorosdag24@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4323-7097.

Adres	Address
RumeliSE Congress & Symposium	RumeliSE Congress & Symposium
www.rumelise.com	www.rumelise.com
e-posta: editor@rumelise.com	e-mail: editor@rumelise.com,
tel: +90 505 7958124	phone: +90 505 7958124

gerçekleştirmek istediği eylem, en geniş ölçekli önerme olan ‘*Brighten Up*’ başlığıyla da örtüştüğü üzere insanlığı uyandırmaya ve aydınlatmaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, bitkinlik, ihanet, *Brighten Up*, Kurt Vonnegut.

Introduction

Kurt Vonnegut (1922–2007) is an influential American author celebrated for his distinctive blend of satire, science fiction, and social commentary. Born in Indianapolis, Indiana, Vonnegut is raised in a family of German descent. His early years are marked by the Great Depression, which greatly impacted his family’s financial stability. Vonnegut’s father, Kurt Vonnegut Sr., is an architect, and his mother, Edith Lieber Vonnegut, comes from a wealthy brewing family. Despite their background, the family faces financial hardships during the Depression, and this experience has a lasting influence on young Kurt. “The Great Depression following the 1929 stock market crash left a deep impression. His unemployed father shrank into himself feeling a loss of self-esteem, while his mother became increasingly desperate as her lifestyle declined, finally committing suicide” (Tomedi, 2004: 8). Vonnegut attends Shortridge High School in Indianapolis, where he begins showcasing his writing talent by contributing to the school’s newspaper and participates in the literary club. Kurt Vonnegut’s life takes a significant turn during World War II. He enlists in the U.S. Army and is deployed to Europe.

Considering Vonnegut’s life, it can be stated that his short stories overlap with his real life. As a witness of the evil side of the war he later struggles to focus on the absurdity of the wars in short stories. For him there is no winner of wars, the loser is humanity. With his short stories he reveals the true war scenes to the readers and with doing this he tries to show another alternative to humanity. This method; being involved in wars has been tried over and over, same scenes occurred throughout the history. So, humankind needs to stop the wars and find other alternatives as he indicated in his book titled *A Man Without a Country*. As indicated by Johnson, wars scenes had been always the same.

“In July 2010, US Army staff sergeant Shane Courville spoke to reporter Heidi Vogt of The Contra Costa Times about a battle in Afghanistan October 3, 2009. He described how he had put dead soldiers into body bags and left them outside an aid station, running out of bags after the first four soldiers. Sixty-four years earlier, in late February 1945, Kurt Vonnegut (now a well-known author), was a German prisoner of war. After the Allied fire-bombing of Dresden, Germany, he was ordered to look for corpses and pile them into a horse-drawn wagon. The two stories, separated by time, geography, and political justification, are virtually the same, highlighting the never-ending atrocities and countless casualties of war.” (Johnson, 2011: 9).

In December 1944, during the Battle of the Bulge, Vonnegut is captured by German forces. As a prisoner of war, he survives the bombing of Dresden in 1945 when the Allies mistakenly destroyed the city. His experiences as a prisoner of war and the bombing of Dresden would profoundly shape his later works, most notably in his masterpiece, *Slaughterhouse-Five* and his story collection *Armageddon in Retrospect*. “When World War II broke out, Vonnegut was sixteen years old; at the age of twenty he enlisted in the army and was sent to Europe, where he was captured by the Germans in the Battle of the Bulge on December 22, 1944. Less than two months later he experienced the event that would profoundly affect the rest of his life” (Allen, 1991: 3).

Vonnegut pursues a career in journalism and works for the Chicago News Bureau. However, his passion for writing fiction led him to shift his focus to literature. *Armageddon in Retrospect* is one of Vonnegut’s most famous work, this anti-war short story collection draws heavily from his experiences during World War II, especially the bombing of Dresden. He discusses on ethics, war, and the human condition in *Armageddon in Retrospect* from a humanist perspective. With the following words from his own words

Adres	Address
RumeliSE Congress & Symposium	RumeliSE Congress & Symposium
www.rumelise.com	www.rumelise.com
e-posta: editor@rumelise.com	e-mail: editor@rumelise.com,
tel: +90 505 7958124	phone: +90 505 7958124

in the book titled *A Man Without Country*, he expresses how power has corrupted humanity and that it is now very difficult to turn back from this power poisoning:

“Many years ago, I was so innocent I still considered it possible that we could become the humane and reasonable America so many members of my generation used to dream of. We dreamed of such an America during the Great Depression, when there were no jobs. And then we fought and often died for that dream during the Second World War, when there was no peace. But I know now that there is not a chance in hell of America becoming humane and reasonable. Because power corrupts us, and absolute power corrupts us absolutely. Human beings are chimpanzees who get crazy drunk on power. By saying that our leaders are power-drunk chimpanzees, am I in danger of wrecking the morale of our soldiers fighting and dying in the Middle East? Their morale, like so many lifeless bodies, is already shot to pieces. They are being treated, as I never was, like toys a rich kid got for Christmas.” (Vonnegut, 2005: 50)

Brighten Up is one of the stories in *Armageddon in Retrospect*. This story is about the protagonist's reflections on his past experiences, particularly during a prisoner of war camp in Dresden. Louis Gigliano, a cunning and smart figure with manipulation and opportunism, creating a black market for goods, primarily cigarettes in the camp. He monopolizes relations with the guards, accumulates wealth, and becomes the camp's barber, providing care services to the prisoners. Despite Louis' cunning, his actions affect those around him both positively and negatively, revealing the complex dynamics within the hard situations of the camp. The story revolves around the contrasting approaches of two people, the nameless soldier, also the narrator, and Louis, in a war environment. Louis is portrayed the smartest one in the camp. His opportunistic nature allows him to make more money in an environment of scarcity and to create a useful market for himself through cigarettes, especially after the cigarette factories are bombed. He gives cigarettes to soldiers takes their watches, wedding rings in return of this. Louis's creativity extends to making himself an important figure by gaining significant influence among both soldiers and guards by loaning out cigarettes at high interest rates. The ability to adapt to circumstances and benefit from them contrasts sharply with the narrator's and other soldier's loyalty to the rules and responsibilities.

Text Linguistic Analysis of *Brighten Up*

When literary texts, which contain different meanings in their deep structures than in their surface structures, are analyzed according to the criteria of text linguistics, which is based on a theoretical basis, the messages intended to be conveyed by the text can be reached more easily; the action intended to be carried out by the text can be determined. In this study, Kurt Vonnegut's story *Brighten Up* will be analyzed within the framework of text linguistics and the actions intended to be realized through the story will be tried to be determined. During the analysis, the most repeated words in the surface structure; words collocated around motifs; main and sub-themes; topic sentences and conclusion sentences; inferences made from implicit expressions; linguistic features of the author such as figures of speech are the data that enable access to the deep structure.

“Text is a cohesive and coherent linguistic unit formed by relationships at different levels between sentences. Sentences are units that have meaning on their own, but gain meaning according to their context and the sentences before and after them. Therefore, in text analysis, the sentences in the text are considered as a whole rather than one by one. Text is a linguistic integrity that can be understood, interpreted and contains certain messages according to textual, social and cultural contexts” (Torusdağ & Aydın, 2022: IV).

Brighten Up consists of 178 sentences. There are two main story persons. One is the narrator; the protagonist, the other is Louis. The story is told from the first-person point of view; nameless narrator.

The narrator name is not mentioned in the story but it is mentioned as personal pronoun 'I' (repeated 48 times) with its co-references such as 'kid' (repeated 5 times), 'my boy', 'friend' and 'a clean-cut American youth' and 'pick-swinger'. Louis is repeated 25 times with its co-references such as 'Louis Gigliano', 'little weasel', 'sergeant's orderly', 'collaborationist', 'my best friend', 'The People's Friend', 'Honest John' and personal pronoun 'he' (repeated 20 times). The story, in which motifs such as 'memory, war, soldier, prison camp, opportunism, usury, betrayal, enlightenment, responsibility, helplessness and fatigue' are identified, focuses on the cruel side of wars. With the content shaped on the theme of 'morality lost in the war environment', the action the author wants to realize is to try to awaken and enlighten humanity, as it coincides with the title of the largest-scale proposition '*Brighten Up*'.

Messages such as 'War is the work of powerful interests, it serves them', 'Wars create an environment of chaos where right and wrong, right and wrong cannot be distinguished', 'The cunning and the immoral who turn difficulties into opportunities become stronger', 'The struggle for survival leads to the loss of the good aspects of humanity' are suggestions embedded in the deep structure. In the first paragraph, the story describes two contrasting characters, the narrator and Louis:

There was a time when I was at one with my Father in feeling that to become a reverent, brave, trustworthy, and courteous Eagle Scout was to lay the foundations for a bountiful life. But I have since had occasion to reflect more realistically upon twig-bending, and am wondering now if Hell's Kitchen isn't a more sound preparation for living than was the Beaver Patrol. I cannot help feeling that my friend Louis Gigliano, who had been smoking cigars since he was twelve, was a great deal better prepared to thrive in chaos than was I, who had been trained to meet adversity with a combination pocketknife, can opener, and leather punch. The test of the manly art of surviving I have in mind took place in a prisoner-of-war camp in Dresden. I, a clean-cut American youth, and Louis, a dissipated little weasel whose civilian occupation had been hashish-peddling to bobby-soxers, faced life there together. I am remembering Louis now because I am stone-broke, and because I know that Louis is living like a prince somewhere in this world he understands too well. It was that way in Germany.

As it can be inferred from the above sentences, the camp where one is captured in the war is called 'Hell's Kitchen'. As soldiers in the prison camp, the narrator, the soldier, is described as 'a brave, respectful, trustworthy, kind, clean American youth trained as an Eagle Scout' in order to overcome difficulties and to be better prepared for life, while Louis Gigliano, the soldier, is described as 'a little weasel, who has been smoking cigars since the age of twelve and whose profession is to sell drugs to young girls'. After the war, the former is penniless, while the latter, also referred to by the metaphor of the weasel, is able to live like a prince anywhere in the world.

All the soldiers in the camp work except Louis. Louis, who receives extra rations for brushing the sergeant's clothes three times a day, is accused by his fellow soldier, the narrator, of collaborating with the Germans, with whom they are captured. Louis says that the real collaborator is his friend who accuses him: "Here you're helping Jerry clean up his streets so he can run tanks and trucks through 'em again. That's what I'd call collaboration." "I'm tired, for God's sake," he said. "I fought them for six months, and now I'm tired. I need a rest, and I like to eat as well as the next guy. Brighten up, will you!" It is inferred from his words that Louis warns his friend, that he wants him to behave like him. But his friend says in an icy voice says, "I'd rather not, thank you" and is sent on a digging and shoveling mission. Louis remains in the camp as the German sergeant's orderly.

Thanks to his shrewdness, Louis enjoys a special position among the soldiers. In exchange for soldiers' watches, wedding rings and valuables, he provides them with extra rations such as bread and cigarettes. He is the only person the commanders do not touch: ... Louis interested himself in my wrist watch, a gift from my Mother. "Nice, very nice watch, kid," he said. And then, "Hungry after all work, I'll bet." There's

no sense in going hungry. “Look, friend,” he said, “this is a special price to you, and it’s a top price. I’m trying to do you a favor, see? All I ask of you is to keep quiet about this deal, or everybody will want two loaves for a watch. Promise?”

To survive in such a harsh environment, soldiers lose their most precious possessions, but Louis does not care and does not hesitate to show his bad side. Louis’ ironic words, “Okay, go ahead and be sentimental, go ahead and starve to death. Love is a wonderful thing, so they tell me.” Although his ironic words show that he does not believe in love and that he takes their love for granted, the soldiers admire him and see him as the most intelligent person among them. Louis addresses the narrator six times as ‘son’ and twice as ‘child’. The phrases ‘kid, son’, ‘pure and clean’ are used to describe the narrator as an expression of purity. As understood from the expressions of the narrator, such as “Louis was sympathetic. He liked me; he wanted to help. “You’re a nice kid, he said.” he believes that Louis is pure and well-intentioned. The narrator’s dreams are to be a good individual, to be on the side of goodness, but it can be predicted that his friend Louis chose evil even when he was young and showed his side even then. The following paragraph shows that the soldiers not only lost their most valuable belongings, but also lost their sense of time: Six weeks after we had been quartered in Dresden, nobody had any way of knowing what time it was outside of Louis and the guards. Two weeks after that, Louis had done every married man out of his wedding ring with this argument: “O.K., go ahead and be sentimental, go ahead and starve to death. Love’s a wonderful thing, they tell me.”

Louis is a collaborator because he is on the side of the power, but he is still the narrator’s best friend because, for the narrator, having a bad friend in a war environment is better than being alone. From the following sentences, it is deduced that Louis is actually a cunning opportunist who has a manipulative language, abuses his intelligence, and that the narrator soldier is a well-intentioned person with religious sensitivities: He soon had his wealth loaned out and increasing by half every two weeks. I was terribly in debt to him, with nothing left for collateral but my soul. I took him to task for his greed: “Christ drove the moneylenders from the temple,” I reminded him. “That was they were lending, my boy,” he replied. “I’m not beggin’ you to borrow my cigarettes, am I? You’re beggin’ me to lend you some. Cigarettes are luxuries, friend. You don’t have to smoke to stay alive. You’d probably live longer if you didn’t smoke. Why don’t you give up the filthy habit?”

It can be seen in the following paragraph the name ‘Honest John’ attributed to Louis in the story is an ironic use of language that is incompatible with Louis’s personality. “Honest John” (John Davis -1787 -1854) is an emblematic person in the history of the United States. He is an American lawyer, businessman and politician from Massachusetts. He has spent twenty-five years in public service; He served in both houses of the United States Congress and was Governor of Massachusetts for three nonconsecutive years. Because of his personal honesty and reputation, he was known at the time as ‘Honest John’ (en.wikipedia.org). Although Louis found them food or cigarettes in exchange for their watches, wedding rings and other valuables, the soldiers called Louis ‘The People’s Friend’ or ‘Honest John’ because their mental state caused by the war environment prevented them from seeing reality. “The People’s Friend” or “Honest John,” announced that cigarettes might be borrowed from him at a reasonable fifty-percent interest until the next ration. The work of the soldiers assigned to dig up the dead from countless graves in the camp takes a terrible turn. Although they initially tried to stay away from grave goods, thinking that robbing corpses was a disgusting job and getting caught in it meant certain death, Louis such manipulative words, “Good God, kid, you could make enough to retire on in fifteen minutes. I just wish they’d let me go out with you guys for just a day.” He licked his lips, and continued: “Tell you what— I’ll really make it worth your while. You get me one good diamond ring, and I’ll keep you in smokes and chow for as long as we’re in this hole.” convince them.

The next evening, the narrator soldier brings him a ring tucked into the belt of his trousers. It is understood that other soldiers were also involved in the same action. The harsh conditions of the war led to disregard for moral rules; Louis convinces the other soldiers to do the same. According to Louis, war is meaningless and has no purpose. This is solely the work of Roosevelt and the bankers of the Jewish International. It can be concluded that the author gives his ideas about the war through the person of Louis and that the title is also a message to the readers. Soldiers who lose their rings, the symbol of love, waste their lives. That's why they need to be enlightened and see what's happening behind the scenes.

With the topic sentence, '*Brighten up, will you?*' the author gives his message to the reader through Louis's mouth. As World War II experimenter, he wants to give a message not only to the reader but also to the whole world. With this topic sentence, he makes the reader feel the feeling of fatigue and insecurity created by endless wars. "Will you still not see the truth behind the wars?" he seems to ask. At the end of the story, the war is in its final weeks. The guards are sent to stop the Russian aggression and Louise is just like the other soldiers, as the new sergeant no longer needs an orderly. The most humiliating aspect of his new situation for Louis is the prospect of being sent to a working party with the common men. He is upset about this, but he turns the situation back in his favor: Louis is now the camp barber.

The person who determines the border of the soldiers' hair is Louis. He lets the hair grow for a while, then cuts it and keeps it at a certain length. Louis helps the soldiers endure the harsh conditions of war by giving them food and cigarettes. The background of the war; he has the ability to see the bad side, but he doesn't care whether others see it or not. A war on a scale they cannot bear will cause the soldiers to question their positions and perhaps lead them to see the realities beyond the borders. But as long as the cigarettes and food are delivered to them by Louis, this interrogation will not occur and the soldiers will continue to stay within the rules.

Final sentence of the open-ended ending of the story: "*There wasn't anything very novel about the situation after all. It was business as usual with him. The rest of us continued to work our heads off all day, and to come home weary in the evenings to be trimmed by Louis Gigliano.*" indicates that the battlefield routine has not changed. It gives the impression that nothing has changed for the soldiers, that despite everything they have encountered, they still cannot learn their lesson and cannot realize their mistakes. They proceed to come home and get haircuts by Louis. The haircut was used as a metaphor to support the fact that Louis cut the soldiers' hair, drew some boundaries for them and forced them to stay within these boundaries. As clean-shaven soldiers, they do not break the rules because it is more comfortable for them to work without questioning.

Conclusion

Looking at Vonnegut's short story *Brighten Up* in the deep meaning, it might be understood the same theme: being exhausted against a society which cannot be educable. It describes the pessimism about humankind future. The author gives his message to the society and fulfills his mission, but as can be understood from his son's words, he is not sure whether this will be enough to enlighten humanity. "He couldn't help thinking that all that money we were spending blowing up things and killing people so far away, making people the world over hate and fear us, would have been better spent on public education and libraries. It's hard to imagine that history won't prove him right, if it hasn't already." (Vonnegut, 2008:11). Vonnegut was an antiwar author. Vonnegut writes war stories and reveals the war scenes not only in the short story *Brighten Up* but in the all short stories in *Armageddon in Retrospect*. As an antiwar individual, he is aware that humanity is forgetful and that everything that happened in history is

forgotten. Remembering is the best way to avoid new disasters. Literature is the best way to do this. Vonnegut is one of the greatest short story writers of our time, who uses literature as a way to convey his message to the world. The action that Vonnegut wants to carry out with his content shaped by the theme of 'morality lost in war', as it coincides with the title of the text '*Brighten up*', is to try to awaken and enlighten humanity.

Work Cited

- Allen, R. (1991), *Understanding Kurt Vonnegut by William*, University of South Carolina Press.
- Johnson, Claudia Durst, Ed. (2011), *Social Issues in Literature War in Kurt Vonnegut's Slaughterhouse-Five*. United States, Detroit: Greenhaven Press.
- Tomedi, J. (2004), *Great Writers Kurt Vonnegut*, Philadelphia, Chelsea House Publishers.
- Torusdağ, G., Aydın İ. (2022), *Metindilbilim ve Örnek Metin Çözümlemeleri*, Ankara, Pegem Yay.
- Vonnegut, K. (2008), *Armageddon in Retrospect*, Penguin Group, New York.
- Vonnegut, Kurt, (2005), Edited by Daniel Simon. *A Man without a Country*. New York, Seven Stories Press.
- [https://en.wikipedia.org/wiki/John_Davis_\(Massachusetts_governor\)](https://en.wikipedia.org/wiki/John_Davis_(Massachusetts_governor)). Access Date:
20.08.2024

10. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ'nın "Kitâbü'l-Ḥayl" adlı çalışması

APA: İbiş, M. (2024). Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ'nın "Kitâbü'l-Ḥayl" adlı çalışması. 7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 98-111.

Mustafa İBİŞ¹

Öz

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ Hicri 110 yılında Emevi döneminde Basra'da dünyaya gelmiş ve 209 yılında Abbasi döneminde yine burada vefat etmiştir. O genellikle hayatını Basra'da geçirmesine rağmen Fars ve Bağdat diyarlarına seyahat etmiştir. Abbasi devleti ricaliyle yakın ilişkiler kurmuş onların saraylarına varmış ve kitapları hakkında onları bilgilendirmiştir. Ma'mer b. el-Musennâ Arap ve İslam mirasında önemli bir yere sahiptir. O birçok konuda söz sahibi olup farklı alanlarda çalışmalara sahiptir. Öyle ki, onun eserlerinin iki yüze yakın olduğu söylenmiştir. Fakat ne yazık ki bunlardan sadece birkaçı bize ulaşmış, diğer çoğu ise kayıptır. Onun *Kitâbü'l-Ḥayl* adlı eseri bize ulaşan ve dil bilimi hakkında derlenen ilk çalışmalardan biri kabul edilmiştir. Ebû Ubeyde, konu bazlı bu kitabında okuyucuya atla ilgili geniş bilgiler vermektedir. Kitabını Câhiliye ve İslamî dönemde atların önemini gözden geçirdiği tarihi bir perspektiften derlemiştir. Ona göre Câhiliye döneminde atlar gururun, yenilmezliğin ve gücün simgesiydi. Atlara olan saygı ve takdir durumu İslami dönemde de devam etmiştir. Öncelikle Ey iman edenler! Düşmanlarınıza karşı bütün imkânlarınızı seferber ederek kuvvet hazırlayın ve beslenmiş, eğitilmiş savaş atları yetiştirin. Anlamına gelen ayet ardından Hz. Peygamberin ganimetten iki hisseyi ata, bir hissesini de adama bağışladı. Şeklindeki hadisleri, bu kitabın derlenmesinde ve ortaya konmasındaki en önemli sebeplerden biri olmuştur. Ebû Ubeyde bu kitabında sadece bilgi aktaran değil, aynı zamanda bir eleştirmen kimliğiyle öne çıkmıştır. O aktardığı bilgileri tahlile tabi tutmuştur. Bazen rivayetin senedini bazen de metni eleştirmiştir. O, haberi zayıf gördüğü durumlarda inkâr etmiş, kuvvetli gördüğü yerlerde ise onu izah ederek ispatlamaya çalışmıştır.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Edebiyat, Risale, Tasnif

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna's work called "Kitâbü'l-Ḥayl"

Abstract

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna was born in Basra in 110 Hijri during the Umayyad period and died there in 209 during the Abbasid period. Although he usually spent his life in Basra, he traveled to the lands of Fars and Baghdad. He established close relations with the dignitaries of the Abbasid state, visited their palaces and informed them about his own books. Ma'mer b. el-Musenna has an important place in the Arab and Islamic heritage. He has a say in many issues and has studies in different fields. So much so that it is said that his works number nearly two hundred. But unfortunately, only a few of them have reached us, most of the others are lost. His work called *Kitâbü'l-Ḥayl* is considered one of the first works compiled on linguistics that has reached us. Ebû Ubeyde gives the reader extensive information about the horse in this subject-based book. He compiled his book from a historical perspective in which he reviewed the importance of horses in the Ignorance and Islamic periods. According to him, horses were the symbol of pride, invincibility and

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati ABD (Adıyaman, Türkiye), mibis@adiyaman.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5457-3697

power in the Age of Ignorance. The respect and appreciation for horses continued in the Islamic period. First of all, O believers! Prepare forces by mobilizing all your means against your enemies and raise fed and trained war horses. The verse that means, and then Hz. The Prophet would donate two shares of the booty to the horse and one share to the man. These hadiths were one of the most important reasons for compiling and publishing this book. In this book, Ebû Ubeyde came to the fore not only as a transmitter of information but also as a critic. He analyzed the information he conveyed. He sometimes criticized the narration's source and sometimes the text. He denied the news when he saw it as weak, and tried to prove it by explaining it when he saw it as strong.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Literature, Treatise, Classification

Giriş

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna ilk dönem âlimlerinin önde gelen isimlerinden biridir. Yaşadığı dönem ve ortama bakıldığında eşsiz bir konuma sahiptir. Bulunduğu dönem, İslami ilimlerin en yoğun derlenip tasnif edildiği ve kaleme alındığı döneme denk gelmektedir. Bulunduğu ortam ve yaşadığı asır onun hem cahiliye dönemi kaynaklara erişimini kolaylaştırmış, hem de İslam kültür hazinesinin derlenip toplandığı bir döneme denk geldiğinden asıl ravilerden ve temel kaynaklardan istifade etmesini sağlamıştır. O, kültürel ve dini konular hakkında geniş bir birikime sahiptir. O, hem cahiliye hem de İslam kültürü hakkında daha önce kimsenin aktarmadığı rivayetlerde bulunmuştur.²

Onu önemli kılan en büyük neden ise nitekim kaleme aldığı eserler ile rivayette bulunduğu konulardır. O, gerek cahiliye dönemi şiirleri hakkında gerek Arap dili ve edebiyatı hakkında ve gerekse İslami bilimler hakkında geniş bir perspektife sahiptir. Ele aldığı rivayetler genellikle türünün ilk örnekleri olması hasebiyle İslam kültürünün ilk kaynakları arasında sayılmıştır. Aynı şekilde yaptığı rivayetler de daha sonraki âlimlere ışık tutmuştur.³

Ebû Ubeyde'nin sahip olduğu bilgi ve birikim ve onun rahle-i tedrisinde yetişen birçok âlim olmasına rağmen zaman zaman eleştiriye tabi tutulmuştur. Özellikle Yahudi ve fars kökenli olduğu şeklindeki rivayetlerden ötürü bilinçli veya bilinçsizce addedilebilecek milliyetçi hamaset sahibi kimselerin hışmına uğramıştır. Bundan ötürü ele aldığı eserler ile rivayetleri tenkit edilmiştir. Nitekim onun şahsı hakkındaki menfi eleştirileri daha çok onun rasyonel bilgisine ve tenkitçi kişiliğine erişilememenin yansıması şeklinde değerlendirmek mümkündür.⁴

Ebû Ubeyde yaklaşık iki yüze yakın kitap kaleme almıştır. Fakat ne yazık ki günümüze az sayıda kitabı ulaşmıştır. O gerek Kur'an, hadis, tarih, sanat ve dil gibi birçok konuda kitaplar telif etmiştir. Onun birçok kitabı ilk kaynak olması bakımından önemli eserlerdir. Aynı zamanda konu bazlı ele aldığı eserler de hem türünün en iyi çalışmalarındandır. Onun *Kitâbü'l-Ḥayl* adlı eseri bu çalışmaların en önemlilerinden ve günümüze ulaşmış olanlarından biridir. Musannif bu çalışmasını hayvanlardan atı ele almıştır. Atın gerek cahiliye gerek İslam dönemindeki öneminden ve konumundan bahsetmektedir. Burada atın yaratılışı, isimleri, şekli ve şemali, tabiatı, renkleri, kusurları ve yüksek meziyetleri gibi atla ilgili pek çok konuya değinmiştir.⁵

² Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramazan (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 76-77; İhâb Fevzi Tefkik el-Hacî, *Ebû Ubeyde: Ma'mer b. el-Müsennâ ve devruhu bi'l kitâbeti't-târîhiyye* (Nablus-Filistin: Câmî'atu'n-Necâh el-Vataniyye Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 1-2.

³ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beirut: Dâru ve Mektebetü Hilâl, 2002), 2/34.

⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 76.

⁵ Bkz. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl* (Haydarabad-Hindistan: Dâiretü'l-Ma'ârif el-Osmâniyye, 1939).

Ebû Ubeyde'nin *Kitâbü'l-Ḥayl* adlı eseri dil ve edebiyat açısından önemli bir çalışmadır. Ebû Ubeyde dil çalışmasına yoğun mesai harcayan dilcilerin arasında yer almaktadır. Bu çalışması lügat çalışmalarına örneklik teşkil etmiştir. Onun bu eserinde, diğer çalışmalarındaki üslubunun inceliklerini görebilmek mümkündür. Ayrıca hiç duyulmamış kalıplar kullanması ve bunlara şiirlerden istişhad getirmesi dil bilimi açısından paha biçilemez derecede önemlidir. Onun bu kitabı atla ilgili yapılan çalışmalar arasında en kapsamlı olanıdır.

1. Ebû Ubeyde'nin Hayatı ve Arap Dilindeki Yeri

Asıl ismi Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî'dir.⁶ Fars kökenli olup aslen acem olduğu rivayet edilmiştir. Tarihi kaynakların çoğu ailesi ve nesebiyle ilgili rivayetlere yer vermemiştir.⁷ Bazı kaynaklar ise Ebû Ubeyde'nin kendi nesebiyle ilgili rivayetlerini aktarmıştır. O, bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: Babam bana, babasının Bacervân⁸ Yahudilerden olduğunu söyledi.⁹ Fuat Sezgin Ebû Ubeyde'nin Mecâzü'l-Ḳur'ân adlı eserine yazdığı mukaddimede ondan aktarılan bu ve benzeri rivayetleri fazla itibarlı görmemiştir. Yine onun Yahudiliğiyle övüldüğü ile ilgili oryantalistlerin rivayetlerini ise mesnetsiz kabul etmiştir. Bunun sebebini ise muasırlarının onu tenkit için tutundukları malzemeler şeklinde değerlendirmiştir.¹⁰

Ebû Ubeydenin doğum tarihiyle ilgili birçok farklı rivayet vardır. Bu rivayetlerin aktardığı tarih birbirine yakındır. Tercih edilen görüşe göre o hicri 110 yılında dünyaya gelmiştir. Rivayetler nerede dünyaya geldiğini aktarmasa da onun yaşadığı yer Basra'da dünyaya geldiği varsayılmıştır. Ebû Ubeyde ilim bakımından tekâmüle erince hicri 188 yılında Basra'dan Bağdat'a geçmiştir. Burada birçok ilim insanıyla tanışma fırsatı bulmuştur. Onun aynı zamanda Fars diyarlarını da ziyaret ettiği aktarılmıştır. O hicri 209 yıllarında Basra'da vefat etmiştir.¹¹

Tarihi kaynakların çoğu Ebû Ubeyde'nin şüübî hareketlerin görüşlerini benimsediğini ve onun Harici mezhebinden olduğunu aktarmıştır. Onun haricilerin hangi koluna mensup olduğu ise tartışmalıdır. Bazıları onun Sufriyye bazısı da Ebâziye koluna mensup olduğunu zikretmişlerdir.¹² Buna ise onun Haricilere ait şiirleri aktarmasını ve onlardan çokça dile getirmesini delil getirmişlerdir. Bazı kimseler de onun Kaderiye mezhebine mensup olduğunu zikretmiştir. Bunun sebebi ise Nazzam'ı (öl. 231/845) övmesinden ötürü olabileceği varsayımı ileri sürülmüştür.¹³ Fakat öğrencisi Ebû Hatîm es-Sicistânî (öl. 248/862) bu görüşün temelsiz olduğunu ifade etmiştir.¹⁴ Bunun dışında Ebû Ubeyde'nin birçok mezhebi görüşe sahip olduğu aktarılmıştır. Fakat yazdığı eserlerinde sarahaten zikredilen bu mezheplere karşı

⁶ Ebû Amr Halife İbn Hayyât, *Kitâbü't-Ṭabaḳât*, thk. Süheyl Zekkâr (Dârü'l-Fikr, 1993), 25.

⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 76.

⁸ İbn Hallikân buranın, Ermenistan tarafından Yahudi yerleşim yerlerinden biri olduğunu aktarmıştır. Bkz. Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâ ü ebnâ'iz-zamân* (Beyrut: Dâru Sadr, 1994), 5/243.

⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâ ü ebnâ'iz-zamân*, 5/235-243.

¹⁰ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Ḳur'ân*, thk. M. Fuat Sezgin (Mısır: Muhammed Sâmi Emîn el-Hancı, 1374), 1/11.

¹¹ Tefîk el-Hacı, *Ma'mer b. el-Müsennâ ve devruhu bi'l kitâbeti't-târîhiyye*, 7; Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Ḳur'ân*, 1/9-10.

¹² Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *Maḳâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-muşallîn* (Almanya: Dâru Franz Steins, 1980), 120; Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Ḳur'ân*, 1/11; Tefîk el-Hacı, *Ma'mer b. el-Müsennâ ve devruhu bi'l kitâbeti't-târîhiyye*, 11-12.

¹³ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbü'l-Ḥayevân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harâun (Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1965), 471-165.

¹⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan ez-Zebîdî, *Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luḡaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Beyrut: Dârü'l-Ma'ârif, 1973), 176.

temayülü görülmemektedir. Dolayısıyla, bu ithamların birçoğunun hamasetten veya hasım ve rakiplerinin birer yakıştırılmalarından ibaret olduğu varsayımı uzak bir ihtimal görülmeyecektir.¹⁵

Ebû Ubeyde birçok ünlü ilim insanından ders almıştır. O, gerek âlimlerin kitaplarından gerekse bizatihi onlardan duyduklarını aktarmıştır. Yaklaşık 77 âlimden alıntıda bulunmuştur. O Ebû Amr b. el-‘Alâ (öl. 154/770), Hattab el-Ahfeş (öl. 149/775), İsâ b. Ömer es-Sakafî (öl. 154/770), Yûnûs b. Hâbîb, Hişam b. ‘Urve (öl. 182/798), Vekî b. el-Cerrah (öl. 197/812), Heysem b. er-Rabî‘ en-Nemirî (öl. 180/796) ve Ebû Sevvar el-Ganevî (öl. 200/816) gibi birçok ünlü âlimden ders almıştır.¹⁶ Ayrıca birçok ilim insanı da onun rahle-i tedrisinden geçmiştir. Ebû Gassân Rafî‘ b. Seleme (öl. 255/868), Ebü’l-Hasan el-Esram Alî b. Muğîre (öl. 230/844), Halîfe b. Hayyât (öl. 230/844), Ebû Hâtîm Sehl b. Muhammed b. Osman es-Sicistânî (öl. 248/862), Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz (öl. 250/864), Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhamed b. Hârûn et-Tûzî (öl. 230/844), Muhammed b. Sellâm b. Abdullâh el-Cumahî (öl. 231/845) ve Ebû Tâlib el-Mufaddal b. Seleme b. Amir (öl. 290/902) gibi birçok isim ona talebelik yapmış ve ondan rivayette bulunmuşlardır.¹⁷

Birçok âlim onu ve ilmini güvenilir bulup onun hakkında olumlu ifadeler kullanmıştır. Örneğin Muhammed b. Menâzir (öl. 198/813) onu kendi zamanının ittifakla kabul ettiği bir âlim olduğunu ifade etmiştir.¹⁸ Ebû Nüvâs (öl. 198/813) onun hakkında, ilmin ustası ifadesini kullanmıştır.¹⁹ el-Fazl b. Rabî‘ (öl. 208/823), Yahyâ b. Mu‘în (öl. 233/847), Alî b. el-Medenî (öl. 234/848), İbn Kuteybe (öl. 276/889) ve Muhammed b. Sellâm el-Cumahî gibi ünlü isimler de onun ilmi kişiliğini taktir eden ifadeler kullanmışlardır.²⁰ Câhiz ise onun hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: Yeryüzünde tüm bilimlerde Ebû Ubeyde’den daha bilgili Haricî veya Ehli Sünnet bir âlim yoktur.²¹

Ebû Ubeyde'nin bilgisinin genişliği, onu yaşadığı dönemde çağdaşlarından, ölümünden sonra da onların takipçilerinden eleştiri gelmesini engellememiştir.²² Onun Araplara karşı takındığı tavır ve muhalefet pozisyonu bu durumun en büyük nedenidir. Bu sebepten dolayı başkasına yapılmayan eleştiriler ona yapılmıştır. Onun şiir söylerken beyitleri düzgün bir ağızla söyleyememesi ve Kur’an okurken hatalar yapması ona yapılan eleştirilerden bazısıdır. Bazı Araştırmacılar bu eleştirilere cevap vermişlerdir. Bunlara göre, Ebû Ubeyde'nin konuşurken hata yaptığına şüphe yoktur. Onun zamanındaki normal günlük konuşmalar dilbilgisi kurallarına sadık kalacak kadar sağlam bir yapıda değildi. Bu bakımdan Ebû Ubeyde, diğer konuşmacılar gibi sıradan konuşmalarında bu yapıya riayet etmemiştir. Onun şiir söylerken lahn yapması olayına gelince, Ebû Ubeyde'nin bu konuda dil uygulama becerisinin zayıflığından kaynaklandığı ve bunun genişleyen bir dil için şaşılacak bir durum olmadığı ifade edilmiştir.²³ Fakat tüm bunlarla beraber Ebû Ubeyde'nin dilin kurallarından ayrılması ve dilde lahne

¹⁵ Ma’mer b. el-Müsennâ, *Mecâzîl-‘Kurân*, 1/11; Tefkîk el-Hacî, *Ma’mer b. el-Müsennâ ve devruhu bi’l-Kitâbeti’t-târîhiyye*, 11-13.

¹⁶ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Müzhir fi ulûmi’l-luğa*, thk. Fuâd Alî Mansûr (Beyrut: Dârü’l-Kutûbi’l-İlmiyye, 1998), 2/352; el-Câhiz, *Kitâbü’l-Hayevân*, 177; Tefkîk el-Hacî, *Ma’mer b. el-Müsennâ ve devruhu bi’l-Kitâbeti’t-târîhiyye*, 59-95; Ma’mer b. el-Müsennâ, *Mecâzîl-‘Kurân*, 1/11-12.

¹⁷ Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnaût - Türki Mustafâ (Beyrut: Dâru İhyau’t-türâs, 2000), 14/94; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-ayân ve enbâ ü ebnâ i’z-zamân*, 5/235; İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 77.

¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-ayân ve enbâ ü ebnâ i’z-zamân*, 5/379.

¹⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Uyûnü’l-ahbâr* (Beyrut: Dârü’l-Kutûbi’l-İlmiyye, 1997), 2/146.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü’l-fuhûli’s-şuarâ*; thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dârü’l-Medenî, ts.), 1/23. Detaylı bilgi için bkz. Tefkîk el-Hacî, *Ma’mer b. el-Müsennâ ve devruhu bi’l-Kitâbeti’t-târîhiyye*, 20-24.

²¹ el-Câhiz, *Kitâbü’l-Hayevân*, 280.

²² Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet Ukaşe (Kahire: Dârü’l-Ma’ârif, 1969), 543; Kemâleddîn el-Enbârî Ebü’l-Berekât, *Nizhetü’l-elibbâ fi tabakâti’l-üdebâ*; thk. İbrâhîm es-Sâmîrâî (Ürdün: Mektebetü’l-Menâr, 1985), 87.

²³ Ma’mer b. el-Müsennâ, *Mecâzîl-‘Kurân*, 1/14-15.

düşmesi genel manada gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemdeki dil bilginleri tarafından olumlu bir durum olarak karşılanmamıştır. Ondan sadır olan bu gibi durumlar gerek kendi döneminin büyük âlimlerinden Asmaî (öl. 216/831) ve diğer başka âlimler tarafından sert bir dille eleştirilmiştir.

Ebû Ubeyde birçok bilimde ön plana çıkmıştır. O, Eyyâmü'l-Arab denen Câhiliye devrinde ve İslâmiyet'in ilk zamanlarında Arap kabileleri arasında cereyan eden savaşlar, ahbâr ve rivayetler, tarih, nesep bilgisi, tefsir, edebiyat ve dil konusunda uzman bir isimdir. Bundan dolayı müstakil ve konu bazlı birçok kitap derlemiştir. Onun sahip olduğu kültürün izlerini bu eserlerinde görülmektedir. O dil, tefsir ve hadis ve bunlarda geçen garip (bilinmeyen veya anlamı kapalı) ifadeleri içeren çalışmalar, Arapların gelenek ve göreneklerini anlatan tarih ve kutsal saydıkları hayvanlar hakkında çalışmaları mevcuttur. Öyle ki, onun sahip olduğu kültürel bilgi Arap ulusunun ötesine, Arap olmayanların gelenek ve haberlerine kadar uzanmaktadır.²⁴

Ebû Ubeyde'nin, Arapların rivayet ettiği veya uydurduğu bazı haberlerin başkasına ait olduğunu ifade etmesi de eleştirilmiştir. Bu durumun, Araplara ait bilimlerin aslında başkasına ait olduğunu göstermesi anlamına geldiği ifade edilmiştir.²⁵ Buna örnek İse Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberrid'in (öl. 286/900) aktardığı hayal ürünü masaldır. Ebû'l-Abbâs Müberrid bunu şöyle anlatır: Bedevi iki Arap, yalan hikâyeye hakkında birbiriyle rekabete girer. Biri şöyle söze başlar: Bir keresinde atımla dışarı çıkmıştım. Birden kendimi karanlığın içinde buldum, onu yakalayana kadar atımla izini sürdürdüm. Ta ki onu yakaladım. Bir de ne göreyim! Atım doğurmuş. Diğer Arabi ise şöyle der: Bir keresinde bir ceylanı okumla hedef aldım, ceylan doğrulup sağa döndü, sonra ok da arkasından sağa doğruldu, ceylan sola yöneldi ok da sola yöneldi, ceylan yukarı kalktı ok da yukarı kalktı daha sonra ceylan alçalınca ok da alçalıp ceylanı vurdu. Hikâyeyi anlatan Müberrid der ki: Tûzî bana şöyle dedi: Araplardan gelen bu tür haber ve rivayetlerini Ebû Ubeyde'ye sordum. O da şöyle dedi: Acemler de (Arap olmayanlarda) bu tür afaki yalan haberler söylüyor ve diyorlar ki: Yarısı bakırdan ve yarısı kurşundan bir adam vardı. Araplar da bu tür olayları onlara benzetip söylemişlerdir.²⁶ Yukarıda zikredilen hikâyeye baktığımız da Ebû Ubeyde'nin sonradan popülerliğe kavuşan egzotik antoloji düşlemeleri gibi bir sanatı kastetmediği muhakkaktır. Belki de her iki kültürden de bu gibi gayri hakiki olayların sadır olabileceğini ifade etmiştir.

Ebû Ubeyde yazdığı eserler ile ele aldığı konular bakımından ön plana çıkmıştır. İbn Nedîm (öl. 380/893) onun 109 eser ele aldığını rivayet etmiştir.²⁷ Yakût el-Hamevî (öl. 626/1228) onun 81 eserinden²⁸ Bağdatlı İsmâil Paşa (öl. 1339/1920) 98 eserinden²⁹ bahsetmişlerdir. İbn Hallikân (öl. 681/1282) ise 81 eserinden bahsetmiş ve onun yaklaşık 200 civarında kitap kaleme aldığını zikretmiştir.³⁰ Ebû Ubeyde çeşitli konularda eserler yazmıştır. Dini konularda 10, Persliler hakkında 3, Araplar hakkında 16, İslam'dan önceki Arapların tarihi üzerine 17, kabilelerle ilgili ahbâr üzerine 8, fetihler üzerine 3 ve diğer olaylar üzerine 13, şehirlerin erdemleri üzerine 4, şiir üzerine 9, hayvanlar üzerine 13 ve çeşitli konular da ise 62 kitap yazmıştır.³¹

²⁴ es-Süyûtî, *el-Müzhir*, 2/345.

²⁵ İzzuddîn İsmâil, *el-Meşâdirü'l-edebiyetu ve'l-luğaviyye fi't-türâs il-arabi* (Kahire: Mektebetu Ğârib, ts.), 311.

²⁶ es-Süyûtî, *el-Müzhir*, 2/430.

²⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 76-77.

²⁸ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ: İrşâdü'l-erîb ilâ marifeti'l-edib* (Beyrut: Dârü'l-ğarb el-İslâmî, 1993), 6/708.

²⁹ İsmâil Paşa Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ül-mü'ellifin ve âsârü'l-muşannifin* (İstanbul: Dârü'l-Ma'ârif, 1955), 2/466.

³⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâ ü ebnâ'iz-zamân*, 5/238-239.

³¹ Bkz. Tefvik el-Hacî, *Ma'mer b. el-Müsennâ ve devruhu bi'l kitâbeti't-târîhiyye*, 34-36.

2. Ebû Ubeyde'nin “Kitâbü'l-Ĥayl” Eseri

At konusu gerek Ebû Ubeyde'den önce gerekse sonraki dilbilimcilerin çalışma konusunu oluşturmuştur. Ebû Mâlik Amr b. Kirkira (öl. 248/863), Nadr b. Şumeyl (öl. 203/740), İbn Hişâm el-Kelbî (öl. 204/819), Ebû Amr İshak b. Mirâr eş-şeybânî (öl. 206/821), Ebû Alî Muhammed b. el-Müstenîr Kutrub (öl. 204/819) daha önce at konusunu işleyen âlimlerdendir. Aynı zamanda muasırı Asmâî de bu konuda kitap yazan âlimlerin arasındadır. Daha sonra İbn A'râbî Muhammed b. Ziyâd (öl. 231/845), İbn Düreyd Muhammed b. Hasan (öl. 321/933) ve Esved el-Ğundecânî Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-A'râbî (öl. 430/1038) gibi birçok âlim tarafından bu konu kale alınmıştır.³²

Arapların en çok gurur duyduğu şey at olduğundan, Araplar bu konuda büyük bir dil ve edebiyat zenginliğine sahiptirler. Dilbilimcilerin özellikle at konusuyla olan ilgisi tartışma götürmeyen bir konu olmuştur. Bu konuya ilgi duyan isimlerin başında şüphesiz ki Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musannâ gelir. Ebû Ubeyde hayvanlarla ilgili yaklaşık 13 kitap telif etmiştir.³³ 6 tanesi atla ilgili çalışmalardır. Ne yazık ki hayvanlarla ilgi çalışmalardan ancak adı geçen “Kitâbü'l-Ĥayl” eseri günümüze ulaşmıştır.³⁴ Ebû Ubeyde'nin bu eserini Ebû Hâtim Süheyl b. Muhammed es-Sicistânî ve ondanda da Ebû Yûsuf İsbahânî (öl. 336/947) rivayet etmiş ve bize ulaşmıştır.³⁵

Ebû Ubeyde'nin zikredilen kitabıyla ilgili şöyle dediği rivayet edilir: Hârûn Reşîd'in (öl. 193/809) yanına vardım ve bana şöyle dedi: Ey Ma'mer! Senin atların özellikleriyle ilgili güzel bir kitabınız olduğunu duydum, bunu sizden duymayı çok isterim. Orada bulunan Asma'î şöyle dedi: Bir at gelir ve ellerimizi bir organın üzerine koyarız, ona isim veririz ve ne olduğunu söyleriz. Hârûn Reşîd şöyle dedi: Evlat atımı getir. Daha sonra Asma'î ayağa kalktı ve ellerini atın bir organına koydu ve bu şudur deyip ilgili ifade hakkında şairin mısralarını aktardı. Hârûn Reşîd şöyle dedi: Asma'î'nin dedikleri hakkında ne düşünüyorsun? (Ebû Ubeyde) şöyle dedim: Bazısında doğru söyledi bazısında ise hatalıydı. Doğru olduğu şeyi biliyoruz fakat hatalı olduğu şeyi nereden aldığını bilmiyorum.

Ebû Ubeyde'nin “Kitâbü'l-Ĥayl” adlı kitabı, Arap kütüphanelerinde atlar ve bunların tasvirleri üzerine ulaşmış en büyük kitaptır. Yazar, Araplar arasında atların durumuna ilişkin nadir bir giriş sunmuş ve yirmi şairin atları anlatan tüm şiirlerinden bulduklarını içeren uzun bir bölümle bitirmiştir. Müellif giriş ve sonuç arasında hadis ve rivayetlerden ve at meselesiyle ilgili anlatılanlardan bahseden bölümler sunmuştur.

Ebû Ubeyde'nin “Kitâbü'l-Ĥayl” eseri bir mukaddime ve atları anlatan yirmi dokuz konu başlığı ile sonuç bölümünden oluşmaktadır. Mukaddimedede konunun genel çerçevesini çizmiş ve konuyu ayet ve hadislerle örneklendirmiştir. Ayrıca farklı rivayet ve haberlere yer verip konuyla ilgili meşhur şairlerin şiirlerinden yararlanmıştır. Sonraki bölümlerde atla ilgili genel durumları konu başlığı haline getirmiştir. Bu başlıkları da zaman zaman alt başlıklarla çeşitlendirmiştir. Son olarak da konuyu geniş bir sonuç bölümüyle tamamlamıştır. Bu bölümde atla ilgili şairlerin unutulmayan mısralarını aktarmıştır.

³² Hüseyin Âdil Muhammed Şeyh, “el-Ĥayl fi mektebeti'l-'Arabiyye”, *Mecelletü 'Âlemi'l-Kütub* 23/1-2 (2002), 91-99.

³³ Tevfik el-Hacı, *Ma'mer b. el-Müs ennâ ve devruhu bi'l kitâbeti't-târîhiyye*, 44-45.

³⁴ Alî Muhsin Bâdî, “Kitâbü'd-Dibâc el-mensûbu ilâ Ebî 'Ubeyde: Dirâse fi Taḥkîki'n-nisbe”, *Mecelletü Külliyyeti't-terbiyyeti'l-esâsiye li'l-'ulumî't-terbiyyeti ve'l-esâsiyye* 33 (2017), 580.

³⁵ Bkz. Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ĥayl*.

2.1. Mukaddime Bölümü

Kitabın ravisi bu bölümü, besmeleden sonra *وَبِهِ تَقْنِي* yani ona tam bir biçimde güveniyorum ve destekliyorum ifadeleriyle aktarmıştır. Bu bölüm, tamamen bir mukaddime türüne örnektir. Ebû Ubeyde kitabının mukaddimesinde atla ilgili tarihin derinliklerine dalmaktadır. Kitabının mukaddimesinde şöyle der: Câhiliye döneminde Araplar, atlarını koruyup gözettikleri ve ona değer verdikleri kadar başka bir şeyi korumamış ve ona değer vermemişlerdir. Araplar için at zaferin, zarafetin ve düşmana karşı gücün simgesidir. Öyle ki, bir Arap geceyi aç geçirir fakat atını doyururdu. Atını kendisine, ailesine ve çocuklarına tercih ederdi.³⁶

Ebû Ubeyde Arapların ata verdiği önemin şiirlerine yansıdığını belirtmiş ve bunu örneklerle delillendirmiştir. Bunlardan biri Antare b. Şeddâd'ın (öl. 614) şu mısralarıdır:³⁷

أَبْنِي رَبِيبَةَ مَا لِمَهْرِكُمْ	مُتَهَوِّشًا وَبُطُونُكُمْ عُجْرُ
وَأَلَّكُمْ بِإِثْمَاءِ الْوَلِيدِ عَلَى	إِنَّرِ الْحَمِيرِ بِشِدَّةِ خُنْرُ
إِذْ لَا تَرَالُ لَكُمْ مُعْرَغَةٌ	تَغْلِي وَأَعْلَى لُونَهَا صَهْرُ

Ey Zebîbe'nin oğlu (oğulları)! Taylarınıza ne oldu da böyle cılızdırlar. Hâlbuki karınlarınız kocaman...
Sizler, çocukları (bu tayların) eşek olduğuna ikna edecek yeterli deneyime sahipsiniz.
Deneyiminiz olsaydı kaynayan tencereniz ve yükselen aleviniz (pişen etiniz) eksik olmazdı.

Ebû Ubeyde'ye göre atın şerefli bir varlık olduğuna işaret eden en güzel delilin ayet de geçen: Ey iman edenler! Düşmanlarınıza karşı bütün imkânlarınızı seferber ederek kuvvet hazırlayın ve beslenmiş, eğitilmiş savaş atları yetiştirin.³⁸ İfadeleridir. Ebû Ubeyde konuyu birçok hadisle de desteklemiştir. Bunların bir kaçı şu şekildedir; Hz Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

Atların alınlarında kıyamet gününe kadar iyilik vardır. Hem sevap vardır hem de dünyalık ganimet vardır.

Başka hadiste:

Hz. Peygamber ganimet malından ata iki, adama ise bir hisse vermiştir.

Yine atla ilgi olarak, Hz. Peygamberin atları yarıştırdığı ve kazananı ödüllendirdiği bize ulaşan rivayetler arasındadır.

Ebû Ubeyde daha sonra şairlerin atın fazileti ve bereketi ile ilgili söyledikleri söz ve şiirlerini aktararak konuyu derinlik kazandırmıştır.³⁹

2.2. Atın Yarattığı ve Özellikleri

Kitabın ravisi bu bölümü mukaddimeye giriş yaptığı biçimde rivayet etmiş ve konuyu herhangi bir isimle başlıklandırmamıştır. Fakat kitaba göz atıldığında müellifin burada atın yaratılışından ve özelliklerinden bahsettiği açıktır. Müellif bu konu başlığında atın baştan aşağıya tüm uzuvlarını saymış

³⁶ Ma'mer b. el-Müsenâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 2.

³⁷ Antare b. Şeddâd el-Absî, *Divânü Antare*, thk. Muhammed Saîd Mevlevî (Mektebetü'l-İslâmî, 1970), 315-316.

³⁸ El-Enfâl 8/60.

³⁹ Ma'mer b. el-Müsenâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 4-15.

ve onu tasvir etmiştir. Özellikle atın uzuvlarını tanıtırken birçok kapalı ifadelere şiirlerden örnekler verip izah etmiştir.⁴⁰

2.3. Yaratılış Özellikleri

Ravi bu kısmı *بَابُ أَحْزَرُ* yani başka konu anlamındaki başlıkla sunmuştur. Bu bölüm bir önceki bölümle benzerlik arz etmektedir. Yazar burada aynı şekilde atın özelliklerinden bahsetmiştir. Şayet konu illa diğer bölümden farklı sayılmak isteniyorsa, müellifin burada atın özelliklerine yoğunlaştığı ve atın farklılaşan özelliklerine göre onu değişik kategorilere ayırıp onları isimlendirdiğini söylenebilir. Nitekim bölümün sonunda, Allah'a hamdolsun atın yaratılışındaki isimlendirmeleri tamamladım, ifadesi kullanılmaktadır. Bu da konunun bir öncekiyle ilişkili ve ondan bir bölüm olduğunu göstermektedir.⁴¹

2.4. Erkek ve Dişi Atın Döllenmesinden Doğurana Kadar Olan Durumlarından Yavrularının Dişleri Çıkana Kadar Olan Durumların Tanımı

Konunun isminden de anlaşılacağı üzere musannif bu konu başlığı altında erkek ve dişi atın döllenmesinden doğurana kadar olan durumları ve tanımlamaları üzerinde durmuştur. Atın hamile kalmadan önce ki durumundan başlayarak erkek ve dişi atın hallerini ele almıştır. Daha sonra ana rahmindeki aşamasına geçmiş ve sonra doğumunu zikretmiştir. Tüm bu aşamalarda gerek dişinin gerek erkeğin değişen vasıflarından ve isimlerinden bahsetmiştir. Konuya aynı şekilde şiirlerden örnekler getirmiştir.⁴²

2.5. Ata Verilen Kuş İsimleri

Yazar bu konu başlığında ata verilen kuş ve kanatlı hayvanların isimlerinden bahsetmiştir. Ata verilen 17 çeşit kuş isminden bahsetmiştir. Bunları şu şekilde sıralamıştır:

العصفور، الهامة، الذباب، الصرد والفراشة، اليعسوب، السمامة، الناهض، الصقر، القطاة، الغراب، الزر، الخراب، النسر، الزرق، السحاة، الخفاش

Serçe, Peçeli Baykuş, Sinek (Sinekkapan kuşu anlamında da kullanılır), Örümcekuşu, Kelebek (ispinoz veya saka kuşu anlamındadır), Yusufçuk, Ebabel, Palaz (Kuşların doğum ile uçabilmeye başladıkları dönem arasındaki evredir.), Şahin, Taçlı Kum Tavuğu (Pterocles), Karga, Sığırcık, Tepeli Kartal, Baykuş, Kartal, Yarasa, (Hufâş) Yine Yarasa kuşunun diğer bir adıdır.⁴³

2.6. Ata seslenme İfadeleri

Yazar bu konu başlığında ata seslenme ifadelerinden bahsetmektedir. Burada atı çağırmak, uzaklaştırmak, ilerletmek, ayağa kaldırmak ve şaha kaldırmak için kullanılan ifadelere yer vermiş ve buna çeşitli şiirlerden örnekler vermiştir.⁴⁴

2.7. Atın Doğuştan gelen kusurları

Müellif bu başlıkta atın doğuştan gelen kusurlarını izah etmiştir. Bunun birçok isimle anıldığından bahsetmiş ve bunların bazılarını şiirlerle örneklendirmiş diğer bazısını ise kendisi açıklamaya

⁴⁰ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 16-31.

⁴¹ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 31-38.

⁴² Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 38-46.

⁴³ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 46.

⁴⁴ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 46-47.

çalışmıştır. Örneğin atın perçeminin olmayışı, kulaklarının sarkması ve gözlerinden birinin beyazlığı bu kusurlardan bazılarıdır. Burada teker teker hepsini izah etmeye çalışmıştır.⁴⁵

2.8. Atın Doğuştan Olmayan Sonradan Oluşan Kusurları

Bu konu başlığında atın oluşan kusurlarından ötürü tavsif edildiği on beş isimden bahsedilip bu kusurların neler olduğu açıklanmakta ve bu isimlendirmelere şiirden örnekler getirilmektedir.⁴⁶

2.9. Kaliteli At ve Atın Yaratılıştaki Kalitesi Onun Görünen Güzelliğiyle Süslenmesidir

Yazar bu başlıkta atın kalitelisinden ve yaratılıştaki kalitesine değinmektedir. Burada atın alnından, burun deliklerinden, sırt kısmından, gözlerinden ve toynak gibi iyi bir atın sahip olması gereken birçok özelliklerinde bahsetmektedir.⁴⁷

2.10. Cins Atın Özelliği Görünen Heybetiyle Süslenmesidir

Bu Başlıkta Başka cinslerin karışmadığı safkan Arap atından bahsetmektedir. Yazarın kısa tuttuğu bu konu başlığında cins atı, duyguları hassas ve teninin görkemi altında zarafeti görünen şekilde ifade eder.⁴⁸

2.11. İyi At Boyunlu Attır

Yazar, atın boynunun uzun olmasını kaliteli olmasına işaret ettiğini açıklamıştır. Aynı zaman da atın boyunlu olmasının onu nasıl etkilediğinden bahsedip bunu şiirlerle örneklendirmiştir.⁴⁹

2.12. Kaliteli Atın Delili Dörtmala Koşarken Belli Olur

Yazar, Kaliteli atın koşarken belli olduğundan bahsetmektedir. İyi bir atın dörtmala koşarken ayaklarının açılmadığı ve rahat hareket ettiği şeklinde atın birçok durumundan bahsetmiş ve tavsif edildiği ifadeleri şiirlerle örneklendirmiştir.⁵⁰

2.13. At Koşarken Ön Ayaklarının Durumu

Müellif iyi bir atın koşarken ön ayaklarının durumunun belli ettirdiğini zikretmiştir. Şayet at koşarken ayak izleri arasında on iki adım varsa iyi olduğunu şayet daha fazlaysa en iyisi olduğunu zikretmiştir. Fakat ayak izleri yedi ile on iki arası ise orta yediden az ise bunun yavaş bir at olduğundan bahsetmiştir.⁵¹

2.14. Cins Atın Özellikleri

Yazar bu başlıkta yukarıda geçen cins atın görünen heybeti konusunu detaylandırmaktadır. Cins atın toynaklarının ve kalçalarının yumuşaklığı ve burun deliklerinin genişliği gibi özellikleriyle tanındığını zikretmiştir.⁵²

⁴⁵ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 47-50.

⁴⁶ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 50-52.

⁴⁷ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 52-53.

⁴⁸ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 53.

⁴⁹ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 53-54.

⁵⁰ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 54-57.

⁵¹ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 57-60.

⁵² Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 60-63.

2.22. Atta Bulunan Halka İsimleri

Yazar bu konu başlığında atta var olabilen dairesel halkalara değinmiştir. On beş çeşit daire türünden bahsetmektedir. Atın yüzünde, omuzlarında, boynunda ve diğer azalarında oluşan halka şekillerine ve isimlerine değinip hangisinin makbul ve hangisinin hoş karşılanmadığını zikretmiştir.⁶¹

2.23. At ve Özellikleri

Yazar bu konuda atın elliden fazla değişik türlerine ve bunların isimlerine değinmiştir. Daha sonra bu türleri teker teker açıklayıp bunlara şiirlerden örnekler getirmiştir.⁶²

2.24. Atın Ayaktaki Durumu

Yazar bu başlıkta atın ayakta dururken sahip olduğu durumunu anlatmıştır. Atın ayakta iken beş türlü duruşunu şu vasıflarla anlatmıştır: *المراوحة، والتوريك، والصيام، والاخامة، والصفون* Dördüncü toynağının ucuyla üçayak üzerinde durması, Ayakta iken bacaklarının dik olması, Ön ayaklarından veya arka bacaklarından birini kaldırması, Kalçası üzerine dayanarak ayakta durması, Bacaklarının arasında hareket etmesi. Yine bunlara şiirlerden örnekler vermiştir.⁶³

2.25. Atın Yürüyüşü

Müellif bu konuda atın birçok yürüme şeklinden bahsetmiş ve bunları açıklamıştır. Aynı zamanda bunları şiirlerle örneklendirmiştir.⁶⁴

2.26. Atın Koşu Türleri

Musannif bu konu başlığında atın koşu şekillerinden ve türlerinden bahsetmiştir. Atın birçok koşu türü olduğunu zikretmiş ve bunları tavsif ettikten sonra açıklamalarda bulunmuştur. Yine açıkladığı ifadelere şiirden deliller getirmiştir.

2.27. Atın Koşu Kusurları

Yazar burada atın on üç türlü koşu durumundan bahsetmektedir. Bu koşu türlerini açıklamış ve şiirle örneklendirmiştir.⁶⁵

2.28. Atın Aktivitesi

Burada müellif atın sahip olduğu genel aktivite durumlarından bahsetmiştir. Atın, binicinin altında, zıplarken, binicisi olmadan koşarken gibi durumlarda sahip olduğu durum ve bunun isimlendirmesine değinip bunu şiirlerle örneklendirmiştir.⁶⁶

⁶¹ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 114-115.

⁶² Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 115-124.

⁶³ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 124-125.

⁶⁴ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 125-128.

⁶⁵ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 131-133.

⁶⁶ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ḥayl*, 133-134.

2.29. Atın Kişnemesi

Yazar bu başlıkta atın kişneme sesinden ve buna göre vasıflandırılan isimlerinden bahsetmektedir. Bunu birçok isimle açıklamış ve bunları açıklama yoluna gitmiştir. Ayrıca bu isimlendirmeleri şiirlerle örneklendirmiştir.⁶⁷

2.30. Arapların atların özellikleriyle ilgili şiirlerinde Söyledikleri

Yazar bu bölümde meşhur Arap şairlerin şiirlerinde atla ilgili söyledikleri ve onları methettikleri sözlerini aktarmıştır. Fazla uzun tutmadığı bu bölümde Alkame b. Abede, (öl. 3/625), İmruülkays b. Hucr (öl. 540) ve Ebû Duvâd el-İyâdî'den (öl. 146/545) atı tavsif eden şiirler aktarmıştır.⁶⁸

2.31. Sonuç Bölümü

Yazar uzun bir sonuç bölümüyle kitabını tamamlamıştır. Bu bölümde atı tavsif eden birçok isimden şiir aktarmıştır. Zaman zaman aktardığı şiirlerde geçen ifadeleri de izaha çalışmış bazen de şair ile ilgili bilgiler aktarmıştır. Onun aktardığı şiirler İslam kültür tarihi açısından birer hazine mesabesinde.⁶⁹

Sonuç

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir. Onun yaşadığı dönem ve yaşadığı yer onu önemli bir konuma getirmiştir. O, Emevi döneminde Basra'da dünyaya gelmiş ve Abbasi döneminde burada vefat etmiştir. Özellikle Abbasi halifeleriyle sıcak temaslar kurmuş ve yazdıklarını onlara aktarmıştır. Ebu Ubeyde yedi kuraat imamlarından Ebû Amr b. el-Alâ ve Yûnus b. Habîb gibi önemli isimlerden ders almıştır.

Ebû Ubeyde, Arap kabileleri arasında cereyan eden savaşları içeren Eyyâmü'l-Arab, denen tarih, nesep bilgisi, ahbâr, tefsir, edebiyat ve dil konusunda birçok çalışması mevcuttur. Fakat günümüze çok az kitabı ulaşmıştır. İşte günümüze ulaşan ve dil bilimi hakkında önem arz eden çalışması Kitâbü'l-Ĥayl adlı eseridir. Bu eser atla ilgili bir çalışmadır. Yazar bu eserinde atla ilgili Câhiliye döneminden yaşadığı döneme dek söylenen sözlerden, şiirlerden ve ayet ve hadisten alıntı yaparak derlemiştir.

Kitâbü'l-Ĥayl adlı çalışmayı diğer çalışmaların önüne geçiren önemli noktaların olduğunu söylemekte fayda vardır. Özellikle yazarın doğduğu dönem İslam medeniyeti açısından önem arz etmektedir. Bu dönem Câhiliye dönemi nesir ve şiirlerin derlendiği ve kaleme alındığı döneme tekabül etmektedir. Ayrıca asr-ı saâdet'e yakın dönem olması ve İslam dinine ait bilgilerin toparlanıp derlendiği ve kaleme alındığı zamana denk gelmiştir. Yine musannifin yaşadığı dönem de önem arz etmektedir. O ilmin ve irfanın en yoğun olduğu Basra'da hayatını sürdürmüştür. Ayrıca sadece burayla yetinmemiş birçok İslam beldesine seyahatte bulunmuştur. Bu kitabı önemli kılan öne çıkarıcı diğer bir husus da dil açısından taşıdığı önemdir. Eser atla ilgili söylenecek ifadeler için adeta sözlük görevi görmektedir. Kitabında ata dair tüm bilgilere yer vermiştir. Kitap hem bu alanda çalışma yapanlara hem de sözlük bilimi bakımından dilbilimcilere örneklik teşkil etmiştir. Dil bakımından bunu önemli kılan hususlardan biri de, konuların bolca şiirlerden desteklenmiş olması ve daha önce kaleme alınmayan şiirlerden örnekler verilmesidir. Çalışmayı öne çıkarıcı diğer bir husus da türünün ilk ve en iyi örneğinden birini

⁶⁷ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ĥayl*, 134-136.

⁶⁸ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ĥayl*, 136-141.

⁶⁹ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Kitâbü'l-Ĥayl*, 141-173.

teşkil etmektedir. Eser konu bazı yapılan ilk örnek çalışmalarından biridir. Eser ayrıca şimdiye dek bu alanda yapılan en kapsamlı çalışmadır.

Kaynakça

- Absî, Antare b. Şeddâd el-. *Dîvânü Antare*. thk. Muhammed Saîd Mevlevî. Mektebetü'l-İslâmî, 1970.
- Âdîl Muhammed Şeyh, Hüseyin. "el-Ḥayl fî mektebeti'l-'Arabiyye". *Mecelletü 'Âlemi'l-Kütüb* 23/1-2 (2002), 91-99.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifin, esmâ'ül-müellifin ve âs-ârü'l-muşannifin*. 2 Cilt. İstanbul: Dârü'l-Ma'ârif, 1955.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr el-. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü Hilâl, 2002.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr el-. *Kitâbü'l-Ḥayevân*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harâun. 8 Cilt. Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1965.
- Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm el-. *Ṭabaqâtü fuḥûli's-şuarâ*: thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dârü'l-Medenî, ts.
- Ebü'l-Berekât, Kemâleddin el-Enbârî. *Nüzhetü'l-elibbâ fî ṭabaqâti'l-üdebâ*: thk. İbrâhîm es-Sâmirâî. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil el-. *Maḳâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'ḥtilâfî'l-muşallîn*. Almanya: Dâru Franz Steins, 1980.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-. *Mucemü'l-üdebâ: İrşâdü'l-erîb ilâ marifeti'l-edîb*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-ğarb el-İslâmî, 1993.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmthk. *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâü ebnâ'iz-zamân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1994.
- İbn Hayyât, Ebû Amr Halîfe. *Kitâbü't-Ṭabaqât*. thk. Süheyl Zekkâr. Dârü'l-Fikr, 1993.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukaşe. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1969.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Uyûnü'l-aḥbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb. *el-Fihrist*. thk. İbrâhîm Ramazan. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997.
- İsmâil, İzzuddîn. *el-Meşâdirü'l-edebiyetu ve'l-luğaviyye fî't-türâs il-'arabî*. Kahire: Mektebetü Ğârîb, ts.
- Ma'mer b. el-Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Kitâbü'l-Ḥayl*. Haydarabad-Hindistan: Dâiretü'l-Ma'ârif el-Osmâniyye, 1939.
- Ma'mer b. el-Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Mecâzü'l-Ḳur'ân*. thk. M. Fuat Sezgin. 5 Cilt. Mısır: Muhammed Sâmi Emîn el-Hancî, 1374.
- Muhsin Bâdî, Alî. "Kitâbü'd-Dibâc el-mensûbu ilâ Ebî 'Ubeyde : Dirâse fî Tahkîki'n-nisbe". *Mecelletü Külliyyeti't-terbiyyeti'l-esâsiye li'l-'ulumî't-terbeviyyeti ve'l-esâsiyye* 33 (2017), 579-611.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed Arnaût - Türkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyau't-türâs, 2000.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *el-Müzhir fî ulûmi'l-luğa*. thk. Fuâd Alî Mansûr. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1998.
- Tevfik el-Hacî, İhâb Fevzî. *Ebü Ubeyde: Ma'mer b. el-Müsennâ ve devruhu bi'l kitâbeti't-târîhiyye*. Nablus-Filistin: Câmî'atu'n-Necâh el-Vataniyye Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Zebîdî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan ez-. *Ṭabaqātü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Beyrut: Dârü'l-Ma'ârif, 1973.

11. Şeyh Galip Divanı'nda tecellî kavramı

APA: Beklen, S. (2024). Şeyh Galip Divanı'nda tecellî kavramı. 7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 112-120.

Sadık BEKLEN¹

Öz

Klasik Türk şiirinin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanabilmesi için onun kavramsal arka planına hâkim olmak oldukça önemlidir. Nitekim şairler belli başlı kavramları şiirlerinde özellikle tercih etmiş ve bu kavramları sıklıkla kullanmışlardır. Klasik Türk şiirinin en başta gelen kaynaklarından biri din ve tasavvuf olmuştur. Bu bağlamda şairler şiirlerinde dinî-tasavvufî kavramlara sıkça yer vermişlerdir. Klasik şiirde en çok kullanılan dinî unsurların başında ise Allah ve Hz. Peygamber gelmektedir. Allah'a ait birçok esma ve özellik şiirde doğrudan veya dolaylı olarak kullanılmıştır. Şiirde kullanılan bu unsurlardan biri de "tecellî" kavramıdır. Allah'ın sıfatlarının âleme yansımaları olarak ele alınan tecellî kavramı divan şiirinde şairler tarafından sıklıkla tercih edilmiş ve çok çeşitli bağlamlarda kullanılmıştır. Çalışma kapsamında tecellî kavramı ve bu kavramın klasik Türk şiirinin son büyük ustası olarak kabul gören Şeyh Galip Divanı'nda hangi bağlamlarda kullanıldığı ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Tecellî, divan, Şeyh Galip, Allah

The concept of manifestation in Şeyh Galip's Divan

Abstract

To understand and interpret classical Turkish poetry correctly, it is crucial to master its conceptual background. Poets particularly prefer certain concepts in their poems and use them frequently. One of the primary sources of classical Turkish poetry has been religion and Sufism. In this context, poets have often included religious and Sufistic concepts in their works. The most commonly used religious elements in classical poetry are Allah and the Prophet Muhammad. Many names and characteristics of Allah are used directly or indirectly in poetry. One significant element used in these poems is the concept of "manifestation." The concept of manifestation, considered as the reflection of God's attributes on the universe, was frequently preferred by poets in divan poetry and used in various contexts. This study discusses the concept of manifestation and explores the contexts in which this concept is employed in the Divan of Şeyh Galip, who is regarded as the last great master of classical Turkish poetry.

Keywords: Manifestation, divan, Şeyh Galip, Allah

¹ Dr., Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Elazığ, Türkiye), sbeklen.1223@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0667-8326

Giriş

Sözlükte görünme, belirme görünür olma, zuhur etme, Allah'ın kudretinin şahıslarda ve eşyada görünmesi gibi anlamlara gelen tecellî; tasavvufî bir terim olarak salikin kalbinde gayb âlemine ait nurun belirmesi, ilahî feyzin mü'minin kalbinde zuhuru gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca bu sözcük, sözlükte Allah'ın esma ve sıfatları ile birlikte pek çok farklı bağlam içinde anlam kazanmıştır:

Tecellî-i âsar: Cismanî suretteki şehâdet âlemi.

Tecellî-i celâl: İlahî kudretin bütün yüceliğini insanlara duyurması.

Tecellî-i ef'âl: Allah'ın fiillerinden bir fiilin kulun kalbinde münkeşif olması.

Tecellî-i esmâ: Allah'ın isim ve sıfatlarının âleme yansımaları.

Tecellî-i rahîmi: Allah tarafından mü'minlere, siddîklere ifaza olunan kemalat.

Tecellî-i rahmânî: Allah tarafından varlıklara dağıtılan olgunluk.

Tecellî-i sıfât: Allah'ın sıfatlarından bir sıfatın kulun kalbinde münkeşif olması.

Tecellî-i şuhûdî: Nur ismi ile müsemma (adlanmış) olan vücudun zuhuru.

Tecellî-i zâtî: Hiçbir sifata bürünmeden doğrudan doğruya Allah'tan gelen tecellî.

Bütün bu terkipler tecellî kavramının tasavvuf ıstılahında ne kadar geniş bir yelpazede ele alındığını göstermektedir. Nitekim bu kavram pek çok mutasavvif tarafından etraflıca ele alınıp yorumlanmıştır.

Tasavvuf ekolünün önemli simalarında olan İbnü'l-Arâbî yaratma kavramını tecellî eylemiyle izah eder. Ona göre varlık âlemi Allah'ın tecellî ve zuhur mertebelerinin bir yansımasıdır. Arabî, tecellî kavramını varlık tecellîsi ve müşahede tecellîsi adı altında iki başlıkta ele almıştır. Hakk'ın zahir isminin tecellîsi ile ortaya çıkan varlık tecellîsi, mümkün olan varlıkların ilahî ilimden başlayarak başka vücut derecelerinde ve dış âlemde var olmasını sağlayan tecellî çeşididir. Arabî'ye göre âlemdeki tecellî süreklidir ve bu süreklilik yaratma eyleminin devamlığından ileri gelmektedir. Müşâhede tecellîsi veya marifet tecellîsi olarak karşımıza çıkan ikinci tecellî çeşidi daha çok batına bakar. Varlık tecellîsi, tecellî ettiği şeyi var ederken marifet tecellîsi, tecellî ettiği şeyi yok eder. Batını olan tecellî ise kalpte zuhur eder ve varlığa dair gerçek bilgiye ve bilginin hakikatine erişmeyi sağlar. Marifet tecellîsine mazhar olan kalp nurlanır, temizlenir ve saflaşır. Böyle bir tecellîye mazhar olan kul için bütün varlık yok hükmüne geçer. Nitekim bu tecellînin sırrına eren kişi için kâinata mutlak varlık olan Allah dışında hiçbir şeyin hakiki vücudu yoktur.

Önemli mutasavvıflardan biri olan Kuşeyrî'ye göre ise Hak, doğrudan insanda tecellî etmez. Nitekim Hz. Musa Tur Dağı'nda Allah'ı görmek istemiş ancak Allah Hz. Musa'ya görünmek yerine dağa tecellî etmiştir. Buradan hareket eden Kuşeyrî, Allah'ın insana yönelik tecellîsinin kendisini âlemdeki varlıklarda göstermesi şeklinde gerçekleştiğini ifade eder. Ona göre tecellînin insanda gerçekleştiğine dair Kur'an'da herhangi bir delil yoktur. Ebu'l-Hüseyin Nuri'nin “ Hak halkına halkıyla tecellî etmiş, halkından halkıyla gizlenmiştir.” sözü bu görüşü destekler.

Testürî, Allah'ı apaçık bir şekilde görmenin ancak cennette mümkün olacağını savunur.

Kelâbâzî'ye göre beşeri sıfat ve varlık Allah'ın tecellîlerini görmeye bir perde olmuştur. Perde çekilince ancak o vakit tecellî ortaya çıkar.

Bir başka mutasavvıf olan Abdülkerim Cîlî; Allah tecellî ettiği zaman, tecellî ettiği varlıkta görünür hale gelir der. Ona göre müşahede edilen şeyler sınırlıdır ancak Allah sınırlı olan şeylerde sınırsız bir şekilde tecellî eder. Hak'ın esma ve sıfatları sonsuz olduğu için bunların tecellîleri de sınırsızdır.

Görüldüğü gibi tecellî kavramı birçok mutasavvıf tarafından ele alınmış ve geniş bir çerçevede değerlendirilmiştir. Divan şiirinin önemli şairlerinden biri olan Şeyh Galip de şiirlerinde tecellî kavramını sıklıkla kullanmıştır. Tecellî kavramının geçtiği beyitler ele alınmadan önce Şeyh Galip ve sanat anlayışı hakkında bilgilere yer verilecektir.

1. Şeyh Galip ve Sanat Anlayışı

18. yüzyılda İstanbul'da dünyaya gözlerini açan Galip, ilk eğitimini babası Reşit Efendi'den almıştır. Kaynaklara göre düzenli bir eğitim alamayan Galip'in yetişmesinde bendesi olduğu Mevlevî dergâhının etkisi büyük olmuştur. Buradaki şeyhlerden ve devrin ileri gelenlerinden Arapça ve Farsça öğrenen şair kendini iyi bir şekilde yetiştirmiştir.

Klasik Türk şiirinin artık kendini tekrar eden bir noktaya eriştiği bir dönemde ortaya çıkan Galip, bu taklitçiliğe boyun eğmemiş, kendisine bahşedilen doğal şiir kabiliyetini de kullanarak neredeyse tükenme aşamasına gelen klasik Türk şiirine yeni bir soluk getirmeyi başarmıştır. Bakî, Fuzulî, Nabî, Nedim, Nefî gibi şairlerle her anlamda zirveye ulaşan klasik şiir; Galip ile birlikte yeni bir soluk kazanmıştır. Bu usta şairlerin kullandığı mazmun ve terkipleri kendi güçlü hayal gücü ile yeniden şekillendiren şair, klasik şiir geleneğini adeta yeniden var etmiştir.

Şiir hakkındaki düşüncelerini Hüsn ü Aşk mesnevisinin giriş bölümünde ifade eden Galip'e göre şiir, yüksek perdeden söylenen sanatlı, süslü ve renkli sözlerdir. O avamın anlayacağı düşük sözler söylemektense şiirden anlayan, sanat duyarlılığı gelişmiş insanların sevdiği takdir ettiği ve beğendiği bir beyit söylemeyi tercih eder. Galip'e göre şair cesur olmalıdır. Ona göre asıl şair eskileri taklit etmeyip, sanattan anlayanlara yeni ufuklar açan kişidir. Şiiri değerli kılan asıl şey onun daha önce söylenmemiş bir söz olmasıdır. Galip bu durumu taze mazmun, kelâm-ı taze ve mazmun-i nev şeklinde ifade etmiştir. O şiirde yeni şeyler söyleme imkânı kalmadığı tezine itiraz eder. Ona göre zamanla hadiseler değişmekte, bu değişen hadiseleri ifade etmek için de yeni ifade kalıpları gerekmektedir.

Galip her ne kadar şiirde yabancı kelimler kullanılmaması gerektiğini ifade etse de içinde yetiştiği divan şiiri geleneğinin etkisinden kurtulamamış, şiirlerinde süslü, sanatlı ve ağıdalı bir dil kullanmıştır. Hayal gücü çok güçlü olan şair şiirlerinde sembolik bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Soyut kavramları somut kavramlarla anlatma yoluna giden şairin şiirlerinde anlaşılması güç kapalı bir anlatım meydana gelmiştir. Onun şiirleri görünenden çok daha derin anlamlar içermektedir. Şiirlerinde eski ve yeni mazmunları bir arada kullanan şair, Farsça ve Arapça kelimeleri halkın konuştuğu biçimde aruz veznine uygulamıştır.

2. Tecellî kavramının geçtiği beyitler ve bu beyitlerin şerhi

Mihr ü meh pervâne-i şem'-i tecellî-i Hudâ

Anun için devr eder kişver-be-kişver rûz u şeb

Divan şiirinde pek çok varlık ve olgu Allah'ın tecellisini yansıtmaları bakımından şiirlere konu olmuştur. Mutasavvıf bir şair olan Şeyh Galip, bu beytinde tecellî kavramını şiirde sıklıkla kullanılan şem u pervane mazmunu ile açıklamıştır. Allah'ın âlemdeki tecellisini bir muma benzeten şair güneş ve ayı da bu tecellîye mazhar olmak için onun etrafında sürekli dönen iki pervaneye benzetmiştir. Divan şiirinde sevgiliye benzetilen ay ve güneş, parlaklıkları bakımından tasavvufta asıl sevgili olan Allah'ın tecellisini yansıtan iki kavram olarak ele alınır. Tasavvufta kâinattaki her varlık onun tecellisinin bir cilvesi olarak ele alınmıştır. Bu tecellîyi gerçek anlamda kavrayabilen varlık, tıpkı pervanenin ışığın cazibesine kapılıp onun etrafında döndüğü gibi Allah'ın tecellisine mazhar olmak için onun etrafında dönüp durur.

Ey kâşif-i esrâr-ı nihân Hazret-i Şârih

Rû-pûş-ı tecellî-i ayân Hazret-i Şârih

Tasavvuftaki nihai hedeflerden biri de âlemdeki sırların anlaşılmasıdır. Sırların anlaşılması için de sır perdesinin kaldırılması gerekir. Nitekim Allah âleme doğrudan tecellî etmemiş, varlık âlemini kendisine bir perde kılmış ve bu perdenin arkasına kendi esma ve sıfatları ile ilgili pek çok sır gizlemiştir. Bu hakikatin farkında olan şair, beyitte şârih-i hakiki olan Allah'ın âleme sırlar gizlediğini ve bu sırların anlaşılması için de Allah'ın tecellisine perde olan şeylerin aradan çekilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Âlemdeki sırlara vakıf olmak da gerçek anlamda insan-ı kâmil olmaya ve Allah'ın tecellisine mazhar olmaya bağlıdır. Tecellî sırlarını kavrayan insan için perdeler kalkmaya ve sırlar ayan olmaya başlar.

Ayîne-i zamîr-i tecellî-fürûzunun

Benzer yanında habb-ı ferâmûşa mâhtâb

Tasavvufta gönül aynası Allah'ın tecellisini en güzel şekilde yansıtan yerdir. Gönülün merkezi ise kalptir. İnsan-ı kâmil mertebesine varmış bir salikin gönül aynası yani iç dünyası tümüyle Allah'ın tecellisini yansıtmaktadır. Bu gerçeğin farkında olan şair, yine ay mazmunundan faydalanarak ayın parlaklığı ile gönül aynasındaki tecellî parlaklığını kıyaslamıştır. Nitekim gönül aynasında görünen tecellî o kadar yoğun ve fazladır ki dolunay bile o tecellînin parlaklığı karşısında bir nohut tanesi kadar küçük ve sönük kalmaktadır. Ay her ne kadar parlaklığı yönüyle tecellîye mazhar olsa da insan aynası evrende Allah'ın en kemal noktada tecellî ettiği yerdir.

Bir tecellîde eder hüsnü cihânı memnûn

Gark-ı nûr etmededir cümle-i mihmâmı çerâğ

Beyitte âlemdeki varlıkları bir misafire benzeten Galip, Allah'ın tecellisinin bütün bu misafirleri nur içinde bıraktığını ve bu tecellînin güzelliğinden de bütün cihanın memnun olduğunu dile getirmiştir. Tasavvuf anlayışına göre bütün varlıklar Allah'ın âlemdeki tecellisinin bir sonucudur. Zira hakikatte Allah dışındaki hiçbir varlığın gerçekten vücudu yoktur. Onun dışında kalan bütün varlıklar bir gölgedir. Varlık âlemi onun tecellîsi ile vücut bulmuştur. Âlemdeki tecellîsi o kadar etkilidir ki bütün varlıklar onun tecellîsinin etkisini ışık veren bir kandil gibi yansıtmaktadır. Beyitte nur kavramı ile bu tecellîye vurgu yapılmıştır. Varlıklar ancak onun nurunun tecellîsi ile şeref bulur ve bu tecellînin etkisi ile huzur bulur.

Tecellî-i irâdî gibidir tedbir-i tevfiğe

Bunu tahkik ederler ârifân-ı pîr-i kâr-âgâh

Dünya ve ahiret işlerinde önce tedbir alıp sonra Allah'tan yardım dilemek gerekir. Nitekim Peygamber Efendimiz bir hadisinde “Önce deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et.” demiştir. İnsan yapacağı herhangi bir iş için önce o işin gereklerini yerine getirmeli sonrasında Allah'tan tevfiğ beklemelidir.

İnsan-ı kâmil mertebesine varmış insanlar bu hakikatin farkında oldukları için yaptıkları fiilleri buna göre ayarlamaktadırlar. İlahî irade âleme bu şekilde tecellî etmiştir. Yani önce tedbirli davranıp sonra yardım beklemek ilahî iradenin tecellisinin bir sonucudur. Neticede kâinatta var olan her şey onun iradesinin bir tecellisidir.

Meş'aleler yandı derûn u birûn
Nûr-ı tecellî tolup ol hânkâh

Önceki beyitlerde ilahî aşkın gönülde yani kalpte tecellisine değinen şair bu beyitte bu tecellînin etkisi ile insanın iç ve dış dünyasının aydınlığa kavuştuğunu ifade etmektedir. Nitekim insanın kalbi, aklı gaflet karanlığından ancak onun nurunun tecellisi ile kurtulabilir. Geniş anlamda ise Allah bütün esma ve sıfatları ile âlemde tecellî etmiştir. Âlemdeki her varlık onun tecellisini göstermek için vücut bulmuştur. Allah'ın âlemde tecellî eden isimlerinden biri de "Nur" ismidir. Nur mahiyet itibari ile ışıktan daha ince ve daha yoğun bir maddedir. Allah nuruyla âleme öyle bir tecellî etmiştir ki içerden ve dışardan bütün varlıklar onun nurunun tecellisi ile kuşatılmıştır. Zahirde ve batında ne varsa hepsi bu nurun tecellisine mazhurdur. Nur isminin tecellisi öyle bir tecellîdir ki Allah bu esması ile her varlığın içindedir ve onun her zerresine nüfuz etmiştir ancak hiçbir varlık ona ne temas edebilir ne de dokunabilir. Işığın bir özelliği ise çok hızlı hareket etmesidir. Nur ise ışıktan kat be kat daha hızlı hareket edebilen bir varlıktır. Allah bu sıfatı ile her an için kâinatın her noktasında hazır ve nazır olarak bulunmaktadır.

Tûr gibi nûr-ı tecellî-i Rabb
Sardı bu cismin der ü divârına

Beyitte Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda Allah ile görüşmek istemesine telmihte bulunulmuştur. Hz. Musa Allah'ı görmek istemiş, Allah'tan gelen çağrı üzerine onu görmek için Tur Dağı'na gitmiştir. Allah Hz. Musa'ya kendisini doğrudan görmeye takat getiremeyeceğini ancak dağa tecellî edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Allah dağa tecellî edince Hz. Musa buna dayanamayıp bayılmıştır. Beyitte bu olaya telmihte bulunan şair Allah'ın Tur Dağı'na tecellî ettiği gibi kendi cisminin de her noktasında tecellî ettiğini ifade etmiştir. Zira kâinatta Allah'ın tecellisini en kemal noktada gösteren varlık insandır. İnsanlar içinde ise ilahî aşkın sırrına mazhar olmuş kamil insanlar bu tecellîyi daha net bir şekilde yansıtmaktadır. Yani tecellî sırrına mazhar olan mürşitler, Allah'ı her an kendileri ile birlikteymiş gibi düşünüp onun vücutlarının ve hayatlarının her noktasında hissetmişlerdir.

Duyup ol berk-ı sâ mân ya'nî Leylî
Gazabnâk eylemiş Kaysa tecellî

Beyitte tecellî kavramını beşeri boyutta kullanan şair, bu kavramı Leyla'nın gazabını Mecnun'a yansıtması şeklinde ele almıştır. Sonraki beyitlerden de anlaşılacağı üzere Mecnun'un Leyla'yı anmayı bırakması, Leyla'nın öfke şimşeklerini Mecnun'un üzerine çekmiştir. "Leylâ'nın burada Kays'a tecellisini Hakk'ın Tûr-ı Sinâ'da Hazreti Mûsâ'ya tecellisini de hatırlatır. Berk-ı sâ mân tamlaması, hem "zenginlik şimşegi" hem de "huzur şimşegi" anlamlarına gelir. Bu tamlamadan yola çıkarak Gâlib'in Leylâ'yı ihtişam içerisinde biri olarak düşündüğü söylenebilir. Onun berk şeklinde tecellisini, çok hızlı bir şekilde zaman kaybetmeden Kays'ın yanına gittiğini akıllara getirir. Dahası şimşek hızında hareket etmesi onun da aşk yolunda büyük bir mesafe kat ettiğini gösterir." (Işık,2019: 349,350)

Aşk âteş-i tecellî-i Mansûrdur bana
Her çûb-ı dâr bir Şecer-i Tûrdur bana

Hallacı Mansur hakikat sırrına ermiş, ancak bu sırrı taşıyamayıp ilan edince o dönemdeki insanlar tarafından kendisine işkence edilmiş ve sonra da darağacında asılmıştır. İlahî aşk Mansur'da öyle bir tecellî etmiştir ki bu aşkın tesiri ile kendinden geçmiştir. Aslında yakaladığı hakikat Allah'ın kâinattaki her şeyde tecellî ettiği ve onun dışında hiçbir varlığın hakikatinin olmadığıdır. Bu hakikatin tesirinde kalan Mansur, "enel Hak" yani ben Hakk'ım diyecek noktaya gelmiştir. Aslında Mansur; burada kendi vücudunun hakikati olmadığını, gerçek vücut sahibinin yalnızca cenab-ı Hak olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Bu olaya telmihte bulunan şair ilahî aşkın tıpkı Mansur'daki gibi kendisine tecellî ettiğini dile getirmiştir. Bu yolda idam edilsem bile darağacı benim için Allah'ın Tur Dağı'nda tecellî ettiği tur ağacı gibi güzel olduğunu ifade etmiştir. Nitekim ilahî aşk sırrına erenler için ölüm bir son değil bir kavuşmadır.

Ol serv-i gül-fürûş-ı tecellî-i cilveden
Her nahl-i âh bir şecer-i Tûrdur bana

"Serv-i gülfürüş" tamlaması, gül gibi görünmek isteyen servi ağacını ifade eder. Eskiden servi ağaçları bir çeşit gül olan sarmaşık gülü ile aşılır ve bu sarmaşık bütün gülü sarardı. Böylece servi ağacı bir gül ağacı gibi görünürdü. Serv-i gül-endam ifadesi de buradan gelmektedir. Tecellî-i cilve ifadesi burada görünmek anlamında kullanılmıştır. Divan şiirinde sevgili güzelliğini aşığa gösterir ancak kolay kolay ona kendini teslim etmez. Bu cilvedir.

Buradaki servi sevgiliyi temsil etmektedir. Asıl sevgili ise Allah'tır. Servi uzun ve düz olması hesabıyla elife benzetilir. Elifin ebced değeri ise 1'dir. Yani servi burada vahdeti, Allah'ın birliğini temsil eder. Servinin etrafını saran güller ise kesreti yani varlık âlemini temsil eder. Aslında servinin etrafını kaplayan güller, bir olan Allah'ın kâinattaki tecellîsini gösteren varlıklar gibidir. Allah tecellîsi ile kesreti kuşatmıştır. Kesretin arkasını görebilen kâmil insanlar, buradan vahdet sırrına ermişlerdir. Allah'ın insanın içine koyduğu varlık sevgisi yani varlığa karşı duyduğumuz aşk, bizi onun arkasındaki hakiki sevgiliye götürecektir ilahî aşka bir kapıdır. Burada serviye aşlanan gül, bir bakıma serviden ayrı iken bir bakımdan da servinin kendisi gibidir. Tıpkı varlık âleminin Allah'ın hem tecellîsinin bir cilvesi olması hem de onun yalnız başına mutlak varlık olması gibi. (İncegöl, 2010: 56-57)

Şemdir çeşme-i hûrşîd-i tecellî Gâlib
Nazar-ı feyzi eder Dûzahı bâğ-ı yâkût

Burada tecellî kavramını iki farklı bağlamda ele almak mümkündür. Tecellî güneşinin çeşmesinin yine güneş olduğunu ifade eden şair burada güneşi, ilahî tecellînin varlık âlemindeki kaynağı olarak tasavvur etmiştir. Nitekim güneş hem parlaklığı hem de ışık kaynağı olması cihetiyle karanlık dünyayı aydınlatır. Ayrıca güneş ışığı, hızlı hareket etmesi ve yayılması ile her yeri kaplar. Güneş üzerine düştüğü her nesneye bir anlamda tecellî eder. Bir nevi karanlık cehennem gibi olan dünyayı yakut bağı gibi olan cennete çevirir. Allah'ın âlemdeki tecellîsi de böyledir. Bunun sırrına eren kişi için de dünya bir cehennem zindanı olmaktan çıkar bir cennet bağına döner. Çünkü bu dünyada başta güneş olmak üzere her varlık onun tecellîsinin bir cilvesidir. Haliyle o hakiki sevgili her an her yerde olmakla bu dünya zindanını bostan-ı cinâna çevirmiştir.

Divan şiirinde sevgili; güneş, ay gibi parlak cisimlere sıklıkla benzetilir. Sevgiliyi güneşe benzeten şair, sahip olduğu güzelliklerin kaynağının yine sevgilinin kendisinden olduğunu ifade etmiştir. Sevgilinin bir nazarı yani bakışı şairin sevgilinin aşk acısıyla cehenneme dönmüş dünyasını adeta bir yakut bağına çevirir. Buradaki tecellî kavramı sevgilinin bakışının şairin üzerine yönelmesi olarak değerlendirilebilir.

Gülsitan-ı hüsn ser-tâ-ser tecellizârdır
Jâlesi hürşîd-i pür envâra etmez iltifât

Sevgilinin güzelliğinin gül bahçesindeki güllerin üzerinde olan jaleler o kadar parlaktır ki sevgilinin güzelliğini yansıtmak bakımından güneşi bile geride bırakmaktadır. Beyitte tecellî kavramı sevgilinin güzelliğini yansıtmak bağlamından kullanılmıştır. Yani güzelliğin gül bahçesinde bulunan güllerin üzerindeki jaleler baştanbaşa sevgilinin güzelliğini yansıtmaktadır.

Şayetse değilsek de tecellî-i cemâle
Vâdî-i tekellümde ser-efrâz-ı hitabız

Beyitte yer alan vadi, tecellî ve konuşma sözcükleri Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda Allah'ı görmek istediği ancak onun tecellîsine dayanamayıp bayıldığı hadiseye işaret eder. Hz. Musa burada Allah'ın tecellîsine dayanamasa bile Allah ile doğrudan konuşma şerefine nail olmuş ve Kelimu'llah ünvanını almıştır. Böyle bir tecellîye layık olmadığını ifade eden şair tezat sanatı ile söz vadisinde de kendi sözünün ve hitabetinin gücüne vurgu yapmıştır. Çünkü o sözleri ile bütün âleme tecellî eden cemel sahibi Allah'ı anlatmaktadır. Bütün sözler onu anlatmakla güzelleşir.

Şu'le-i şem'-i tecellî lâ-ta'ayyün şa'sa'a
Sâlik-i sâkin-nümâ bir tavr-ı zîbâdır semâ'

Tasavvuf anlayışına göre Allah, zatiyla yani mutlak varlığı ile âleme tecellî etmez. Çünkü böyle bir tecellîye onun sonradan yarattığı varlıklar takat getiremez. Allah ancak esma ve sıfatlarının tecellîsine âlemde kendini belli eder. Beyitte şa'sa kelimesi ile bu tecellînin güzelliğine ve yüceliğine işaret edilirken sema kelimesi ile bu tecellînin aşkınlığı ve kuşatıcılığına gönderme yapılmıştır. Nitekim Hak'ın zatından tecellî eden ışıklar bütün şa'sasıyla âlemi kuşatmıştır. Kâinattaki tüm varlıklar üzerinde müşahede edilen bu tecellî bir anlamda Hakk'ın kendi zatiyla tam olarak tecellî etmesine perde oluşturmaktadır. Allah'ın nuru kâinatta her ne kadar şa'salı bir şekilde görülse de hakikatte varlık âlemi onun asıl zatına bir perde olmuştur (Kuzu, 2013).

Gonca-i şem'-i tecellîdir deyip ruhsârına
Berg-i gülden bâl açar pervâne kim çeşmimdir ol

Şair beyitte tecellî mumunun goncası ifadesi ile sevgilinin yanağını goncaya benzetmiştir. Mum yanarken üzerindeki alev henüz açılmamış bir goncaya benzer. Sevgilinin yanağı buradaki bu goncaya benzeyen mumun alevine benzetilmiştir. İkinci beyitte ise aşığın gözlerinin bu gonca etrafında dönen bir pervaneye benzediği dile getirilmiştir. Nitekim sevgilinin yanağı bu mum ışığından tecellî eden bir gonca iken âşık da o ışığın cazibesine kapılan bir pervane gibi onun etrafında dolaşır.

Tîre-rûz-ı tecellî-i ye'sim
Berk u mehtâb n'idiğîn bilmem

Önceki beyitlerde aşka düştüğünü ifade eden şair, burada sevgilinin kendisine ilgi göstermemesinden dolayı kendi dünyasının ümitsizlik ile dolu karanlık bir güne döndüğünü dile getirmiştir. Tecellî kavramı beyitte şairin dünyasının umutsuzlukla kaplanması anlamında kullanılmıştır. Tasavvufi bağlamda tecellî, Allah'ın mü'min kulunun gönlüne yansımadır. Şair burada Allah'ın tecellîsinden mahrum kalmayı umutsuzlukla dolu kara bir gün olarak tasvir etmekte ve kendisini de bu kara güne benzetmektedir (Ekici, 2016).

Hoş âlem-i envâr-ı tecellî-i cemâlim
Hûrşîd gelen Arş gider encümenimden

İnsan yaratılan varlıklar içerisinde ilahî tecellîye mazhar olmak noktasında çok daha üstün bir noktadadır. İnsan, kâinatın küçük bir örneği olması hasebiyle kendi üzerinde görünen ilahî tecellîyi en iyi şekilde yansıtan varlık olarak karşımıza çıkar. Beyitte güzellik tecellisinin nurlu âlemiyim ifadesiyle bu hakikate işaret edilmiştir. Cemal ifadesi burada Allah'ın cemal sıfatının insanda görünmesi şeklinde değerlendirilebilir. İnsanlar içinde bu ilahî tecellîyi en iyi yansıtan ise insan-ı kâmil mertebesine erişmiş kişilerdir. Bu mertebeye erişen kişiler Allah'ın kendileri üzerindeki ve âlemdeki tecellî sınırlarını kavramaları bakımından insanlara rehberlik edebilecek bir konumdadırlar. Hurşid, burada hakikat nurlarının tecellîleri ile etrafındaki insanları aydınlatan insan-ı kâmil yerine kullanılmıştır. Mürşidin meclisine ham olarak gelen hakikat nurlarına erişerek gider. Hurşid gelen arş gider ifadesi ile bu hakikate işaret edilmiştir.

Gönül kim mest-i envâr-ı tecellîdir sipihrin ben
Şarâb-ı sâf-ı mehtâb olsa içmem câm-ı mâhından

Tasavvufta gönül, ilahî tecellînin yegâne mahallidir. Allah'ın kulun gönlüne tecellî etmesi öyle bir zevk ve memnuniyet kaynağıdır ki kişi bu tecellînin etkisi ile adeta sarhoşa döner. Beyitte mest-i envâr-ı tecellî ifadesi ile salikin Allah yolunda hakikat sınırlarına erişmesi ve bu hakikat sınırlarının tesiri ile kendinden geçmesine işaret edilmiştir.

Gıpta-i âteş-i Tûr oldu çerâğân meğer
Eyleyen berk-ı tecellî-i Hudâdır cevân

Beyitte Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda Allah'ı görmek istemesi ve Allah'ın bu dağa tecellî etmesi hadisesine telmihte bulunulmuştur. Gökteki bütün yıldızların Tur Dağı'nda yanan ateşe gıpta ile baktığını ifade eden şair, burada Allah'ın Tur Dağı'na tecellî etmesinin yıldızları bile gıpta ettirecek derecede tesirli olduğunu ifade etmiştir.

3. Sonuç

Tasavvuf ıstılahında kendine geniş bir yer bulan tecellî kavramı, genel anlamda yaratıcının yaratma eyleminin sonucu olarak yarattığı varlıklarda kendini göstermesi olarak değerlendirilebilir. Mutasavvıflarca farklı açılardan ele alınmış olsa da çoğu mutasavvıfın bu kavram üzerine ortak görüşü bu şekilde olmuştur.

Tasavvufta geniş bir yelpazede ele alınan tecellî kavramı, kendisine din ve tasavvufu önemli bir kaynak olarak seçen divan edebiyatında da geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Özellikle tasavvuf ile içli dışlı olan şairler bu kavramı şiirlerinde sıklıkla kullanmışlardır. Bunlardan biri de divan şiirinin son büyük üstadı olarak kabul edilen Şeyh Galip'tir.

Divan şiiri geleneğinin etkisini kaybetmeye, şairlerin artık sadece geçmişteki büyük şairlerin şiirlerini taklit ederek eser ortaya koymaya başladığı 18. yüzyılda ortaya çıkan Galip, şiir geleneğine yeni bir soluk getirmeyi başarmıştır. Sahip olduğu geniş hayal gücü ve şiire olan doğal kabiliyeti ile divan şiirine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Şiirlerinde kullandığı sembolik dil ve yeni mazmunlar onun şiirini geçmiş şairleri taklit etmekten kurtarmış ve şiirini özgün bir noktaya taşımıştır.

Mevlevî dergâhında yetişen şair, tasavvuftan büyük oranda etkilenmiştir. Mevlana'nın Mesnevi'si onun şiir anlayışının şekillenmesinde büyük etkiye sahip olmuştur. Nihayetinde mutasavvıf bir şair kimliğine bürünen Galip, şiirlerinde tecellî kavramına geniş oranda yer vermiş ve bu kavramı farklı bağlamlar içinde ele alıp değerlendirmiştir. Şair tecellî kavramını Divan'ında otuz farklı beyit ve bentte kullanmıştır. Tecellî kavramı şairin şiirlerinde, Allah'ın âlemdeki varlıklarda tecellî etmesi, Allah'ın zatı ile kâinatta var olması, Allah'ın mü'min kulun kalbine tecellî etmesi, ilahî iradenin bir maslahata binaen tecellî etmesi, tecellîye mazhar olan insanın olgunlaşması, Hz. Musa'nın isteği üzerine Allah'ın Tur Dağı'na tecellî etmesi, yıldız, güneş, ay gibi parlak gök cisimlerinin tecellî-i ilahîyi yansıtmaması, şairin sözünün Allah'ın tecellîsini anlatmakla güzelleşmesi, beşerî anlamda sevgilinin güzelliğinin aşığa yansması, sevgilinin öfkesinin aşığa yönelmesi ve umutsuzluğun şairin dünyasına dolması gibi bağlamlarda kullanılmıştır.

Yapılan bu çalışma ile Türk edebiyatının önemli simalarından biri olan Şeyh Galip'in şiirlerindeki yüksek sanat gücü, şairin duygu ve düşünce dünyası ortaya konmaya çalışılmış ve çalışma ilgililerin istifadesine sunulmuştur.

Kaynakça

- Çakmaklıoğlu, M. (2013). İbnü'l-Arabî'ye Göre İlahî İsimlerin Âlemde Tecellisi: Allah- Âlem Münasebeti Etrafında Ortaya Çıkan Bazı Problemler. *İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 1-32
- Ekici, M. (2016). *Şeyh Galip Divanında Benzetmeye Dayalı Edebî Sanatlar*. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Göktaş, M. (2012). İnsan Aynasında Tecellî Eden Cemâl-i İlahînin Divân Şairlerimizin Dilindeki İfadesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. s. 149-159.
- Güler, Z. (2004). *Şeyh Galip Divanında Ayna Sembolü*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi S. 103-121).
- Kavaklı, Ş. (2004). *Şeyh Galip Divanı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlili*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kuzu, F. (2013). *Şeyh Galip Divanı'nda "Hak, Varlık, İnsan"*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Özden, S. (2021). *Şeyh Galip Divanı'nın Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Okçu, N. (2023) *Şeyh Galip Divanı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Şiirlerinin Umumî Tahlili)*. (2. Baskı). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

12. Ahmet Ümit'in hikâyelerinde suç biçimleri¹

APA: Şen Sönmez, Ü. & Elmas, S. N. (2024). Ahmet Ümit'in hikâyelerinde suç biçimleri. 7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 121-128.

Ürün ŞEN SÖNMEZ² & Sema Nur ELMAS³

Öz

Hikâye, gerçek ya da gerçeğe yakın olayların kısa ve düzyazı şeklinde aktarıldığı edebi türdür. Konu, olay, mekân, zaman, karakterler, anlatıcı, bakış açısı hikâyenin yapısını oluşturmaktadır. Polisiye, tahkiye unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşturulan suç, suçlu, araştırmacı, muamma, gizem, merak, suç aleti, ipuçları, zaman, mekân, çevre gibi unsurların da ön plana çıktığı edebi türdür. Polisiye eserlerde karşılaşılan suç unsuru, çeşitli türlere ayrılabilir. 1980'lerde yazarlığa başlayan Ahmet Ümit'in romanlarının yanı sıra hikâyelerinin de üzerinde durulması gerekmektedir. Bu çalışmada, Ahmet Ümit'in hikâyelerindeki suç biçimlerine odaklanılacaktır. Hikâyelerde suç unsurları; cinayet, organize suç, şiddet, saldırı, kaçakçılık, vatana ihanet, para aklama gibi birçok biçimde karşımıza çıkmaktadır. Suç biçimlerini ortaya çıkarmak için Ahmet Ümit'in; *Aşk Köpekliktir*, *Şeytan Ayrıntıda Gizlidir*, *Agatha'nın Anahtarı*, *Bir Ses Böler Geceyi*, *Çıplak Ayaklıydı Gece* adlı kitaplarındaki hikâyeler üzerinde bir inceleme gerçekleştirilecektir. Yazarın hikâyeleri polisiye unsurlarından biri olan "suçun biçimi" bakımından değerlendirilecektir. Ayrıca çalışmada polisiyenin tanımına, polisiyenin Türk edebiyatındaki gelişimine, Ahmet Ümit'in edebi şahsiyetine değinilecektir. Çalışmamızda nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi kullanılacaktır.

Anahtar kelimeler: Hikâye, polisiye, suç, yazar, Ahmet Ümit

Forms of Crime in Ahmet Ümit's Stories

Abstract

Story is a literary genre in which real or near-real events are conveyed in short and prose form. Subject, event, place, time, characters, narrator and point of view constitute the structure of the story. Detective fiction is a literary genre in which elements such as crime, criminal, investigator, enigma, mystery, curiosity, crime tool, clues, time, place and environment come to the fore, created by combining the elements of investigation. The criminal element encountered in detective works can be divided into various types. The stories of Ahmet Ümit, who started writing in the 1980s, should be emphasized as well as his novels. In this study, we will focus on the forms of crime in Ahmet Ümit's stories. Criminal elements in the stories; It appears in many forms such as murder, organized crime, violence, assault, smuggling, treason and money laundering. In order to reveal the forms of crime, Ahmet Ümit; An analysis will be made on the stories in his books titled *Aşk Köpekliktir*, *Şeytan Ayrıntıda Gizlidir*, *Agatha'nın Anahtarı*, *Bir Ses Böler Geceyi*, *Çıplak Ayaklıydı Gece*. The author's stories will be evaluated in terms of the "form of the crime", one of the detective elements. In addition, the study will touch upon the definition of detective fiction, the development of detective fiction in

¹ Bu çalışma İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans programında hazırlanmakta olan "Ahmet Ümit'in Hikâyelerinde Polisiye Unsurlar" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Doç. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (İstanbul, Türkiye), urunsonmez@arel.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0893-3628

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Arel Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (İstanbul, Türkiye), tagsemanur@gmail.com, ORCID ID: 0009-0006-0059-6387

Turkish literature, and the literary personality of Ahmet Ümit. Document analysis, a qualitative research method, will be used in our study.

Keywords: Story, detective story, crime, author, Ahmet Ümit

Giriş

Türk edebiyatının polisiye yazarlarından Ahmet Ümit, romanlarıyla öne çıksa da hikâyeciliğiyle de edebiyat dünyasında önemli bir yere sahiptir. Ahmet Ümit, yazarlığa şiir türündeki eseriyle başlamıştır. Daha sonra yayımladığı hikâye kitabı sonrasında arkadaşı Ali Taygun'un önerisiyle polisiyeye yönelmiştir. İlk eserinden sonra masal, epik, hikâye ve roman türünde pek çok eser yazmıştır. Türk edebiyatının en iyi polisiye yazarlarından biri olarak anılan Ahmet Ümit, günümüzde de çok okunan yazarlardan biri olmaya devam etmektedir.

Yazarın polisiye yazmasındaki amacı, insan ruhunu aydınlatmaktır. Ona göre, günlük hayatta insanlar yüzüne maske takarak dolaşır. İnsan, büdüdüğü rollerin arkasında gerçek kimliğini gizler. Cinayetin bir kriz anı olduğu için insanın yüzündeki maskeleri düşürdüğünü ve gerçek kimliğini ortaya çıkardığını söyler. Yazar için polisiye yazarken önemli olan katilin kim olduğu değil, katili sürece iten nedenlerdir.

Ahmet Ümit, hikâyelerinde yalnızca cinayet değil, yaralama, organ ticareti, hırsızlık, mala zarar verme, kundaklama, fuhuş, dilencilik, uyuşturucu madde imal ve ticareti, zehirli madde katma, iftira, töre ve namus suçları, tehdit, gözdağı verme, kişiyi hürriyetinden yoksun kılma gibi suçlara da yer vermiştir. Hikâyelerinde en çok yer verdiği suç olan cinayet ise namus, kıskançlık, iftira, rekabet, öfke, intikam, ihanet gibi duygusal nedenlerden dolayı işlenmiştir.

Yazarın hikâyelerinde suç olayı anlatılırken aynı zamanda suçlunun psikolojisine ve düşüncelerine de yer verilir. Zira yazarın eserlerini kaleme alırken en önem verdiği husus, insan ruhunu aydınlatmaktır. Bu sebeple suçlu tiplerini de tespit etmek kolaylaşır. İnsanların polisiyeyi sevmesindeki nedeni de yazar, şu sözlerle açıklamaktadır:

İnsanlar polisiyeyi, kendi içlerindeki karanlığa bakabildikleri için seviyor. Herkes kendi arka bahçesindeki kötülüğün farkında! İçinde potansiyel bir katil taşıdığını çok iyi biliyor. Polisliyeler bu anlamda içimizdeki kötülükle yüzleşerek birisini öldürmenin çözüm olmadığını ve bir yere varılmayacağını da gösterir. Elbette iyi polisliyeler kastediyorum, çünkü kötü metinler şiddeti över. Polisiye romanlara olan ilginin bir başka açıklaması daha var. Polisiye, riske girmeden heyecanı yaşamamıza izin verir. Evinde oturup elinde tuttuğün polisiye sayesinde bütün heyecamı yaşarsın. Tehlikeye karışmadan, hapse girmeden adrenalini yükseltirsin. Polisiyeyi merakla okurken kendinle de yüzleşirsin (Özer Sayın, 2013).

Araştırmanın yöntemi

Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizinden yararlanılmıştır. Ahmet Ümit'in *Aşk Köpekliktir*, *Şeytan Ayrıntıda Gizlidir*, *Agatha'nın Anahtarı*, *Bir Ses Böler Geceyi*, *Çıplak Ayaklıydı Gece* adlı kitaplarındaki hikâyeler, çalışma dokümanını oluşturmuştur. Dokümanlar, suç unsurunun polisiye kurgudaki yeri ile birlikte değerlendirilmiştir.

Suç biçimleri

Suç, kelime anlamı olarak yasalara ve ahlâka aykırı davranış, cürüm anlamına gelmektedir. Suç işlemiş, kabahati olan kimseye de suçlu denir. David Canter, *Suç Psikolojisi* kitabında suçun, bir kişi tarafından yapılan bir eylem olmaktan ziyade sürecin bir parçası olarak düşünülmesi gerektiğini söylemektedir (David Canter, 2011:19). İşlenen suçların ardında kimi zaman ani kararlar, kimi zaman da geçmişten gelen bir hesaplaşma olabilmektedir.

Türk Ceza Kanunu, suçları uluslararası suçlar, kişilere karşı suçlar, topluma karşı suçlar, millete ve devlete karşı suçlar olmak üzere dört başlık altında sınıflandırmıştır. Kişilere karşı suçlar; hayata karşı suçlar, vücut dokunulmazlığına karşı suçlar, işkence ve eziyet, koruma, gözetim, yardım veya bildirim yükümlülüğünün ihlali, çocuk düşürme, düşürme veya kısırlaştırma, cinsel dokunulmazlığı karşı suçlar, hürriyete karşı suçlar, şerefe karşı suçlar, özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar ve mal varlığına karşı suçlar olarak alt başlıklara ayrılmıştır (Hafızoğulları vd. 2007: 48).

Polisiye eserlerde bir suç işlenir ve genellikle bu suç cinayettir. Polisiye eserlerde amaç suçu işleyeni bulmak, suçu nasıl işlediğini belirlemek ve suçlunun gereken cezayı almasını sağlamaktır. Olay örgüsü boyunca araştırmacı/dedektif/polis olayın izini sürer, delilleri toplar, elde ettiği kanıtlar sonucunda suçluyu yakalar ve onu adalete teslim eder. Polisiyenin olmazsa olmaz unsurları suç, şüpheli ya da şüpheliler, suçlu, dedektif ve en önemlisi muammadır.

Ahmet Ümit, 1989 yılında *Sokağın Zulası* adlı şiir kitabıyla edebiyat dünyasına giriş yapsa da romanları ve hikâyeleriyle ön plana çıkmaktadır. Yazar, arkadaşı Ali Taygun'un sözlerinden sonra polisiyeye yönelmiştir. Ahmet Ümit'in hikâyelerinde tespit edilen suçlar, ceza kanununa göre "kişilere karşı işlenen suçlar" başlığı altında değerlendirilebilir. Hikâyelerde tespit edilen suç biçimleri cinayet, yaralama, organ ticareti, hırsızlık, mala zarar verme, kundaklama, fuhuş, dilencilik, uyuşturucu madde imal ve ticareti, zehirli madde katma, iftira, töre ve namus suçları, tehdit, gözdağı verme, kişiyi hürriyetinden yoksun kılmadır.

Ahmet Ümit, özellikle suç unsurunun ön plana çıktığı hikâyelerinde insan ruhunu aydınlatmayı amaçlamaktadır. Yazar, günlük hayatta insanın büründüğü rollerin ardında gerçek kimliğini gizlediğini, özellikle cinayet anında insanın gerçek kimliğinin ortaya çıktığını savunmaktadır. Yazara göre önemli olan; insanın neden öldürdüğü, neden şiddet uyguladığı, insanın içindeki öldürme duygusuyla nasıl başa çıkılabildiği gibi meseleleri tartışmaktır. Ahmet Ümit'in hikâyelerinde suçlunun psikolojisine dair bilgilere de yer verilir. İtiraf anında ya da hikâyenin başlangıcında suçlunun psikolojisine yer verilmiştir. Bu sayede okurun suçlu tiplerini analiz etmesi de sağlanmıştır.

Ahmet Ümit'in hikâyelerinde suç biçimlerinin incelendiği bu çalışmada, tespit edilen suçlar şu başlıklar halinde incelenmiştir:

1. Hayata karşı işlenen suçlar: Cinayet
2. Vücut dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar: Yaralama, organ ticareti
3. Mal varlığına karşı işlenen suçlar: Hırsızlık, mala zarar verme, kundaklama
4. Genel ahlaka karşı işlenen suçlar: Fuhuş, dilencilik
5. Kamunun sağlığına karşı işlenen suçlar: Uyuşturucu madde imal ve ticareti, zehirli madde katma

6. Diğer suçlar: İftira, töre ve namus suçları, tehdit, gözdağı verme, kişiyi hürriyetinden yoksun kılma

Bu başlıkların tespitinde Türk Ceza Kanununun suç biçimlerini sınıflandırması esas alınmıştır.

1. Hayata karşı işlenen suçlar; cinayet

Hayata karşı işlenen suçlar arasında cinayet bulunmaktadır. Yazarın hikâyelerinde polisiye kurgu unsurlarına sıklıkla rastlandığı için cinayet suçu da hikâyelerde fazlasıyla yer almaktadır. Hikâyelerde cinayet suçu kimi zaman planlı bir şekilde, kimi zaman işbirliğiyle, kimi zamanda anlık bir öfke sonucunda gerçekleşmektedir. Hikâyelerde olayların cinayetle sonuçlanmasının ardında namus, kıskançlık, iftira, rekabet, öfke, intikam, ihanet gibi duygusal sebepler yer almaktadır. Ayrıca yanlışlıkla veya istemeden işlenen cinayet örnekleri de vardır.

Aşk Köpekliktir eserinde yer alan “Kâfi Delildir Aşk” hikâyesinde, reddedilme sonucu işlenen cinayet söz konusudur. Vakkas, Musevi komşularının kızı Floris ile birlikte büyümüştür ve çocukluktan beri ona âşıktır. Floris’in yaşlı ve zengin Yasef adlı bir kumaş tüccarı ile evlendiği haberini almıştır. Kadınlara karşılaştığı günden sonra eşinden habersiz kaçamak buluşmalar yapmaya başlamışlardır. Duygularını anlattıktan sonra kadın tarafından reddedilen Vakkas, hem Floris’i hem de Yasef’i bıçaklayarak öldürmüştür. Hatta bu öyle bir cinayettir ki komşuların anlattığına göre sokak günlerce kandan arınamamıştır.

Aşk Köpekliktir’de geçen “Aşk Bir Cinayettir” hikâyesinde, adam, sevgilisi tarafından ihanete uğradığı için onu vurarak öldürmüştür. Hikâyede cinayetten sonra ölen sevgilisine hala sarılmaya devam eden katilin yaşadığı buhran ve bunalım anlatılmaktadır.

Aşk Köpekliktir eserinde yer alan “Aşk Bir Yanılsamadır” hikâyesinde, paranoyak şizofren olan Muhsin Uysal karısı ve ikiz kızlarını boğarak öldürmüştür. Ayrıca evdeki boğuşma seslerini duyup yardıma gelen üst kattaki ev sahibini de bıçaklamıştır. Muhsin paranoyak şizofren olduğu için “ev sahibinin, karısıyla aşk yaşadığını, kızlarının da adamı baba olarak kabul ettiklerini, bu nedenle kendisini öldüreceklerini düşünüyordu” (Ahmet Ümit, 2022: 79).

Aşk Köpekliktir’de geçen “Aşk Bir Özentidir!” hikâyesinde, tutukevi müdürü olan Nail Bey’in kendi görevi olmamasına rağmen mahkûm mektuplarını okumaya başlaması ile olay başlar. Feride ile Yaşar’ın mektuplarını okudukça kadının adama duyduğu aşkı kıskanır. Daha sonra serbest kalan Yaşar’ın Feride hakkında olumsuz sözlerini duyması sonucunda hayallerindeki aşkı sembolize eden Feride’nin böyle bir insan oluşunu kabullenemeyen Nail Bey’in Yaşar’ı öldürmesi anlatılmaktadır. Nail, aralarında geçen tartışma sonucu kendini korumak için Yaşar’ı öldürmüştür.

Aynı eserde yer alan ve eserin adını da taşıyan “Aşk Köpekliktir” hikâyesinde seri katil bir kız, adama yazdığı mektupta çocukken yaşadığı travmayı anlatır ve seri katil olma sebeplerini açıklar. Dokuz yaşındayken ailesiyle tekneyle denize açıldıkları bir gece, bir başka teknedeki adamların saldırısına uğradıklarını ve adamların ailesini öldürdüğünden bahseder. Ayrıca adamların kendisine tecavüz ettiğini de açıklar. Büyüdükten sonra tanıştığı kızıl adamları kendisine tecavüz edenlere benzeten kız, intikam duygusuyla hepsini öldürmüştür.

Şeytan Ayrıntıda Gizlidir’de yer alan “Genelev çiçekçisi”, genelev çalışanı Parlak Celile’nin çiçekçiyi öldürmesini anlatan bir hikâyedir. Genelev çalışanı olan Parlak Celile, genelevdeki arkadaşlarına namını kanıtlamak amacıyla müşterilerinden geliyormuş gibi kendi kendine çiçek yollar ve çiçekçiye borçlanır. Celile, çiçekçinin tehditlerine dayanamayarak onu öldürür.

Aynı eserde yer alan “Kardeşim ölüm” hikâyesinde, Salim Arıcı, zihinsel engelli ikiz kardeşi Selim Arıcı’nın gırtlakını kesici bir bıçakla kesip denize atarak öldürmüştür. Salim, borçlarından dolayı bu cinayeti gerçekleştirmiş ve kardeşi Selim adına sahte pasaportla yurtdışına çıkacakken Başkomiser Nevzat ve ekibi tarafından yakalanmıştır.

Şeytan Ayrıntıda Gizlidir’de geçen “Çin işkencesi” hikâyesinde, üç genç tarafından kaçırılan türkücü Şeco, adamlarına verdiği emirle gençleri öldürmüştür. Aynı eserde yer alan “Jinekoloğun ölümü” hikâyesinde namus sebebiyle işlenen cinayet anlatılmaktadır. Babası vefat ettikten sonra evin erkeği görevini üstlenen Tayyar, annesi ile amcasını yakın bir şekilde görür ve şüphelendiği için annesini jinekoloğa götürür. Jinekolog Rahim, annesinin biriyle birlikte olduğunu söyleyip kadınlar hakkında ileri geri konuşur, bunun üzerine Tayyar, jinekologu bıçaklayarak öldürür. Ayrıca amcasını da bıçakladıktan sonra Haliç’e atar.

Şeytan Ayrıntıda Gizlidir’de yer alan “Onur eczanesi” hikâyesinde, Onur Eczanesi’nin sahibi olan Ruhi Bey, eczanesini emanet ettiği Kemal’i öldürmüştür. Kemal, eczanedan para çalmıştır ve uyuşturucu pazarlamıştır. Emanete hıyanet ettiği için Kemal’i öldüren Ruhi Bey, yeterli delil bulunamadığı için tutuklanmamıştır.

Kitabın isminin verildiği “Şeytan ayrıntıda gizlidir” hikâyesinde, Abdülbaki, öz yeğeni Büşra’yı birden fazla bıçak darbesiyle yaralayarak öldürmüştür. Abdülbaki, polislerin olaydan şüphelenmemesi için cinayeti işledikten sonra cesedi ellerinden ve ayaklarından iplerle bağlayarak pentagram işareti gibi yere sabitlemiştir. Böylece Satanist olan Büşra’nın şeytana kurban verildiği süsü verilecektir. Abdülbaki’nin öz yeğeni Büşra’yı öldürme sebebi, ağabeyinden kalan senetlere yeğenin el koymasını engellemektir.

Şeytan Ayrıntıda Gizlidir’de geçen “Eski dostlar” hikâyesinde ülkesinden kaçıp Türkiye’ye gelen Hassan, işinden çıkarken kaçırılıp bir arazide başından vurulmuştur. Hikâyenin katili Emir, ülkesinde kalan parayı alabilmek için Hassan’ı öldürmüştür. Aynı eserde yer alan “Arkadaşımın aşkı” adlı hikâyede Ekrem, sevdiği kıza birlikte olan arkadaşı Haldun’u elleriyle boğarak öldürmüştür. Aynı eserde yer alan “Taksici cinayetleri” adlı hikâyede Bünyamin, küçüklükten beri sevdiği ancak kavuşamadığı amcasının kızı Nurhayat’a kavuşabilmek için, Şakir’i öldürmüştür.

Şeytan Ayrıntıda Gizlidir’de yer alan “Dilin Kemiği” hikâyesinde eski sunucu Tahir Tarlacı, VJ Sermin’i “sunuculuk mesleğinin ayaklar altına alınması” (Ahmet Ümit, 2023: 118) gerekçesiyle kahvesine arsenik tableti atarak öldürmüştür. “Ölüm, aşkı kutsamaz!” adlı hikâyede Yonca, annesinin babasını aldattığını öğrenir. Bunun üzerine annesinin sevgilisi Orhan’ı vurarak öldürür. “Orman katilleri” hikâyesinde avcılıkla uğraşan Arif, Nail ve Raif, orman yangınlarına sebep olan üç kişiyi öldürmüşlerdir. “Çok bilen az yaşar” hikâyesinde çete, Milletvekili Doğan’ın dosyalarına el koyar ve adamı öldürür. Olayın tek tanığı olan bilgisayar programcısı Murat ise işkence edilerek öldürülür.

Şeytan Ayrıntıda Gizlidir’de geçen “Vampirler” hikâyesinde Ferzan, bir atölyede ressam Rahmi ile karısı heykeltıraş Sevim’e modellik yapmaktadır. Biseksüel ve aynı zamanda evli olan Ferzan, üçüyle de ilişki yaşayınca ve olanlar açığa çıkınca üçü tarafından öldürülür. “Ölümler yalan söylemez” hikâyesinde narkotik şubede görevli komiser yardımcısı Serkan, uyuşturucu ticareti yaptığını anladığı meslektaş Ercan tarafından öldürülür. “Aşk ölüme benzer” hikâyesinde genç, kız arkadaşı tarafından aldatılınca kızın birlikte olduğu üç adamı öldürmüştür.

Agatha’nın Anahtarı eserinde yer alan “Kitap Katili” hikâyesinde Salih, kendisiyle hep alay eden ve kendisini tashihiçi olduğu için küçümseyen eleştirmen Süleyman Sami’yi öldürmüştür. Aynı eserde yer

alan “Kör Bican’ı Kim Vurdu?” hikâyesinde Kör Bican, geçmişte âşık olduğu Şermin tarafından aldatılması sebebiyle hem Şermin’i hem de Şermin’in sevgilisini bıçaklayarak öldürmüştür. “Savcıyı Öldürmek!” hikâyesinde Kerim Lokman, savcının papağanlarına iyi bakmadığı için bir yılda ikisinin de öldüğünü öğrenir. Geçen yıl kan kanseri olduğunu ve bir yıl ömrünün kaldığını öğrenince bir cesaretle savcıyı öldürmeye karar verir. Cinayet, Kerim’in savcıya bir mektup göndermesiyle ve mektup puluna arsenik sürülmesiyle gerçekleşmiştir.

Agatha’nın Anahtarı’nda geçen “Çalınan Ceset” hikâyesinde Memduh, annesini zehirleyerek öldürmüştür. Memduh sorgusunda, maddi yönden kötü durumda olduğu için tefecilerin eline düştüğünü, para bulamazsa mafyanın kendisini öldüreceğini, annesini bu sebeple öldürdüğünü söylemiştir. “Altın Ayaklar” hikâyesinde Lütfü, geçen sezon oynanan maçta Pepe’nin attığı gol sonrası lotoda 775 milyarı kaybedip delirdiği için futbolcuyla öldürmüştür. “Siyah Taşlı Yüzük” hikâyesinde Rifat Saygılı, iki eski polise ellişer bin dolar vererek Banker Ayhan’ı öldürtmüştür. “Bir Ölünün Yolculuğu” hikâyesinde Aysun, yaptığı şakalardan nasibini aldığı eski sevgilisi Tacî’den intikam almak için onu zehirleyerek öldürmüştür. “Davulcu Davut’u Kim Öldürdü?” hikâyesinde eşcinsel olan Yusuf ve Sait, birlikteliklerine şahit olan Davulcu Davut’u önce boğarak daha sonra tüfekte vurarak öldürmüşlerdir.

Agatha’nın Anahtarı eserinde yer alan “Ölü Bebekler Apartmanı” hikâyesinde şizofren hastası olan Halim Şahsuvar, ilk eşini ve daha sonradan evlendiği eşini öldürmüştür. Hamile kalan eşler, çocuklarının şizofren olmasından korktukları için kürtaj yaptırmak istemişlerdir. Şizofren Halim, bunu reddederek hamile eşlerini öldürmüştür. “Örgüt İşî” hikâyesinde öldürülen tefecilerin yanına bir örgütün bildirisi bırakılır. Katiller, örgüttekilerin cinayeti işlediği süsünü vererek suçu üstlerinden atmaya çalışmaktadır. Polisler, bu bildiriden yola çıkarak örgütteki üç kişiyi öldürür. “Tarikat Cinayetleri” hikâyesinde Kesik Talat, kızının intihar etmesine sebep olan üç tarikat üyesi ve tarikat liderini başından vurarak öldürmüş, ayrıca cinsel organlarını da kesmiştir. Cinayetin ardında intikam duygusu ve namusunu temizleme isteği yer almaktadır. “Yasını Tutacağım” hikâyesinde eşinin yeğenine âşık olan Muhteşem Hanım, Oğuz’un başkasına âşık olup kendisini terk etmesi üzerine onu öldürmüştür.

2. Vücut dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar; yaralama, organ ticareti

Kasten yaralama, insan üzerinde deney, organ veya doku ticareti vücut dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar arasındadır. Ahmet Ümit’in hikâyelerinde vücut dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar, kavga ve şiddet sebebiyle karşı tarafa zarar verme şeklinde görülmektedir. Bir hikâyesinde de kadavra ticaretine yer verilmiştir.

Aşk Köpekliktir eserinde yer alan “Aşk Bir Düellodur” hikâyesinde liseye giden bir genç, kendisiyle aynı okulda okuyan bir kıza âşık olur. Kız, sınıfına yeni gelen sarışın çocukla samimi olunca diğer genç onunla hesaplaşmak ister. Uyarmasına rağmen kızın peşini bırakmayan sarışın çocukla kavga eder. Birbirlerini döverek öyle bir kavgaya girerler ki, kavga ettikleri yer olan bostanı dağıtırlar.

Şeytan Ayrıntıda Gizlidir eserindeki “Onur eczanesi” hikâyesinde İrina, sorgusunda Türkiye’ye geldiği ilk zamanlarda hayat kadınlığı yaptığını, Kemal’in önce müşteri olarak geldiğini, daha sonra sık sık onu görmek için geldiğini, Cango’nun İrina’yı rahat bırakması için Kemal’i dövdürttüğünü söyler.

Agatha’nın Anahtarı eserinde yer alan “Kör Bican’ı Kim Vurdu?” hikâyesinde mafya babası olan Kör Bican bir mekânda gördüğü kıza, öldürdüğü sevgilisine benzetir ve ona bakakalır. Adamın bakışlarından ve kıza olan ilgisinden rahatsız olan kızın sevgilisi, Kör Bican’ı vurur.

Agatha'nın Anahtarı eserindeki “Çalınan Ceset” hikâyesinde kadavra ticareti suçuna yer verilmiştir. Mezarından çalınan Latife Hanım'ın cesedi üzerine polisler, kadavra olarak hastanelere satmak için cesedin çalındığını düşünürler. Bunun üzerine hastaneleri araştırırlar ve kadavra satanların cesedi getirecekleri zaman telefon ettiğini, cesedi teslim edip parayı aldıktan sonra ortalıktan kaybolduklarını öğrenirler. Operasyon sonucu adamları yakalarlar.

3. Mal varlığına karşı işlenen suçlar; hırsızlık, mala zarar verme, kundaklama

Ahmet Ümit'in hikâyelerinde suçların çoğunluğu duygusal sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, ekonomik sebeplere dayanan mal varlığına karşı işlenen suçlar, yazarın hikâyelerinde nadiren görülmektedir.

Aşk Köpekliktir eserindeki “Aşk Bir Düellodur” hikâyesinde, bir kız sebebiyle edilen kavgada gençler dövüşürken, buldukları bostana zarar vermişlerdir. *Şeytan Ayrıntıda Gizlidir* eserinde yer alan “Orman katilleri” hikâyesinde, öldürülen üç kişinin önceden İstanbul'un çeşitli bölgelerinde aynı anda orman yangını çıkartmasına yer verilmiştir. *Agatha'nın Anahtarı* eserindeki “Çalınan Ceset” hikâyesinde, kadavra olarak hastanelere satmak için cesetleri çalan çeteden bahsedilmiştir.

Agatha'nın Anahtarı eserinde yer alan “Arsadaki Bacak” hikâyesinde hafifmeşrep bir kadın olan Gülsüm, muhtar tarafından tehdit edilmiş ve evi yakılmıştır. Aynı eserde yer alan “Sevgilim Tiner” hikâyesinde, kimsesiz çocuklara türlü işkenceler yapıldığı, onların hayatta kalmak için tiner, hap gibi uyuşturucu maddeler kullandıkları, istemeseler de hırsızlık gibi kötülöklere itildikleri de gözler önüne serilmektedir.

4. Genel ahlaka karşı işlenen suçlar; fuhuş, dilendirilme

Fuhuş, müstehcenlik, kumar oynama, hayâsızca hareketler ve dilendirilme genel ahlaka karşı işlenen suçlardır. Ahmet Ümit'in hikâyelerinde genel ahlaka karşı işlenen suçlar, fuhuş ve zorla dilendirilme şeklinde görülmektedir.

Şeytan Ayrıntıda Gizlidir eserinde yer alan “Genelev çiçekçisi” hikâyesinde, genelev çevresinde yaşanan olaylardan bahsetmektedir. Fuhuş suçuna değinilen hikâyede genelev, şu sözlerle tasvir edilir:

Sokağın başındaymış; ilk deneyimini yaşamaya gelmiş, yüzü sivilceli, liseli çocuklardan müzmin bekârlara, karısı cinsel ilişkiden soğumuş geçkin amcalara, paraları olmadığı için göz banyosuyla yetinen baldırı çıplaklara kadar her yaştan erkeğin şehvetle kıpırdandığı kalabalığın içine daldım. Kıvrık Bedriye'nin çalıştığı evin kapısının önü de ötekiler gibi hıncahınç doluydu. Cam kapıdan bakınca, küçük salonda, ete susamış müşterilerine davetkâr bakışlar atan, bununla da yetinmeyip, yüzlerine seksi bir ifade verip göğüslerini, bacaklarını gösteren yarı çıplak hayat kadınları gözüme çarptı (Ahmet Ümit, 2023: 9).

Agatha'nın Anahtarı eserinde geçen “Sevgilim Tiner” hikâyesinde sokakta yaşayan kimsesiz çocuklar, bacakları veya kolları kesilerek zorla dilendirilmektedir. Çocukları alıkoyan adamlar, onları uyuşturucuya alıştıırır ve hırsızlık, dilencilik gibi işlere bulaştırır.

5. Kamunun sağlığına karşı işlenen suçlar; uyuşturucu madde imal ve ticareti, zehirli madde katma

Ahmet Ümit'in hikâyelerinde sayıca az olmasına rağmen uyuşturucu madde imal ve ticareti, zehirli madde katma suçu tespit edilmiştir.

Şeytan Ayrıntıda Gizlidir eserinde yer alan “Kirli para”, uyuşturucu kaçakçısı Yamalı Mehmet’in katilinin bulunmasındaki süreçlerin anlatıldığı, uyuşturucu ticareti gibi suçunun göz önüne serildiği bir hikâyedir. Hikâyede uyuşturucu kaçakçısı maktule ait olan eroin, katiller tarafından yurtdışına taşınarak ticareti yapılmaktadır. Aynı eserde yer alan “Dilin kemiği” hikâyesinde katil, maktulün kahvesine arsenik tableti atarak cinayeti gerçekleştirmiştir. Aynı eserde yer alan “Onur eczanesi” hikâyesinde Kemal, uyuşturucu işine girmiştir ve satışı kendisine emanet edilen eczanede yapmaktadır.

6. Diğer suçlar; iftira, töre ve namus suçları, tehdit, gözdağı verme, kişiyi hürriyetinden yoksun kılma

Yazarın hikâyelerinde iftira etmek, töre ve namus sebebiyle cinayet işlemek, tehdit etmek, gözdağı vermek, kişiyi hürriyetinden yoksun kılma gibi suçlara da rastlanmaktadır.

Aşk Köpekliktir eserinde yer alan “Aşk Bir Cinayettir” hikâyesinde adam, sevgilisi tarafından ihanete uğradığı için onu öldürmüştür. Bu sayede namusunu temizlediğini düşünen adam, işlediği suçun doğru olduğunu ve haklı olduğunu düşünmektedir. Aynı eserde yer alan “Aşk Bir Düellodur” hikâyesinde liseli genç, sevdiği kızın peşini bırakması konusunda diğer genci tehdit eder.

Şeytan Ayrıntıda Gizlidir eserinde geçen “Genelev çiçekçisi” hikâyesinde Parlak Celile, Selim’in borcunu ödemediği takdirde kerhaneye kendisini rezil edeceği tehdidiyle karşılaştığı için onu kalbinden bıçaklayarak öldürdüğünü polise itiraf etmiştir. Aynı eserde yer alan “Çin işkencesi” hikâyesinde üniversiteden beri arkadaş olan üç genç, halk tarafından sevilen türkücü Şeco’yu kaçırıp kendi evlerine götürerek onu bir eğitimden geçirmeye çalışmaktadır. Aynı eserde yer alan “Jinekoloğun ölümü” hikâyesinde Tayyar, annesi ile amcasını evde samimi bir biçimde yakalamıştır. Babası vefat ettikten sonra evin erkeği görevini üstlenen Tayyar, annesinden şüphelenip onu jinekoloğa götürmüştür. Jinekolog Rahim, annesinin biriyle birlikte olduğunu söyleyip kadınlar hakkında ileri geri konuşmuştur. Bunun üzerine hem amcasını hem de jinekoloğu öldürmüştür. Böylece namusunu temizlediğini düşünmektedir. Aynı eserde yer alan “Faylar kırılmadan” hikâyesinde film stüdyosunda çalışan adamlar, yüksek şiddette bir depreme tanık olmak isteyen deprem uzmanına gözdağı vermek istemişlerdir. Amaçları deprem uzmanını korkutmaktır. Stüdyo ortamında yapay biçimde deprem oluşturmuşlardır ve deprem uzmanının kalp krizi geçirerek ölmesine sebep olmuşlardır.

Agatha’nın Anahtarı eserinde geçen “Arsadaki Bacak” hikâyesinde hafifmeşrep bir kadın olan Gülsüm, eve gelip giden adamlar sebebiyle muhtar tarafından tehdit edilmiştir. Muhtar, tehdit etmekle yetinmeyip kadının evini de yakmıştır. Aynı eserde yer alan “Tarikat Cinayetleri” hikâyesinde Kesik Talat, kızının intihar etmesine sebep olan üç tarikat üyesi ve tarikat liderini başından vurarak öldürmüş, ayrıca cinsel organlarını da kesmiştir. İntikam duygusuyla ve kızının namusunu temizleme isteğiyle cinayet işleyen Talat, yaptıklarından pişmanlık duymamaktadır.

Sonuç

Ahmet Ümit, Türk edebiyatında önde gelen polisiye yazarlardandır. Bu sebeple romanlarında olduğu gibi hikâyelerinde de suç ve suçlu çeşitleri fazlasıyla yer almaktadır. Yazarın “suç” unsurunu içeren hikâyelerinde gösterilmek istenen, her insanın suç işleyecek potansiyeli olduğudur. Yazarın hikâyelerinde suçlunun psikolojisine dair bilgilere de yer verilmiştir. İtiraf anında ya da hikâyenin başlangıcında suçlunun psikolojisine yer verilmiştir. Bu sayede okurun suçlu tiplerini analiz etmesi de sağlanmıştır.

İncelediğimiz hikâyelerde en çok cinayet suçu tespit edilmiştir. Hikâyelerde cinayet suçu kimi zaman planlı bir şekilde, kimi zaman işbirliğiyle, kimi zamanda anlık bir öfke sonucunda gerçekleşmiştir. Olayların cinayetle sonuçlanmasının ardında namus, kıskançlık, iftira, rekabet, öfke, intikam, ihanet gibi duygusal sebepler yer almaktadır. Ayrıca yanlışlıkla veya istemeden işlenen cinayet örnekleri de vardır. Bunun dışında yaralama, organ ticareti, hırsızlık, mala zarar verme, kundaklama, fuhuş, dilencilik, uyuşturucu madde imal ve ticareti, zehirli madde katma, iftira, töre ve namus suçları, tehdit, gözdağı verme, kişiyi hürriyetinden yoksun kalma gibi suçlara da yer verilmiştir.

İncelenen hikâye kitapları sonucunda *Aşk Köpekliktir*, *Şeytan Ayrıntıda Gizlidir*, *Agatha'nın Anahtarı* eserlerinde suç biçimlerine rastlanırken, *Bir Ses Böler Geceyi* ve *Çıplak Ayaklıydı Gece* eserlerinde suç biçimlerine rastlanmamıştır.

Kaynakça

Canter, David (2011). *Suç Psikolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Hafızoğulları, Zeki ve Güngör, Devrim (2007). "Türk Ceza Hukukunda Suçların Tasnifi". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 69: 21-50.

Sayın, Özer (2013). Ahmet Ümit: "Edebiyatın asıl amacı insan ruhunu anlatmaktır.". Erişim adresi: <https://oggito.com/icerikler/ahmet-umit-edebiyatin-asil-amaci-insan-ruhunu-anlamaktir-/4618>

Ümit, Ahmet (2022). *Aşk Köpekliktir*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ümit, Ahmet (2023). *Şeytan Ayrıntıda Gizlidir*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ümit, Ahmet (2011). *Agatha'nın Anahtarı*. İstanbul: Everest Yayınları.

Ümit, Ahmet (2011). *Bir Ses Böler Geceyi*. İstanbul: Everest Yayınları.

Ümit, Ahmet (2013). *Çıplak Ayaklıydı Gece*. İstanbul: Everest Yayınları.

13. Eski Türkçeden Günümüze “İç-, Sök-, Yayıl-, Bilge, Berk, İsig” Sözcüklerinde Anlam Genişlemesi ve Anlam Daralması

APA: Deniz, S. (2024). Eski Türkçeden Günümüze “İç-, Sök-, Yayıl-, Bilge, Berk, İsig” Sözcüklerinde Anlam Genişlemesi ve Anlam Daralması. 7. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 129-129.

Sunay DENİZ¹

Öz

Dilin canlı ve gelişen dinamiği içerisinde sözcüklerde başlangıçtan bugüne hem ses hem biçim hem de anlam vs. boyutuyla birtakım değişiklikler meydana gelmektedir. Teknolojik, kültürel gelişmeler, bilim, sanat, inançta değişimler, savaş, göç, felaket gibi birçok olgu ve olay dilin söz varlığında da değişimlere yol açar. Nitekim yeni gelişmeler yeni sözcükler veya mevcut sözcükler için yeni anlamlar gerektirebilir. Bu, bazen eski anlamlara ilave anlamlar kazanarak, bazen eski anlam bütünüyle terk edilip kaybolup yerine yepyeni bir anlam kazanılarak gerçekleşebilir. Bu açıdan uzun bir süreçte sözcüklerde anlam değişimleri, bazı anlam olayları ortaya çıkar. Zaman içerisinde ihtiyaçlara bağlı olarak sözcüklerde anlam daralması, anlam genişlemesi ve anlam değişimi gibi terimlerle karşılanan anlam olayları meydana gelir. Bu bildiride Eski Türkçeden itibaren kullanılan iç-, sök-, yayıl-, bilge, berk, isig sözcüklerini anlam daralması ve anlam genişlemesi boyutuyla ele aldık. Bu sözcüklerin ara dönemlerde kazandıkları anlamları da göz önüne alarak Eski Türkçedeki anlamları ile Türkiye Türkçesindeki anlamlarını karşılaştırarak meydana gelen değişimleri inceledik. Her bir sözcük için Eski Türkçe (Göktürk, Uygur) ve Orta Türkçe (Karahanlı, Harezm Türkçesi) dönemi metinlerinden örnek cümleler vererek sözcüklerdeki anlam olaylarını açıklamaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Anlam olayları, anlam değişimleri, anlam daralması, anlam genişlemesi

Expansion and Contraction of Meaning in the Words “İç-, Sök-, Yayıl-, Bilge, Berk, İsig” from Old Turkic to Present

Abstract

Within the living and developing dynamics of the language, a number of changes have occurred in words from the beginning to the present day, both in terms of sound, form, meaning, etc. Many phenomena and events such as technological and cultural developments, science, art, changes in beliefs, war, migration, disaster lead to changes in the vocabulary of the language. As a matter of fact, new developments may require new words or new meanings for existing words. This can sometimes happen by gaining additional meanings to the old meanings, sometimes by completely abandoning the old meaning and losing it and gaining a brand new meaning instead. In this respect, meaning changes and some meaning events occur in words in a long process. Over time, depending on the needs, meaning events occur in words, which are covered by terms such as meaning contraction, meaning expansion and meaning change. In this paper, we discussed the words iç-, sök-, yayıl-, bilge, berk, isig, which have been used since Old Turkish, in terms of meaning narrowing and semantic expansion. Considering the meanings of these words in the intermediate periods, we analysed the changes that occurred by comparing their meanings in Old Turkish with their meanings in Turkey Turkish. For each word, we tried to explain the meaning events in the words by giving sample

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Balıkesir, Türkiye) sddeniz1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8169-4806

sentences from Old Turkish (Gokturk, Uighur) and Middle Turkish (Karakhanid, Khwarezm Turkish) period texts.

Keywords: Meaning events, meaning changes, meaning contraction, meaning expansion

Giriş

Dil, geçmişten bugüne her yönüyle değişen ve gelişen bir varlıktır. Bu canlı mekanizmanın bilimde, sanatta, teknolojiye, inançta meydana gelen değişimler dolayısıyla; kimi zaman savaş, felaket, hastalık veya sosyo-kültürel birtakım sebeplerle değişiklik yaşaması tabiidir. Bu olaylar dilin mevcut sözcüklerinin, sözlük birimlerinin anlamlarında değişikliklere neden olur. Yeni gelişmeler yeni dil birimler (sözcükler), yeni dil birimler de yeni anlamlar gerektirebilir. Bu, bazen eski anlamlara ilave anlamlar kazanarak, bazen eski anlam bütünüyle terk edilip kaybolup yerine yepyeni bir anlam kazanılarak gerçekleşebilir. Bu açıdan uzun bir süreçte sözcüklerde meydana gelen anlam değişimleri, bazı anlam olaylarına yol açar.

‘Anlam’ sözcüğünü Doğan Aksan; “Bir insanın kelime aracıyla açığa vurduğu veya bir başka kimseye naklettiği ve aynı dilbirliğinden kimselerin zihninde birbirine eş veya yakın olarak beliren bir kavram-düşünce-duygu birleşimi.”(Aksan,2004:69) diye tanımlar. Vardar; “Bir dilsel birimin iletildiği ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce.”(Vardar,1980:21); Korkmaz ise; “Kelimenin söz içindeki diğer unsurlarla bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biri.”(Korkmaz,1992:8) demektedirler. Türkçe Sözlük’te anlam: “1.Bir kelimededen, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana, fehva, valör; 2. Bir önermenin, bir tasarımın, bir düşüncenin veya eserin anlatmak istediği şey” (TS,2005:101) şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan anlam için; “Kişinin dünyaya bakış açısı, eğitimi, daha önceki deneyimleri neticesinde edindiği bilgiler, doğduğu ve yaşadığı çevre gibi faktörlerin etkisiyle bireyin zihninde uyanan algı ya da tasarım” denilebilir.

Anlam değişimleri için; “Bir ses bileşiminin, bir sözcüğün başlangıçta bir nesneyi, göndergeyi dile yansıttığını, başka bir deyişle, her bir sözcüğün bir temel anlam ögesini karşıladığını kabul ettiğimize göre, bir sözcüğün zamanla o kavramdan az çok uzaklaşması ya da yeni bir kavramı yansıtması durumunun bir anlam değişmesi olarak görülebileceğini söylemek istiyoruz.”(Aksan,1982:213); “Dil birimlerinin, dillerin toplumsal uzlaşımlara dayalı saymaca ve öğretilemeli, iki ve çok katmanlı göstergelerindeki değer değişimine, anlam değişmesi denir.”(Karaağaç,2012:540); “Bir kelimenin gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanması olayı” (Korkmaz,1992:10) gibi tanımlar yapılmıştır.

Toplumsal, dinsel, dilsel, teknolojik vs. gibi birçok sebeple dil birimlerde de yapı veya anlam yönüyle değişimler yaşanır. Bu değişimler dilbilimin anlam konusu içerisinde anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi gibi anlam olayları adı altında ele alınır.

Anlam daralması; “Sözcük, eskiden anlattığı nesnenin bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelirse buna anlam daralması adı verilir.”(Aksan,1982:215); “Geniş kavramları olan bir sözcüğün, bu kavramlar içinden tek bir anlam bildirmesi durumu, genel bir anlamdan özel bir anlama geçiştir.”(Eker,2010:451); “Anamlı bir birimin daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması; genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişmesi.”(Vardar,2002:20) denmektedir.

Anlam genişlemesi ise; “Bir gösterge, temel anlam olarak bir nesnenin, bir işin bir bölümünü, ya da bir türünü gösterirken zamanla o nesnenin bütünü, bütün türlerini anlatır duruma gelirse buna anlam genişlemesi denmektedir.”(Aksan,1982:216); “Anamlı bir birimin daha geniş bir kapsam içermeye

başlaması; dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişim.”(Vardar,2002:21) diye tanımlanmaktadır.

Bu bildiride, Eski Türkçeden itibaren kullanılagelen iç-, sök-, yayıl-, bilge, berk, isig sözcüklerini anlam olayları adı altında verilen anlam daralması ve anlam genişlemesi boyutuyla ele aldık. Bu sözcüklerin ara dönemlerde kazandıkları anlamları da göz önüne alarak Eski Türkçedeki anlamları ile Türkiye Türkçesindeki anlamlarını karşılaştırarak meydana gelen değişimleri inceledik. Her bir sözcük için Eski Türkçe (Göktürk, Uygur) ve Orta Türkçe (Karahanlı, Harezmi Türkçesi) dönemi metinlerinden örnek cümleler vererek sözcüklerdeki anlam olaylarını açıklamaya çalıştık.

Buna göre sözcükler ve metinlerden örnek cümleler şu şekildedir:

İçmek

Eski Türkçe Sözlük'te (ETS): İçmek (ETS:105); Türkçe Sözlük'te (TS): 1. Bir sıvıyı ağza alıp yutmak; 2. Sigara, nargile vb. dumanını içe çekmek; 3. Bir şey, bir sıvıyı içine çekmek, emmek; 4. İçki kullanmak (TS:933) şeklinde anlamlar verilmiştir.

Metinlerde;

“*Taluy suvın içmiş teg*”(Kaya,2021:632) (Deniz suyu içmiş gibi).

“*Sızgırmış kızıl bakır içerler*.”(Eritilmiş kızıl bakır içerler)(Tekin, 2019:135).

“*Sub içipen yaş yipen ölümde ozmuş*”(Su içip taze ot yiyerek ölümden kurtulmuştur) (Orkun,2019:269).

“*Er suw içdi*”(Adam su vb. şey içti) (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014:86).

“*Başına ağıp men ol atçı kelip/Manga birdüki suvnu içtim alıp*”(Başına çıkınca o atlı gelip/Bana verdiği suyu içtim alıp) (Çev: Çakan,2022:445).

“*Bahıl nakes otun tavar paspanı/Yığar yimez içmez tutar berk anı*”(Hasis alçak, hain ve malının bekçisidir/Toplar, (fakat) yemez, içmez ve onu sıkı tutar) (Arat,2006:61,92).

“*Maşırık tengizleri Tar-Bahriyye deryâsın kamuğ içerler*”(Ata,2019:339)(Maşırık denizleri Tar Bahriye denizlerinin hepsini içerler).

“*Oruçni buzar yemek içmek taqı/Yakınlık tişi birle hem muttaği*”(Yemek, içmek, dişi ile yakınlık orucu bozar)(Toparlı, Argunşah,2018:116-171).

“*Men süt qadaşımı aldım taqı içtim*”(Eckmann,2004:42) (Ben süt kadehini aldım ve içtim).

Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerden aldığımız örnek cümlelerden anlaşılacağı üzere sözcük, her iki dönemde de herhangi bir sıvıyı (genellikle su) içmek manasında kullanılmıştır. Sözcük bu dönemlere ait metinlerde sadece “içmek” anlamında kullanılırken bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde “yutmak, herhangi bir sıvıyı içmek, sigara veya nargile dumanını içe çekmek, içki kullanmak” şeklinde kavram alanının çoğalmasıyla anlamı genişlemiş çok farklı anlamlar kazanmıştır.

Sökmek

ETS'de 1. Sökmek, koparmak, yarmak; 2. Azarlamak, sövmek; 3. Baygınlık geçirmek (ETS:201); TS'de: 1. Bir şeyi bulunduğu yerden kuvvet kullanarak veya gevşeterek çıkarmak, çekip ayırmak; 2. Kurulmuş bir şeyi parçalarına ayırmak; 3. Rüzgar, sel, akarsu, bir şeyi yerinden çıkarmak, götürmek, 4. Geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak; 5. Karışık bir yazıyı okumak; 6. Balgam vb. çıkması, akması kolaylaşmak; 7. Ayırmak, uzaklaştırmak, vazgeçirmek; 8. Örülmüş, dikilmiş şeyin, örgüsünü veya dikişini ayırmak; 9. Mec. okuyabilme becerisini kazanmak; 10. Argo geçmek, etki yapmak; 11. Gelmeye başlamak veya çıka gelmek (TS:1799).

Metinlerde;

“Sünüg batımı karıg **söküpen** kögmen yışığ toga yorıp kırkız bodunug uda bastımız”(Şirin, 2016:459)(Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastık)(Ergin,2011:21).

“Yalğan savın sini **sökti**” (Yanlış sözlerle sana sövdü)(Tekin,2019:60-199).

“Ol ewin **sökti**”(O çadırını söktü) (Ercilasun, Akkoyunlu 2014:239).

“Nelük koğtum erki bu edgü işig/Nelük söktüm erki yazuğsuz kişig” (Arat,2007:130); (Neden boş verdim sanki iyi işlere/Neden sövdüm günahsız kişilere) (Çev: Çakan, 2022:103).

“Nuñnung yüzünge tüwkürdü, tili birle **sökti**”(Ata, 2019:68) (Nuh'un yüzüne türküdü, diliyle sövdü).

“Ol kafır Peyğambar as'qa üküş **sökti**” (Eckmann, 2004:8) (O kafir Peygambere sövdü).

Sözcük, Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerden alınan örneklerde “sövmek, küfür etmek azarlamak veya bir şeyi sökmek” manasında kullanılırken bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde azarlamak, sövmek, baygınlık geçirmek anlamlarını kaybetmiş fakat 1. anlama bağlı kavram alanını çoğaltarak anlam genişlemesiyle çok çeşitli anlamlar kazanmıştır.

Yayılmak

ETS'de: Yayılmak, dökülmek, taşmak, dağılmak (ETS:256); TS'de 1. Yayma işine konu olmak veya yayma işi yapılmak; 2. Hastalık, pek çok kimseye geçmek veya bulaşmak; 3. Genelleşmek; 4. Genişlemek, büyümek; 5. Serilmek, döşenmek; 6. Koyun, inek vb. otlamak; 7. Rahat bir biçimde sere serpe oturmak; 8. Mec. ayrıntıya girmek, açılmak (TS:2151).

Metinlerde;

“Ügüzler, köller **yayılp** ıgaçlar ırgalur”(Irmaklar, göller taşıp(yayılp) ağaçlar sallanıyor) (Gulcalı,2015: 97-119).

“**Yayıld** sü” (Asker vb. yayıldı) ((Ercilasun, Akkoyunlu,2014:430).

“Yusuf uluğ has hacib tip atı çavı ajunda **yayılmış** turur” (Arat,2007:2);(Yusuf Ulu Has Hacıb adı ve ünü dünyaya yayılmıştır)(Çev: Çakan,2022:4).

“Musulmanlıq 'alamqa **yayıld**””(Eckmann,2004:80) (Müslümanlık âleme yayıldı).

“Koynundın nûr kamuğ kavmuğa takı yer yüzige **yayıldı**” (Ata,2019:359) (Koynundaki nur bütün kavme ve yeryüzüne yayıldı, dağıldı).

Sözcük, Eski ve Orta Türkçe döneminde “taşmak, yayılmak, taşıp dağılmak” manasında kullanılırken bugün yazı dilinde kavram alanını oldukça genişleterek anlam genişlemesiyle çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

Bilge

ETS’de 1. Bilge, akıllı, âlim, bilgili kişi, müşâvir; 2. Hikmet, marifet; 3. Şhs.; 4. Unvan (ETS:48); TS’de: Bilgili, iyi ahlaklı, olgun ve örnek (kimse), hakim (TS:267).

Metinlerde;

“Ançulayu ok emğekte nom **bilge** bilig ulatı yolta basağı **bilge** biligiğ bo yançga bolur bilgeli.” (Aynı şekilde ıstrapta (duhkha) dharma idrâkini ve yolda (mârğa) ardındaki idrâki bu tarza göre bilmek mümkün olur.) (Özönder,1998:63-92).

“Küregüngün için igidmiş **bilge** kağanınğın ertmiş barmış edgü ilinge kentü yangıldığ, yablak kigürtüg.”(Disiplinsizliğinden dolayı beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, köyü hale soktun.)(Ergin,2011:16-17).

“Tengri teg tengride bolmuş Türk **Bilge** Kağan bu ödke olurtum.” (Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum.) (Ergin,2011:2-3).

“Yemä bir **bilgä** nom bilir är inçä tep dedi:”(Ayrıca bilge ve yasaları bilen bir adam şöyle dedi)(Hamilton,2020:37).

“Amtı yine tükel **bilge** (burkan)ning yirtünçü yir suvda belgürmişin ukup işidip kadaşı ...(bir)le ikigü dkşnapt (iltin) yine magat ilke kelir.”(Şimdi gene, mükemmel hikmetli Burkan’ın dünyada (belirdiğini) görüp (=anlayıp), işitip, arkadaşı... ile her ikisi Daksınapatha ... yine Magatha ülkesine gelirler.)(Tekin,2019:53-195).

“Ozaki **bilge** ança aymış”(Eski zamanın bilgisi şöyle dedi:)(Ercilasun, Akkoyunlu,2014:43).

“Bügü **bilge** begler buğunka başı/Kılıç birle itmiş biligsiz işi”(Arat,2007:38) (Büyük bilge beyler, halkın başı/Kılıçla kaldırmış bilgisizin işini)(Çev: Çakan,2022:38).

“Nemrûd **bilgelerini**, hakimlerini yığdırdı, bu ne zelzele? tıp sordu.”(Ata,2019:98)(Nemrut bilgelerini, hakimlerini topladı ve bu ne zelzele diye sordu.).

Sözcük, Eski Türkçe metinlerde “bilge, bilgili, hikmetli anlamında ve unvan” olarak kullanılmış Orta Türkçe metinlerde “bilge, bilgili” anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde anlam daralmasıyla anlam alanı iyice daralmış ve Eski Türkçedeki “hikmet, marifet, şahıs, unvan, müşavir” anlamları kaybolmuştur.

Berk

ETS’de 1. Kuvvetli, güçlü, sağlam, berk, pek, sert, sık; 2. Koyu (orman) (ETS:46); TS’de: 1.Sert, katı; 2. Sağlam (TS:247).

Metinlerde;

“.. *kaujnagar kentke (ya)kın şalavan **berkte** kalı(nçsız) nırvanğa kirü kirü yarlıkamaşınga tegi alku nomlarağ uqıtadaçı maytrısmit yiti otuz ülüş uluğ nom bitigig bititü tegintimiz...*”(..Kauşınagara adlı şehre yakın Şalavana adlı korulukta parınırvanaya haşmetle girinceye kadar olan hayatının bütün safhalarını (nom=skr. Dharma?) öğreten yirmi yedi bölümlü Maytrısmit adlı büyük din kitabını, (nom bitig=skr. Dharma) biz aciz kullar yazdırdık.) (Tekin,2019:40-188).

“**Berk** <...> **berkim** e ata beniğ tağım a idok beniğ yahm kayam teñrikenim çök...”(Sarp <...> (Ey) yalçın kayam, babam, dağım, kutlum, yalçın (sarp) kayam! Azizim, amin!) (Aydın,2015:186).

“(Berk) **berk** neñ: Muhkem, sağlam şey”. Aslı bek’tir; r fazlalıktır.(Ercilasun, Akkoyunlu,2014:150).

“İdi yakşı aymış azıqlığ kür er/Azıqlığ eren **berk** tügünler yazar”(Arat,2007:43), (Ne iyi demiş cesur, yiğit er/Yiğitler sıkı düğümleri çözer)(Çev: Çakan,2022:42).

“Ol ol kim tekebbürni yirdin salıp/Tevazu’nı **berk** tut yapuş keğ anga”(O (söz) şudur: Kibri yere çalıp/Tevâzuu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl)(Arat,2006:61-92).

“...elgim adağımı **berk** bağlağıl..”(Ata,2019:111), (...elimi, ayağımı sıkı bağla..)

Sözcük, Eski Türkçe metinlerde “orman, sert, sağlam” Orta Türkçe metinlerde “sıkı, sert” anlamında kullanılmıştır. Bugün yazı dilinde ise “kuvvetli, sıkı, pek, güçlü, koyu (orman)” anlamında kullanılmamakta anlam daralmasıyla daha dar bir durumu ifade etmektedir.

İsig

ETS’de 1. Isı, sıcaklık, hararet; 2. Sıtma; 3. Mülayim; 4. Sevimli, hoş; 5. Şhs. (ETS:111); TS’de **Isı**: Fiz. Bir cismin uzamasına, genişmesine, buharlaşmasına, erimesine, sıcaklığının artmasına, bir iş yapmasına sebep olan fiziksel enerji, hararet; 2. Doğal vücut sıcaklığı, hararet; 3. Hastalığın etkisiyle ortaya çıkan vücut sıcaklığı; 4. Sıcaklık (TS:914).

Metinlerde;

“Anıng ara artuқта artuқ biş ajuñ tınlıqlar öze **isig** amraq köngüli turur...”(Bu arada beş varlık şeklinde (biş ajuñ=skr. panca-gati) bulunan yaratıklar için haddinden fazla (artuқта artuқ) sıcak, müşfik duygular (köngül) besler.) (Tekin,2019:83-213).

“Kanım, **isig** bilgä çigşi kanına tapdım..”(Şirin,2016:209)(Hükümdarım, İsig Bilge Çigşi Hanına taptım.).

“<...> **isig** ınal elim e <...>..”(Ben) İsig Inal’ım...)(Aydın,2015:71).

“(İsig) **isig** neñ”(Sıcak şey. Sıcak güne isig kün denir.), “**İsig** Köl: Barsgan gölünün (buhayre) adı.”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014:34-403).

“**İsig** sözlese kulğa begler tilin/Unutmaz am kul tirilse yılın”(Arat,2007:324), (Beylerin dili iyi söylerse kula/Unutmaz onu kul yıllar boyunca)(Çev:Çakan,2022:245).

“Ca’ferni dünya otinga çömürgil, aning **isigin** körsün.”(Ata,2019:457), (Cafer’i dünya ateşine daldır, batır, onun sıcaklığını, ısınısını görsün).

“**Tamuğ isigi bu isigdin** qatıgraq turur” (Eckmann,2004:88) (Cehennem sıcaklığı bu sıcaktan daha şiddetli, daha serttir.).

Sözcük, Eski Türkçe metinlerde “sıcak, şahıs ve yer adı” olarak Orta Türkçe metinlerde “sıcak, güzel söz, mülayim, ateş” anlamında kullanılmaktadır. Bugün yazı dilimizde sıtma, mülayim, sevimli, hoş, şahıs, anlamında kullanılmamakta ve anlam daralmasıyla sadece “sıcaklık” anlamında kullanılmış ancak eskiye göre bu anlamında da genişleme söz konusudur.

Sonuç

Dilin değişken yapısı, kendisinden bağımsız gerçekleşen birçok olay sonucu söz varlığındaki pek çok sözcüğün anlamında da değişimlere sebep olmuştur. Bu açıdan dilde pek çok sözcüğün anlamında genişleme ve daralma meydana gelir. Eski Türkçeden itibaren bugün yazı dilimizde de kullanılan iç-, sök-, yayıl- fiillerinin o günden bugüne dar bir alandan geniş bir alana doğru anlam yönünde genişlediği görülmüştür. Berk, isig, bilge sözcüklerinde ise geniş bir anlam alanından zamanla dar bir anlam alanına doğru daralma meydana gelmiştir. 8. yüzyıldan bugüne dilde pek çok sözcüğün çeşitli sebeplerle çağın ihtiyaçlarına uyum sağlamak adına değişime ve dönüşüme uğraması kaçınılmazdır. Toplum, çağ, coğrafya ve ihtiyaçlar değiştikçe söz varlığını oluşturan bazı sözcüklerde de birtakım anlam olayları yaşanması tabiidir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki anlam genişlemesi ve anlam daralması yaşayan sözcükler sadece burada ele aldığımız sözcüklerden ibaret değildir. Araştırılması durumunda aynı aşamadan geçen pek çok sözcük olduğu görülecektir. Biz burada sadece bu sözcükleri değerlendirmekle yetindik.

Kaynakça

- Aksan, D. (2004). *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*. Ankara: Multilingual.
- Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) III. Cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2019). *Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) Giriş-Metin-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2003). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arat, R. R. (2006). *Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Bayat, F. ve Aliyeva Çınar, M. (2020). *Eski Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2004). *Nehcü'l-Feradis I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hamilton, J. R. (2020). *Prens Kalyānamkara ve Pāpamkara Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dilbilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin Ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orkun, H. N. (2019). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özönder, S. B. (1998). *Üç İtigsizler Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks-XXX Levha*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II Maytrısimit*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. ve Argunşah, M. (2018). *Muinü'l-Mürid*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2022). *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig*. Çev: Ayşegül Çakan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.